

Словени у Српском Подунављу Римског доба

Зборник изабраних објављених
текстова о Словенима

1998-2015

Београд
2016

Издавач:

Ђорђе Јанковић

Припрема:

Кристијан Релић

Штампа:

Садржај

Увод	5
1. <i>Словенске особине насеља позноримског доба на југоистоку Паноније (Б. Јанковић)</i>	9
2. <i>Истраживања Станка Трифуновића</i>	27
3. <i>Нероманизовани Илири и Словени (Б. Јанковић)</i>	46
4. <i>Велика остава из Жидовара на Средњем Дунаву (Б. Јанковић)</i>	71
5. Гробља	97
<i>а) Две етнокултурне последице „готске“ најезде на Тракију и Илирик 268. г. (одломак) (Б. Јанковић и Д. Радичевић)</i>	101
<i>б) Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије (два одломка) (Б. Јанковић)</i>	107
6. <i>Објављене тезе А. Обломског са српско – руског научног скупа одржаног у Београду и Новом Саду 2014. године</i>	109
<i>Налазишта позноримског доба типа Баранде у Србији (култура Сармата – Лимиганата) (А. Обломски)</i>	109
7. <i>О Зарубињецкој и Кијевској култури</i>	116
<i>Зарубињецка култура (А. Обломски)</i>	116
<i>Кијевска култура (А. Обломски)</i>	118
8. <i>Писани извори</i>	123
<i>Предање о прошлим временима</i>	123
<i>Апијан – Римска историја, Македонска и Илирска</i>	125
<i>Појтингерова табла</i>	128
<i>Цариградски летопис</i>	128
<i>Аноним Вalezија – Животопис (Порекло) цара Константина</i>	129
<i>Евсевије Памфил – Живот блаженог цара Константина</i>	129
<i>Амијан Марцелин – Историја (Res gestae)</i>	130
<i>Приск – Прискови Фрагменти</i>	141
<i>Јордан – Гетика / О пореклу Гета</i>	143
9. <i>Лимиганти су били Словени</i>	146

Увод

„Данас у нашој свести, Дунав је само велика река која протиче кроз Панонски басен. Не помишљамо да Дунав повежемо са постојбином, са својом вековном историјом. А Словени су можда управо са Дунава, из Панонског басена, населили просторе средње, источне и јужне Европе. Тешко је објаснити како је дошло до те празнине у нашој свести, упркос историјским подацима. Један од узрока свакако је у великонемачким, аријевским идејама, потпомогнутим мађарском фасцинацијом, које су својом наметљивошћу пригушиле самостални развој словенске мисли у Подунављу. Други узрок је у нама – једноставно, није било истраживача, истраживања и открића. Тако смо постепено напустили обале Дунава, пребацивши постојбину у некакве закарпатске мочваре и шуме. Одлучујућа реч у истраживању словенске прошлости мора припасти археологији. Друге историјске науке могу доћи само до теорема, али не и чињеница. Ово се може променити једино открићем неких нових писаних извора о најстаријој прошлости Словена. Археологија пак, открива и истражује материјалне чињенице, рукотворине прошлих времена, које се само привремено могу погрешно тумачити.

Код нас, као и у осталим земљама Панонског басена, осим у Чехословачкој, није показано занимање за словенску археологију. Неизбежно, упркос усмерењу на друге археолошке културе, сведочанства о словенском присуству на Дунаву се појављују, често и случајно, али стално. У последњих десет година, мањим или већим археолошким радовима истражен је низ словенских налазишта у нашем Подунављу. Истовремено, откривају се нове чињенице о другим народима, који су краће или дуже живели са нама. Сва та открића из темеља мењају укоренења схватања о прошлости Словена. У светлу најновијих истраживања и историјски извори добијају нов значај, јер се њихови подаци све поузданије тумаче и смештају у простор и време...“

Ово је цитат из предговора књиге издате пре 25 година, поводом изложбе о Словенима (М. и Ђ Јанковић, *Словени у југословенском Подунављу*, Музеј града Београда, каталог изложбе 36, Београд 1990). Тада су најстарији подаци о Словенима у Југославији, археолошки и писани, налажени у 5 столећу, у доба Велике сеобе народа и Хуна. Али смо скренули пажњу на *Предање о прошлим временима (Повесть временных лет)*, тзв. *Несторов летопис*. По том *Летопису*, постојбина Словена била је у Подунављу, још од преисторије („по рушењу Вавилонске куле“). Затим се под притиском јачег непријатеља – „Волоха“ (= Влада), Словени иселавају у правцу Висле и Дњепра. Да је било утицаја са простора јужно од Саве и Паноније на обра-

зовање словенске Зарубињецке културе са тежиштем на Дњепру, већ је било познато археолозима (К. В. Каспарова, 1981: Роль юго-западных связей в процессе формирования зарубинецкой культуры, *Советская археология 1981 2*: 57-78). Бројни филолози су бранили тај став, почев од Ј. Шафарика. Предање о постојбини Словена на Дунаву из *Предања о прошлим временима* било је недоступно југословенској и српској јавности, наравно. У уџбеницима није било прошлости Словена, као ни данас, не само оне давне. Просветне власти и даље сматрају да треба да знамо историју туђих народа, али не и словенску.

Пре 25 година скоро се ништа није знало о археологији Словена Римског доба у српском Подунављу. Откриће словенског насеља у Хоргошу 1988 године, изазвало је узнемирење и отпор бранитеља измишљене тезе о Словенима доведеним од Авари 567. године, уграђене у уџбенике. Мој реферат о том налазу на скупу Српског археолошког друштва у Кикинди 1989 непринципијелно је оспорио Марко Поповић, без успеха. Чланови Друштва су на обновљеном раду Секције за средњовековну археологију, одржане у Апатину исте године, усвојили изложене чињенице о словенској природи налазишта. Налазашите „Стуб 76“ у Хоргошу, прво сам датовао у позно 5 и почетак 6 столећа (Ђ. Јанковић, Нова страница историје Словена, *Pro memoria 7*, Суботица 1989: 8), а потом у 5. столеће.

Још један цитат из исте књиге (стр. 12-13) показује шта се у то време знало о Словенима пре Хуна: „За сада се може само нагађати да се под именом Лимиганата, народа који је збацио власт Сармата Аргарангана, а затим кренуо у походе на римске границе, око средине IV столећа, крију Словени (Ammianus Marcellinus, XVII 13). Времену пре доласка Хуна у Подунавље, припада вест Псеудо Цезарија о дивљим Словенима у Подунављу, али је податак тешко просторно одредити (Dialogi 110). На крају, на основу вести о народу у данашњој Војводини, који користи чамце издубљене у деблу, пије медовину и храни се просом, претпоставља се да је реч о Словенима који су живели под хунском влашћу (Prisci Fragmenta 8).“

Када је археологија укључена у проучавање порекла Словена са Дунава, запретана прошлост се појавила на светлу, одећа лажне историје почела је да се пара. Кренуло се са волонтерским теренским истраживањем 1993 године. Станко Трифуновић, из Музеја Војводине у Новом Саду, добро је документовао културу Лимиганата у Банату и Бачкој, па су њене словенске особине и датовање пре Велике сеобе народа постале очигледне. Прво је спроведено ископавање код Баранде, одакле су случајни налази у музеју у Панчеву указивали на Словене из доба Велике сеобе народа. Откривено је насеље из средине 4. столећа, са јасним словенским особинама. Припадало је несумњиво народу забележеном под именом Лимиганти или SARMATAE SERVI (обично читано „Сармати робови“), што је омогућило да се пове-

жу писани и археолошки извори. Исход је било тумачење у новом светлу догађаја у Банату и Бачкој, које бележе римске хронике и описује историчар Амијан Марцелин (Љ. Janković, *The First Slavic Revolution, I-II, Serbian Literary Magazine* 3-4 1995: 413-420; 5-6: 261-269).

Због важности открића одмах је приређена изложба у Београду и Новом Саду, па су се неки угледни археолози увредили. После наставка истраживања код Банатског Карловца и Падеја, С. Трифуновић је покушао да направи изложбу у Музеју Војводине, али се није дало, услед отпора оних којима истина није одговарала. Наредних година се као најважније показало налазиште у Чуругу, јер су нађени докази континуитета културе у доњем Потисју из доба од римског до хунског освајања. У Чуругу је 2001. С. Трифуновић приредио изложбу Музеја Војводине: „Лимиганти – загонетка археологије“. Истраживање Чуруга још увек траје.

Тако је учињен најважнији корак – археологија је доказала Словене на Дунаву у Римско доба и успоставила везу између доба пре и после римске окупације. Позивање на чињеницу да су такозвани Илири сами себе називали Венедима, што је било познато и Римљанима и Херодоту, сада је утемељено у материјалним доказима. Бранећи своју постојбину у Подунављу, Словени сада могу да се позову и на сведочанства своје културе која су оставили наши преци, а не само на предање. То што из античких писаних извора није познато садашње име Словена, више није доказ да Словени нису живели у Подунављу. Учињени су нови кораци ка повезивању Словена са Илирима, заправо древним Венедима, како су себе звали.

И на тлу јужно од Дунава дошло је до нових открића, о добу римске окупације, па се показало да је домаће становништво задржало своју културу, то јест да нису били латинизирани. Налазиште Кршће из околине Вишеграда на Дрини, Ирма Чремошник је још 1970 повезала са Словенима из доба Велике сеобе народа (Истраживања у Мушићу и Жабљаку и први налаз најстаријих славенских насеља код нас, *Гласник Земаљског музеја* 25, Сарајево 1970: 45-117). Недавним ископавањем у Скланима, на Дрини наспрам Бајине Баште, показало се да је на оба налазишта заправо нађена домородачка грнчарија 3-4 столећа, веома слична истовременим налазима из Чуруга и са других словенских простора. Тако је добијена могућност поређења становништва са обе стране Дунава. Треће преломно откриће за порекло Словена у Подунављу је остава сребрних предмета нађена у Жидовару, смештеном уз Караш, између Беле Цркве и Вршца. Све околности у којима је остава нађена, јасно повезују десну обалу Саве и Дунава из доба пред римско освајање, са левом обалом Дунава у првом столећу. На жалост, истраживачи су је погрешно датовали у крај старе ере, иако је одмах запажен њен хришћански садржај.

*

Књига пред читаоцима је преглед објављених археолошких открића о Словенима у Српском Подунављу из доба римске власти, учињених у протеклих 25 година. Садржи претежно моје чланке, приказе неких важних текстова, најновије сажете текстове Андреја Обломског, и моје нове коментаре. Изложени су редом објављивања, па читаоц може пратити како су сазнања напредовала. Аутори текстова се по неким питањима слажу а о другим имају различита мишљења; ипак сви донесе подједнако објективну грађу кроз документацију – слике и планове. Зато свако може самостално да извлачи закључке. На жалост, највећа количина грађе још није објављена: „мало рука, малена и снага“. Постоје и текстови о истом времену и простору у којима се занемарује или искључује присуство Словена. Они немају значаја за ову књигу јер замагљују а не осветљавају проучавање становништва и културе Римског доба уз Дунав. Они се позивају на стара тумачења грађе и занемарују нова открића. Пошто су израз идеологије а не науке, овде нису коментарисани. Нема ни чланака о Сарматима, Германима и њиховим сукобима са Римљанима, они су одавно добро познати.

Ђ. Јанковић, Словенске особине насеља позноримског доба на југоистоку Паноније, у *Етногенез и етнокултурне контакти славян, Труды VI Международного Конгресса славянской археологии, 3, Новгород 1996, Москва 1998, 362-375.*

Југоисточни део Панонске низије има особену културу у касноримско доба. Обухватала је Банат и Бачку, односно међуречја Дунава и Нере, Караша, Тамиша и Тисе, на север до Мориша (сл. 1). На примерима са нових необјављених ископавања у Баранди код Опова, код Хоргоша (“Стуб 76”), и заштитних ископавања у цигланама у Падеју близу Аде и Банатском Карловцу код Алибунара, као и оних раније објављених налазишта (Црвенка код Вршца, Селиште - Банатски Карловац, Сапаја код Беле Цркве, Селиште у Градинарију код Оравице) ^[1], показују особине те културе. Најважнија археолошка питања су њено датовање, порекло и етничка припадност из којих произилазе и занимљива питања друштвених и етничких односа на римској граници IV столећа. За сада се поуздано може говорити само о насељима ове културе. Гробља овог доба, која се обично приписују Сарматима, нису систематски истраживана, па се зато овде не разматрају ^[2].

Насеља су смештена на малим узвисинама, 2 до 6 метара изнад водених површина које их окружују. То могу бити косе између бара, језера и реке (Баранда), или узвишења окружена водом са свих или са три стране (Падеј, Хоргош, Градинари). Особен је положај насеља код Банатског Карловца, смештених уз обриве високе тридесетак метара изнад рита (Циглана, Селиште). Све су то повољна одбрамбена места. У случају напада јачег непријатеља, повлачење и напуштање насеља водило је у воду. Куће унутар насеља су биле једнако окренуте.

Основе надземних кућа по правилу су правоугаоне (сл. 2: 1), страна дугих око 5 и више метара (Баранда, Хоргош, Градинари). Биле су брвнаре или дашчаре, саграђене од положено слаганог дрвета. Основа надземне зграде са отисцима стубова нађена је само у Градинарију. Подови кућа су били од набијене земље. На оси куће могло се налазити земљано огњиште. Кров је морао бити на две воде. Неке куће су имале таваницу облепљену лепом. У изгорелом слоју насеља у Баранди на лепу су отисци прућа и облица. У изгорелој кући из Хоргоша на лепу нема таквих отисака, што значи да је леп био на тавану од дасака. Ако куће које су изгореле нису имале леп на таваници или зидовима, њихови остаци се врло тешко могу уочити. Зато треба претпоставити да је надземних кућа било много више него што се то чини по сачуваним остацима.

Укопана станишта су чешћа од надземних кућа, јер се лакше са-чувају и открију. Мања су, најчешће квадратне, али и правоугаоне основе, /363, 364/ страна дугих 2 до 3,5 м (сл. 2: 3,4). Дубока су од 1,2 до 2 м. Нађено је једно у Баранди, два у Падеју и десетак код Хоргоша. У Циглани код Банатског Карловца откривен је део земунице дуг око 4 м, а дубине 1,8 м. У Старој Торини код Палића близу Суботице, нађена је земуница са две одаје укупне величине око 6 x 3 м, дубине око 2 м, на које се надовезивао трап^[3]. Слична земуница од две одаје, величине 5,6 x 2,2 м, са банком дуж зидова и приступним рововима - улазима, дубине до 1,75 м, нађена је у Његошеву код Бачке Тополе^[4]. Зато претпостављам да су и надземне куће могле бити подељене на две просторије. У укопаним /365/ стаништима ретко се наилази на трагове стубова. У Градинарију су налажени поред зидова, а у Хоргошу на оси укопа. Значи да су зидови прављени на различите начине, или да нису ни облагани дрветом. Ова станишта понекад могу имати огњиште на средини пода или у углу, или земљану пећ укопану у зид. Изузетно је у Градинарију, у углу укопане куће, нађена основа правоугаоне камене пећи, од три велика камена^[5].

Основно занимање становништва била је земљорадња. О томе пре свега сведоче отисци житарица на грнчарији рађеној гњетањем - проса, пшенице и јечма, као и кружни камени жрвњеви. Ту су и бројни трапови, пречника 1-1,5 м, дубине 1-2,5 м. Плићи трапови обично имају окомите зидове, а они дубљи се шире ка равном дну. О коришћењу житарица посредно сведоче многобројни камени брусеви, неопходни за оштрење српова и коса. Гвоздено земљорадничко оруђе није нађено. У Баранди и у Циглани код Банатског Карловца нађене су занимљиве посуде у виду вретенастих крчага, без дршки, али горе затворених, са широким писком на боку (сл. 3: 1). Коришћене су вероватно за добијање пива. У овим насељима гајена је и стока - овце/козе, свиње, говеда, живина.

Грнчарија се прави на три начина; гњетањем, односно без употребе витла, затим на спором, ручном витлу, и на брзом, ножном витлу. За да-товање су важни ретки налази увозне римске грнчарије. Међутим, римска грнчарија на супротној, десној обали Дунава, није довољно истражена да би се поуздано могло одредити порекло и датовање те грнчарије изван римских граница^[6].

Најстарија римска грнчарија одговара трећем столећу (Баранда). То су ситни уломци различитих здела и чинија, стоних посуда са сјајним црвен-кастим премазом или тера сигилата. Има и ситних делова лонаца беличасте боје, рађених од глине са много млевеног калцита и песка у глини, на бр-зом витлу, обода препознатљивих на римском тлу. У Циглани код Банатског Карловца нађени су делови касноримских лонаца и зделе кратких обода, украшених на наглашеном рамену водоравно урезаним линијама, такође

рађених од глине са много мрвљеног калцита. Нађени су и слични уломци лонаца украшених валовницама изведеним чешљем, са више песка у глини. Ти лонци би могли бити домаће производње. Занимљиво је да сличних уломака има у Моравској ^[7]. И у Падеју има касноримских уломака лонаца, поклопаца, здела и другог, али су они прављени од глине са песком. Споља могу имати трагове глачања. Ове разлике су разумљиве, обзиром да су посуде набављане из различитих римских провинција. Уломака римског посуђа има и у најмлађем насељу код Хоргоша, али за њих нису познате аналогije. На свим овим налазиштима има и делова великих амфора IV-V столећа, али оне не омогућавају уже датовање.

Најразноврснија је домаћа грнчарија рађена на брзом витлу. Прави се од чисте глине сиво печене. Често је у прелому светлија. Нађене су грнчарске пећи са оваквим посуђем, са ложиштем из два дела, испод /366, 367/ решетке (Градинари, Црвенка). Запажа се да ова грнчарија подражава римске облике, али са извесним закашњењем. Најчешће посуде су различите зделе, а затим издужени велики лонци (сл. 3: 2). Потом има различитих бокала, крчага, тањира, чинија, лонаца, и т. д. Украшене су глачањем и утискивањем - правим линијама и валовницама, а понекад и површинама испуњеним мрежом или косим линијама.

Налазишта се могу раздвојити на старија и млађа управо по разликама у сивој грнчарији. Старијем слоју припадају налазишта у Баранди, Банатски Карловац -Селиште, грнчарске пећи у Градинарију и Црвенки, Сапаја. Другом слоју припадају налази из Падеја, Банатског Карловца - Циглана, насеље у Градинарију. Грнчарија се најлакше разликује по ободима. На старијим великим лонцима су ободи дебљи а краћи; стањују се одоздо а одозго су равни, или се стањују са обе стране. Глачани су само са стране. Ободи млађих великих лонаца су често дуги и танки, нагнути на доњу страну (сл. 3: 3). Заглачани су са свих страна, па донекле и изнутра. Старије зделе најчешће имају неправилно кружно задебљан обод, или једва наглашен заобљеним задебљањем са унутрашње стране (сл. 3: 4). Особене су зделе широког, нагнутог обода, одозго украшеног валовницама (сл. 3: 5). Таквих здела касније нема. Млађе зделе најчешће имају јаке ободне, споља заобљене а изнутра мање или више наглашеног прелома; затим сличне али мање наглашене и нагнуте на спољну страну, или су то затупасте ободи (сл. 3: 6). Ово грнчарство показује опште сличности са сивом грнчаријом изван римских граница. Сличност неких крчага (сл. 3: 7) са примерцима из Моравске, можда није случајна, обзиром на друге везе које постоје са северозападном Панонијом ^[8].

Највећа особеност ове културе је грнчарија рађена иа спором витлу, украшена чешљем. Најчешће посуде су лонци, али се у млађим насељима изузетно појави котао са дршкама над ободом, здела и вршник (сл. 3: 8).

Праве се од глине са додатком врсте - дробљеног калцита, песка и зрна-лискуна. То указује на источни Банат, где има таквих стена. Најчешће су украшавани чешљем са 4-8 зуба, на горњем делу рамена, али није реткост да се украси цео горњи део лонца, па и обод одозго. Обично је горе водоравни сноп, а испод су валовнице или коси убоди. Валовнице и наизменично окренуте косе убодне могу уоквиривати водоравне линије. Ретко се појављује употреба шилка за украшавање (Баранда, Градинари, Хоргош). Код Хоргоша је нађен лонац начињен од другачије глине, украшен само валовницама (сл. 3: 9). Лонци су по правилу 50% виши, но шири. Изузетак је низак лонац из Циглане у Банатском Карловцу (сл. 3: 10). Старији ободи најчешће су одозго равни (Баранда), а они млађи су нагнути на спољну страну и мало извучени (Падеј, Циглана у Банатском Карловцу).

Насеља са оваквом грнчаријом истраживана су у Словачкој, а има је и у суседним областима ^[9]. Датују се у III столеће и касније, а њихово порекло се види у келтско-даским традицијама. Слично украшених /368/ лонаца има у области Ђердапа у I столећу, где се обично приписују Дачанима ^[10]. Такав украс се јавља и на истовременом посуђу у Доњој Панонији и даље дуж римске обале Дунава, где се обично приписује домороцима ^[11]. Слични уломци лонаца нађени су у гробљу спаљених и сахрањених покојника код Сирмијума, датованом у III-IV столеће ^[12]. Према антрополошким анализама, то гробље су користили Словени ^[13].

Грнчарија рађена гњетањем нађена је на свим налазиштима. Најчешћи су лонци различитих облика, затим поклопци. Ретко се налазе шоље, чиније окомитих зидова, зделе, црепуље или кружне плоче. Праве се од глине са додатком дробљене грнчарије - шамота. Понекад се споља види премаз од чисте глине, боје леса, који је у неким случајевима добро испечен, а у другим се љушти. Обично су споља различитих светлих смеђих боја, награвљени, а у прелому тамно сиве или црне боје. Одоздо на данцима понекад има отисака житарица, који се ретко нађу и у прелому посуда.

Лонци су различитих облика, по правилу разгрнутих обода, краћих и дужих. Током свог трајања ове културе праве се лонци заобљеног тела које се сужава ка дну (Баранда, Падеј и Хоргош где су најчешћи - сл. 3: 11). Њима су по односима висине и ширине блиски лонци наглашеног правога или чак угнутог рамена (Баранда, Падеј - сл. 3: 12). Код њих је обод мање разгрнут или усправан. Следећа врста су лонци ваљкастог тела, који могу имати највећи пречник на средини висине, или наглашено раме (сл. 3: 13). Једини украс ових лонаца могу бити јамице на ободу. Изузетно се појави и валовница на горњем делу лонца. Само у најмлађем Хоргошу има лонаца без врата, са једва наглашеним или ненаглашеним ободом. Редак налаз су мањи лонци без врата, ненаглашеног обода благо повијеног на унутрашњу страну (Баранда, Хоргош - сл. 3: 14). И мале посуднице за пиће, висине 0,05-

0,1 м, могу бити таквог изгледа, или су са вратом и разгнутог обода, или су у виду ваљка (Баранда).

Поклопци су у виду ниске купе са дугметастом или прстенастом дршком (Баранда, Падеј - сл. 3: 15). Таквих дршки нема код Хоргоша. Тамо се велики поклопци пречника око 0,3 метра, са полукружном дршком, користе као вршници. Код Хоргоша су нађене и кружне плоче, намене сличне црепуљи (сл. 3: 16). Ситних уломака таквих плоча има и у Баранди и Падеју, али су они сувише мали да би се поуздано одредили као делови кружних плоча. Код Хоргоша, где су била највећа ископавања, нађено је више делова тава или питуличарки. За спремање сличне хране могле су служити посуде окомитих зидова, величине од 0,05 x 0,15 до 0,1 x 0,35 м. У Баранди и Падеју нађене су само оне мање, а код Хоргоша и оне велике (сл. 3: 17).

Грнчарија рађена гњетањем служила је за спремање хране. Замењује ону боље израде, трпезну тек у време сеобе народа, када су занатске радионице биле уништене. Слична грнчарија користи се изван римских /369/ граница на простору од Црног мора до Лабе, укључујући черњаховску и пшеворску културу. Таква грнчарија може се наћи и на десној обали Дунава, на пример у поменутом гробљу код Сирмијума ^[14].

Датовање ових насеља изводи се из наслојавања, међусобног поређења грнчарије, налаза новца и налаза римске грнчарије. Опште историјске околности и археолошки подаци, показују да насеља са занатски рађеном грнчаријом морају бити старија, а она где преовлађује гњетана грнчарија млађа, из доба Велике сеобе народа. када су привреда и занатство били уништени. На поделе у старијој фази, указује новац и увоз римске грнчарије, који се могао одвијати само у условима мира и сарадње овог становништва са оним у подунавским областима Римског царства. Као да новца више има око прелаза из трећег у четврто столеће, и средином друге половине четвртог столећа ^[15].

Наслојавање у старијој фази, установљено је само у Баранди и Падеју. Насеље у Падеју делимично је насело на старије гробље, датовано новцем цара Трајана (98-117) и цара Констанција II (337-361). То датује насеље у Падеју у последњу четвртину четвртог столећа, када се за гробље више није знало, до досељавања Германа и Хуна, када су грнчарске радионице уништене. Истовремена са насељем код Падеја су насеља из Градинарија и Циглана из Банатског Карловца.

Грнчарија у Баранди разликује се од оне у Падеју. То је пре свега уочљиво по глачаној грнчарији, али се разлике запажају и на грнчарији рађеној на спором витлу. У гњетаној грнчарији скоро да нема промена. У Баранди су нађена два новца, цара Аурелијана (270-275) и други цара Константина I (305-307), на поду изгорелих кућа. Међутим, слој насеља са изгорелим кућама несумњиво је знатно млађи. То произилази из поређења

са сличном грнчаријом из грнчарских пећи у Градинарију и Црвенки, из Селишта код Банатског Карловца и римске тврђаве на Сапаји. За датовање ових налазишта, која су сва страдала у једном истом рату, како се то може закључити по затвореним целинама са грнчаријом, најважнији су налази из тврђаве на острву Сапаји, поред леве обале Дунава. Наиме, велика количина ове грнчарије у римској тврђави, око 50%, где поред сиве има и оне рађене на спором витлу, показује да је тврђава била у поседу оног истог становништва које живи у Банату и Бачкој. То се могло десити једино када Римљани нису могли да бране тај мостобран, или када су им суседни варвари били потребни као савезници. До почетка сеобе народа 375. године, нема ни помена о неким условима да се варварима препусти римска тврђава, макар и на левој обали Дунава. Као што су Готи пуштени на римско тло 375. године, тако се и на римској граници у Горњој Мезији могла указати потреба да се варвари прихвате као савезници. Ова насеља и тврђава на Сапаји страдали су брзо после тога, када је талас сеобе народа захватио средње Подунавље. О томе сведочи груписање остава новца друге половине четвртог столећа око Вршца ^[16]. О томе нема изричитих писаних података, али се може претпоставити да је неко /370/ новопридошло германско пламе опљачкало јужне пределе Баната.

Подизање кућа у Баранди, које су том приликом изгореле, може се датовати после рата цара Констанција II против Лимиганата 358. године. Из старијег слоја у Баранди за сада нема довољно налаза, да би се о њему могло нешто одређено говорити. Може се претпоставити да је старије насеље основано не пре краја III столећа, а да је страдало у рату 358. године.

Следи да се поуздано могу раздвојити најмање три слоја старијег доба ове културе, обележеног сивом глчаном грнчаријом рађеном на брзом витлу, и грнчаријом украшаваном чешљем а рађеном на ручном витлу. Први изразити “слој” - недовољно изражен, припада првој половини четвртог столећа; њему одговарају новци и римска грнчарија трећег - почетка четвртог столећа. Новац указује на почетак тог слоја у време цара Константина I. Други слој припада напретку ове културе током треће четвртине четвртог столећа. Трећи слој, који је уследио после неких разарања крајем седамдесетих година, вероватно је трајао само до осамдесетих или деведесетих година четвртог столећа, када се у југоисточну Панонију досељавају Гепиди и друга племена Хунског савеза.

Једино обимније истражено насеље млађег доба је оно код Хоргоша. Тамо су установљена три слоја са стаништима. Најстарији слој несумњиво се надовезује на претходио доба, односно на крај четвртог столећа, како то показује грнчарија рађена на ручном витлу украшавана чешљем. Може се претпоставити даје насеље угашено у време слома хунске власти 454. године, када је дошло до великих покрета народа у Панонији, дакле поче-

тком треће четвртине петог столећа. Вероватно се сва три слоја насеља код Хоргоша, могу датовати у границама од 50-60 година. После тога, особине млађег слоја ове културе, можемо пратити у словенским насељима шестог-седмог столећа у Подунављу.

Ко су носиоци ове културе, показују подаци писаних извора. Према Амијану Марцелину^[17], у југоисточној Панонији су живели Лимиганти (Limigantes), звани и Сармати робови, јер су некад били потчињени Аргарагантима (Argaragantes, Arcaragantes, Ardaragantes), слободним Сарматима. Када су владајуће Сармате напали Тервинги и Таифали 332. године, они наоружају себи потчињене Лимиганте, да би се заједно одбранили. Пошто су германска племена одбијена, Лимиганти, много бројнији од својих господара, протерају их. Зато се 300.000 Сармата преда Римљанима, а други део се потчини Виктохалима. Овај догађај, нечувен за дотле уобичајене прилике наспрам римских граница, јер се први пут десило да се неки потчињен народ побуни и протера своје господаре, забележен је и у Цариградском летопису^[18]. Четврт столећа после тога, 357. године, крену германски Свеби и Квади заједно са Сарматима Аргарагантима у пљачку римске земље. Цар Констанције II предузме поход у међуречје Дунава и Тисе и победи их. Вазални однос је поново утврђен, а Германи и Сармати дали су таоце. Као повод за свој напад, Сармати су навели то да су их Лимиганти протерали. Такво /371/ оправдавање може значити да нису имали хране, да су доспели у оскудицу, јер им некад потчињени земљорадници више нису обезбеђивали намирнице. Зато Римљани прво нападну западно племе Лимиганата, Амикенсе, настањене око ушћа Тисе и на Тамишу, и на превару их победе. Потом Римљани у савезу са Сарматима и Германима нападну Лимиганте на истоку, у Банату, Пикенсе, “који су се тако звали према суседним областима”. Лимиганти су били принуђени да се покоре, а цар Констанције их кажњава протеривањем. Ова необична казна је тим необичнија што су Сармати, Свеби и Квади, који су напали Царство морали само да дају таоце. То показује да Лимиганти, “они који су слободу извојевали оружјем”, нису били римски клијенти. Међутим, Лимиганти се на зиму врате са намером да се освете цару Констанцију, али су одбијени. После тога се више не спомињу.

Етнолошки подаци Амијана Марцелина врло су значајни. Сармати Аргараганти су описани као добри коњаници, који са собом приликом похода, воде још по једног па и по два коња, да би се брже кретали. Наоружани су дугим копљима а заштићени оклопима од рожнатовине, сложених слично перју. Када су Сармати били војно побеђени, спремно се покоре, а подједнако жале што морају да врате заробљенике и да дају таоце. Слично описује Сармате Страбон: они живе од сточарења, станују у колибама подигнутим на колима^[19]. Тацит, пишући о Венедима, добрим пешацима, убраја их у Германе зато што живе у кућама, а разликује их од Сармата, који проводе

живот на коњима и колима ^[20].

Амијан Марцелин сасвим другачије описује Лимиганте. Они су пешаци, наоружани су мачевима, дугим и кратким копљима, а за одбрану користе штитове. Живе у земуницама и дрвеним кућама у саставу насеља, користе лађе и чамце. Они су поносни, не предају се и не моле за милост; колико могу бране своју слободу. Одлуке се доносе на савету старца. Особине Лимиганата по опису Амијана Марцелина, неодољиво подсећају на описе Словена шестог столећа у делима Прокопија и Псеудо/Маврикија ^[21]. Занимљиво је да су приликом преговора са Лимигантима неопходни преводиоци, који се не спомињу приликом преговора са Сарматима Аргарагантима и њиховим савезницима Германима. Ипак, Амијан Марцелин назива Лимиганте Сарматима.

Постоји још један опис становништва Потисја, често навођен, који је оставио ретор Приск ^[22]. Он је 448. године био члан посланства упућеног Атили у Потисје. Он описује месно становништво чији језик није ни хунски ни готски, као ни грчки па ни латински. Живе у селима дуж река, праве чамце издубљене у деблу, пију медовину и комон (пиће од јечма), једу просо. Дуго се већ доказује да је реч о Словенима. Овај опис сасвим одговара археолошким подацима о становништву четвртог столећа у области југоисточне Паноније. Подудара се природа насеља смештених уз воду, житарице које се гаје, чак су нађене и посуде за прављење пива (односно за комљење). Несумњиво је реч о истом становништву /372/ које пре тога описује Амијан Марцелин на истом простору, о Лимигантима.

Обично се тумачења ове културе и писаних података о месном становништву свде на два, оба погрешна. У Југославији се ова култура лаконислено тумачи као сарматска ^[23], а у Румунији тумачи се као домородачка, односно романизованих Дачана ^[24]. Ниједно ни друго гледиште се не уклапа у главне чињенице које произилазе из археолошких и историјских података.

Нема никаквог разлога да се наводно романизовано дачко становништво, групише у југоисточној Панонији а не у Дакији, или да не користи римско производе у далеко већој мери. Да не може бити реч о романизованим Дачанима, показују и писани подаци. По сведочењима Амијана Марцелина и ретора Приска, Лимиганти не говоре латински језик.

Слично се мора одбацити сарматска фасцинација, јер сви етнолошки подаци који произилазе из археолошких и писаних извора, сведоче другачије. У прилог сарматског одређења ове културе, могу говорити само римски писани извори, који Лимиганте називају Сарматима. Међутим, цео простор између Црног и Балтичког мора, где су најбројнији били Словени, називан је Сарматском. Неки гробови из југоисточне Паноније заиста показују одређене сарматске особине (четвороугаоне посуднице, ретко огледала), али немају многих сарматских одлика препознатљивих са других простора

(поткопавање гробова у зид раке, оружје, и т. д.). Јаки разлози говоре да култура лимигантских насеља не може бити сарматска. Пре свега, реч је о сеоском становништву, а у антично доба нема истовремених, а још мање старијих насеља Сармата. Лимиганти не могу бити Сармати раније насељени у Панонији, јер културе таквих особина, нема у међуречју Дунава и Тисе у I-III столећу, а ни другде где су могли живети Сармати. Код Сармата није позната примена ни спорог ни брзог витла, што је сасвим разумљиво за номадски народ.

Много више података показује да је реч управо о Словенима. Кроз облике станишта насеља, привреде, гњетане грнчарије, може се пратити континуитет до несумњиво словенских насеља VI-VII столећа у Подунављу, као и усклађеност са развојем и судбином Словена других подручја. У првој половини V столећа запажа се појава нових словенских особина, што сведочи о досељавању са тла изван Панонске низије. Они се брзо мешају са домороцима, што не би било могуће да није реч о становништву истог порекла и језика. Сви забележени описи Лимиганата, о начину живота, привреди, друштву, наравима, у потпуности се подударују са описима Словена из VI-VII столећа.

Уочљиве су археолошке везе Лимиганата са северном Панонијом, са данашњом Словачком. Сличност је упадљива у грнчарији рађеној гњетањем, па и у овој рађеној иа ручном витлу, нарочито са налазима из Баранде. Те везе тек треба истраживати. Ипак, нешто се може наслутити. Чини се да су такви налази у северној Панонији у просеку нешто /373/ старији од оних у југоисточној Панонији, као и да се континуитет развоја те грнчарије од II-III столећа до VI столећа, не може баш у потпуности пратити (при томе не мислим на последице хунске најезде). Зато нагађам да су Лимиганти некада живели на северу Паноније, можда негде у, или око горњег слива Тисе. Они су по римском напуштању Дакије могли сићи у југоисточну Панонију. Вероватно су тек ту, крајем прве четвртине IV столећа, доспели под власт Сармата, у још нејасним околностима.

За порекло Лимиганата од посебног значаја су називи њихова два племена. Амикенси су живели око ушћа Тисе. Пикенси су живели источно од њих, између Тамиша и Нере, а тако су названи “према суседним областима”. Река Пинкус и град Пинкум, једнаки су реци Пек и месту Велико Градиште^[25]. Невероватно је да се неко варварско племе изван римских граница тако прозове према том градићу, и то тек у касноримско доба. Римски град Пинкум налазио се пред улазом у Ђердапску клисуру и био је сасвим безначајна географска одредница у поређењу са градом Виминацијумом и другим мањим градовима. Северно од Дунава, наспрам Пинкума, простиру се планине, које су могле бити само ретко насељено погранично подручје Лимиганата. Зато се чини да је Амијан Марцелин, погрешно тумачећи да су

Лимиганти накнадно добили име, знајући за римски Пинкум на Дунаву, открио суштину, да је уствари реч о племену по коме је град добио име. Поред тога, грнчарија рађена на спором витлу може имати корене управо у области предримског племена Пикенса.

Сличан случај могао је да буде и са Амикенсима. Њихово име подсећа на предримске Амантине, који су живели у Срему, односно у Доњој Панонији. А тамо у римско време има грнчарије рађене на спором витлу и украшене чешљем, као и гњетане грнчарије. У Доњој Панонији има и узора за сиву лимигантску грнчарију. И антрополошки подаци указују на Словене. Зато се као могуће старије земље порекла Лимиганата, указују области поред Дунава из предримског доба.

Од суштинског значаја за разрешавање ових питања су гробља, јер је за Словене особено спаљивање, а не сахрањивање. У том погледу је веома занимљиво гробље из Братеи, датовано у крај IV - прву половину V столећа ^[26]. Оно садржи гробове спаљених покојника са издуженим јамама, познатих и код Словена, а међу њима су неки гробови типа Мала Копашница - Сасе, особени за Поморавље ^[27]. Гробља сахрањених покојника у областима Лимиганата, као и она словенских антрополошких особина у римској Панонији, можемо тумачити подацима из “Повести времених љет”, у недостатку старијих писаних података. Тамо се наглашава да је апостол Павле долазио у Мораву у Илирику и проповедао хришћанство ^[28]. Ако је апостол Павле заиста проповедао у Поморављу хришћанство, што није искључено, онда је сасвим разумљиво да део становништва касније пређе са спаљивања покојника на обично сахрањивање.

/374/ Околности које произилазе из археолошких података и писаних извора, показују да је у међуречјима Дунава, Нере, Караша, Тамиша и Тисе, живело у IV-V столећу неко словенско племе, забележено под именом “Лимиганти”. Претпостављам да би филолошко проучавање података Амијана Марцелина о рату са Лимигантима, могло открити драгоцене податке. Чини се да су Лимиганти дошли са горњег слива Тисе, али да воде порекло од домородачког, предримског становништва десне обале Дунава. То можда показује да су римска освајања била праћена својеволјним исељавањима побеђеног становништва, као и да “романизација” никада није успела до краја. Праву археолошку везу између предримског и раноримског становништва са Лимигантима, која се за сада назире, тек треба успоставити.

Напомене

1. Рашајски Р. Сарматска лончарска радионица из Црвенке код Вршца, Рад војвођанских музеја. 6. Нови Сад, 1957. S. 39-55; Симоновић Н. Сарматски стратум на Црвенки крај Вршца, Рад војвођанских музеја. 6. 1957. S. 57-66; Трифуновић С. Археолошка ископавања локалитета Селиште код Алибунара; Рад музеја Војводине. 36. Нови Сад, 1994. S. 63-70; Димитријевић Д. Сапаја. римско и средњовековно утврђење па острву код Старе Паланке; Старинар. XXXIII-XXXIV. 1982-1983. Београд, 1984. S. 29-59; Bozu O. Asezarea daco-romana da la Gradinari – “Saliste”; Vanatica. 10. Resita, 1990. S. 147-186.
2. Преглед истраживања: Даутова-Рушевљан В. Досадашњи резултати истраживања и проблеми при проучавању сарматске културе у Војводини; Рад војвођанских музеја. 32. 1990. S. 81-94.
3. Обавештење В. Лековића. Покрајински завод за заштиту споменика културе у Новом Саду.
4. Обавештење В. Лековића. Покрајински завод за заштиту споменика културе у Новом Саду.
5. Bozu O. Asezarea daco-romana... С. 149. №. 3:5.
6. Упркос дуготрајним ископавањима Виминацијума, Сингидунума и римских тврђава у Ђердапу, располаже се само књигом Брукнер О. Римска керамика у југословенском делу провинције Доње Паноније. Београд, 1981.
7. Такве примере наводи: Tejral J. Morava na sklonku antiku. Praha, 1982. С. 172-174.
8. Исто. 138. Сл. 58:1. Т. XXXII:3; XLVII:3.
9. Budinsky-Krička V. Sidlisko z doby rimskej a zo začiatkov strahovania narodov v Pročove; Slovenska Archeologia. XI-1. Bratislava, 1963. S. 5-58; N. VIII/12, X/16, XII/10, XV/9.
10. Такав примерак објавио је М. Васић, Чезава - Castrum Novae; Старинар. XXXIII-XXXIV. 1982-1983 (1984). S. 112. Сл. 17/3.
11. Брукнер О. Римска керамика... 42. Т. III:4, 6, 7; Т. III.
12. Милошевић П. Римска некропола на излазници митровачке петље; Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем. Нови Сад, 1995. С. 200. Т. 11:4 (гроб спаљеног покојника датован новцем у прву половину II столећа).
13. Живановић С. Остаци скелета из некрополе у подручју јужног дела митровачке петље на ауто-путу Београд-Загреб; Грађа за проучавање споменика културе Војводине. XV. Нови Сад, 1988. С. 112-115; поредити мишљење П. Милошевића “Римска некропола...” С. 198, 199.
14. Милошевић П. Римска некропола... С. 200-204.
15. Даутова-Рушевљанин В. Оставе варварског, римског и византијског новца из Војводине; Нумизматичар. 4. Београд, 1981. С. 63-71.
16. Исто. С. 68-70.
17. Amiani Marcellini rerum gestarum libri qui supersunt. Recensuit rhythmiceque dis-

tinxit C. U. Clark I. Berolini, 1910. XVII. P. 12, 13; XIX. P. II; превод према Вулић Н. Ратовање цара Констанција у Данашњој Бачкој; Гласник историјског друштва у Новом Саду. I-4. 1928. С. 23-36.

18. *Consularia Constantinopolitana ad anno 334*. Издање: М. Г. Н. АА. IX. I. Berollini, 1891. P. 234; Извори за българската историја. И. Софија. 1958. С. 296; и опширнији опис код Евсевија Хијеронима (*Hronicon*. VI. 31-32). См.: *Die Chronik des Hieronymus Berlin*, 1956.

19. *Strabonis. Geographica*. Lipsae, 1877. T. VII: 111. S. 57.

20. Тацит. Германија. 46. Београд.

21. Прокопије. *Bellum Gothicum*. III, 14. *Procopii opera*. Lipsae, 1906; Византијски извори за историју народа Југославије. Београд, 1955. С. 25-30; Псеудо-Маврикије. *Strategicon*. XIII. 5 (*Ariani tactica et Mauricii ars militaris libri duodecim*. Upsaliae, 1664); Византиски извори за историју народа Југославије. Т. I. Београд. 1955. S. 130-136

22. *Prisci Fragmenta*. 8. P. 291-305; *Historici graeci minoris*, 1870; Баришић Ф. Приск као извор за најстарију историју Јужних Словена; Зборник радова византолошког института. I. 1952. С. 52-61.

23. Димитријевић Д. О етничким проблемима Војводине у време досељавања Словена; Посебна издања АНУБИХ. 1969. С. 89-92; Иста. Сармати и Римљани; Шајкашка I. Нови Сад, 1975. С. 77-80.

24. *Voza O. Asezarea dacoromana...* S. 155-159.

25. Мирковић М. Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији. Београд, 1968. S. 101.

26. *Vazu L. Continuitatea populatie autohtone in Transilvania in secolele IV-V (cimitirul I de la Bratei)*. Bucuresti, 1973.

27. Исто. 25; Јовановић А. Римске некрополе на територији Југославије. Београд, 1984.

28. Повесть временных лет. I. М., Л.. 1950. С. 21, 217.

/375/ Дискусија

В. Иванишевић

Тешко је коментарисати овде изнете закључке колеге Ђ. Јанковића, који у највећем броју случајева почивају на тезама без озбиљнијег научног утемељења. Задржаћемо се стога само на две његове кључне поставке које се не могу никако прихватити – негирање податка Амијана Марцелина о Лимигантима као Сарматима и одбацивање сармацке материјалне културе. Противно његовим закључцима на простору југоисточне Паноније постоје бројни налази које можемо приписати управо Сарматима, али и другим етничким заједницама, чији су трагови забележени на бројним локалитетима. Као пример можемо навести Сапају (*Lederata*), коју колега Ђ. Јанковић ста-

вља у контекст својих теза, а где је супротно његовом тумачењу као „словенске“ насеобине, забележен значајан хоризонт културе Черњахов – Синтана де Муреш, чији су главни носиоци, поред других етничких заједница, били Источни Германи.

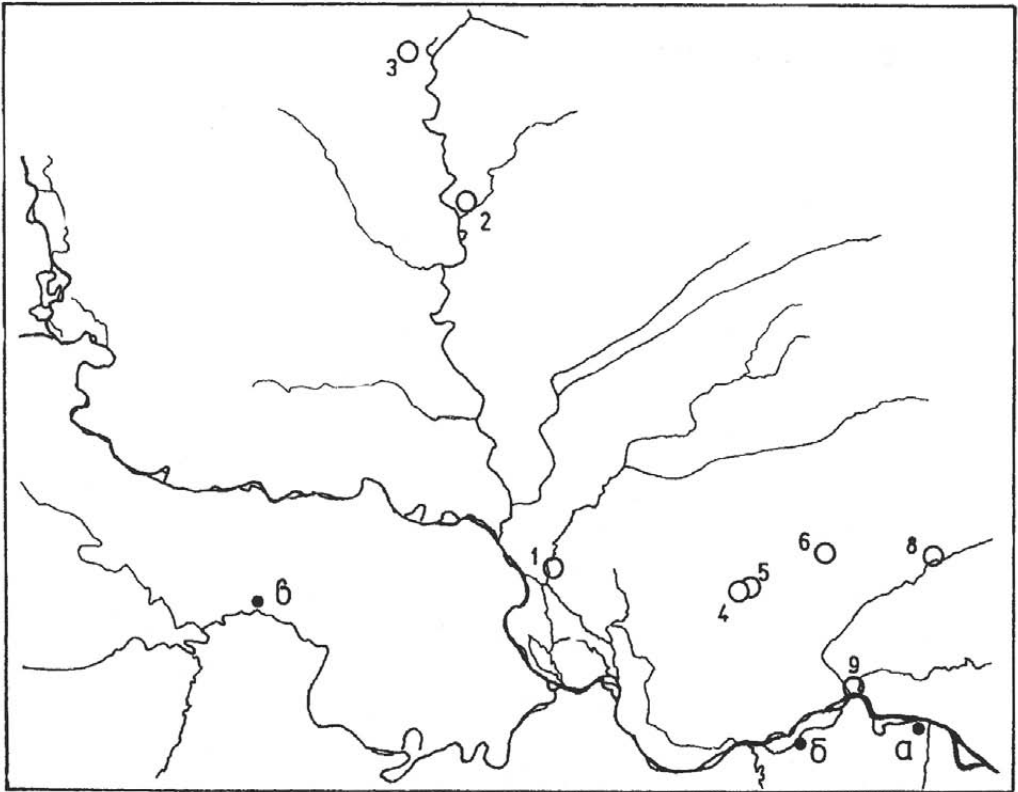
Списак слика

Сл. 1. Насеља IV – V ст. 1 – Баранда, Оповпо; 2 – Циглана-Падеј, Чока; 3 Стуб 76 – Хоргош, Кањижа; 4-5 Циглана и Селиште – Банатски Карловац, Алибунар; 6 – Црвенка, Вршац; 8 – Селиште Градинари, Оравица; 9 – Сапаја, Бела Црква. Римски градови: а – Пинкум; б – Виминацијум; в – Сирмијум.

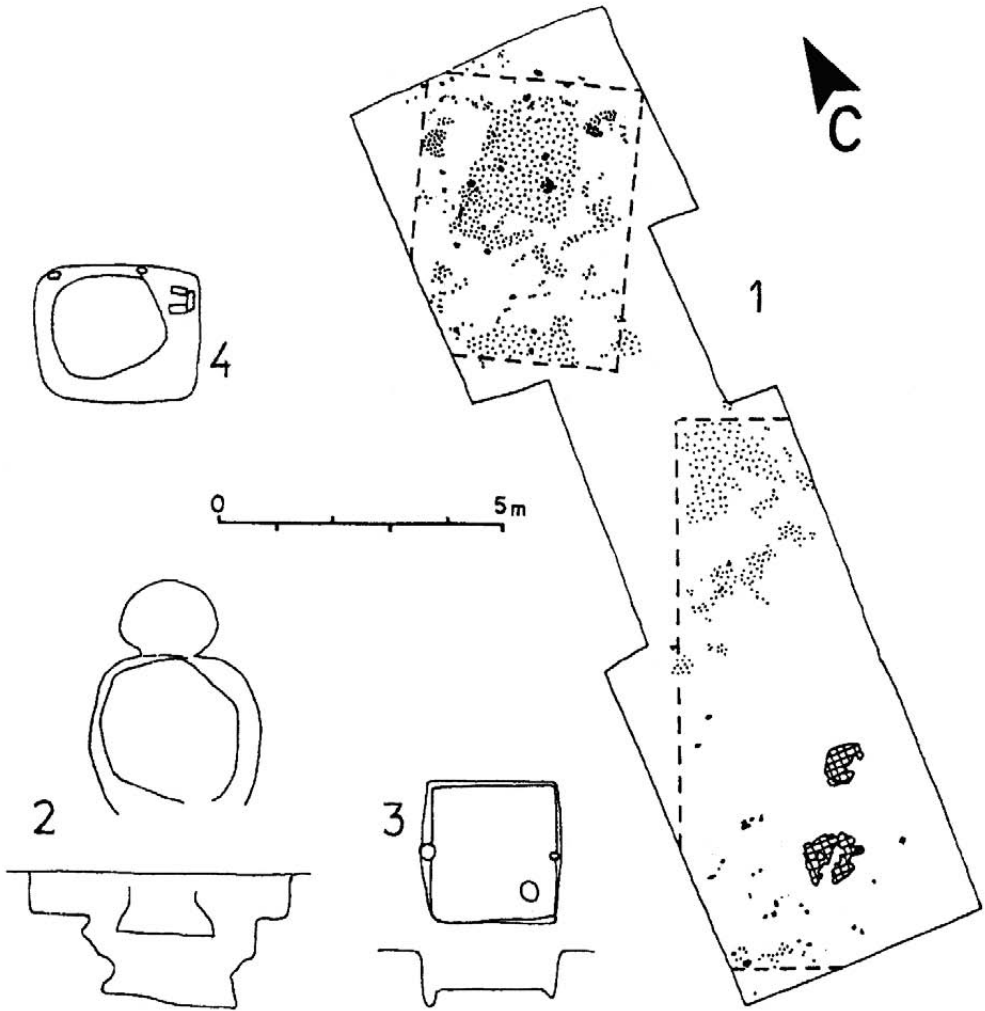
Сл. 2. Надземне куће: 1 – Баранда, Опово. Укопане куће: 2 – Циглана-Падеј, Чока; 3 – Стуб 76, Хоргош, Кањижа; 4 – Селиште Градинари, Оравица (по О. Бозу).

Сл. 3. Грнчарија IV – V ст. рађена на брзом витлу (десно), на спором витлу (црног пресека) и гњетањем (лево), из Баранде (доле), Циглана-Падеј и Банатски Карловац (средина) и Хоргоша (горе).

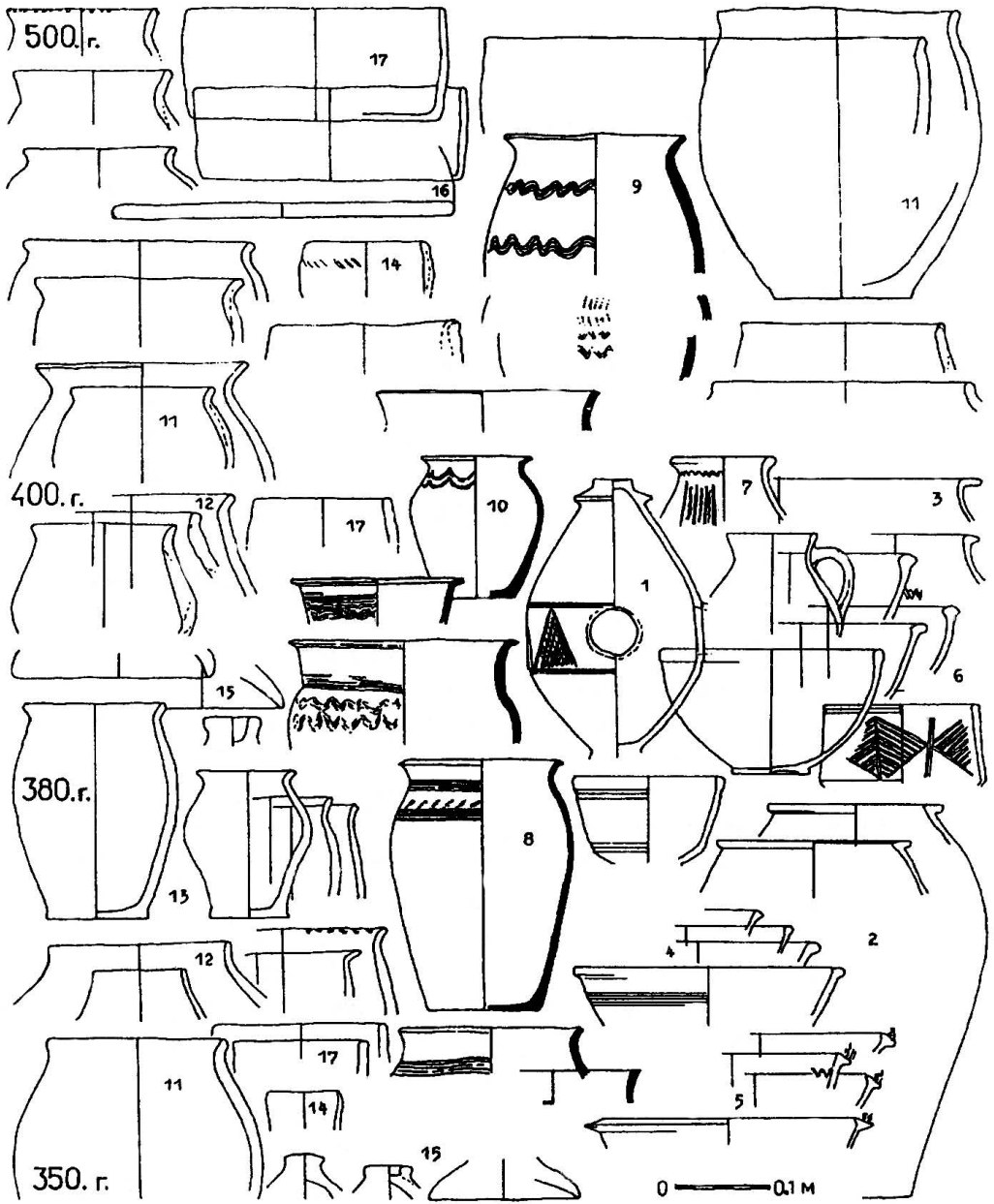
Слика 1

Слика 2

Слика 3

Темељна истраживања раних словенских налазишта у Бачкој и Банату спровео је први Станко Трифуновић. Током 1994-1996 године Министарство културе Републике Србије финансирало је пројекат Музеја Војводине „Словенска насеља у северној Бачкој и северном Банату“. То је био пројекат Станка Трифуновића, а помогли су га Извршно веће Војводине, општине Опово и Чока, месне заједнице Колут и Падеј, пољопривредна газдинства у Колуту, Хоргошу, Падеју и Добрици и добровољни рад бројних студената археологије. Затим је управа Музеја Војводине одлучила да се теренски рад прекине због прављења изложбе о исходима пројекта, али од ње се одустало. За изложбу је спремљен обиман каталог, али како се од изложбе одустало, он је у скраћеном виду објављен у Гласнику Српског археолошког друштва: *Насеља Лимиганата и Словена у Банату и Бачкој, ГСАД 15-16, 2000: 43-106.* У истој свесци је објављена полемика кроз позитивне и негативне рецензије текста каталога, на захтев из Музеја Војводине.

Основни текст С. Трифуновића садржи за изложбу пригодан опис проблематике и налаза, са десет табли цртежа нађених предмета, пре свега грнчарије. Пропраћен је на истом месту објављеним различитим анализама других компетентних аутора: архитектуре, отисака житарица, животињских костију, отисака текстила, археометалуршких налаза и грнчарије. Прошлост Лимиганата је С. Трифуновић поделио на две фазе. Прва је од напуштања Дакије 270 године до средине 4 столећа, односно до римског напада на Лимиганте 358 године (Баранда, Алибунар, Банатски Карловац). Другој фази припада налазиште у Падеју, где је насеље образовано преко сарматског гробља датованог новцем цара Констанција (337-361), а напуштено је на почетку Велике сеобе народа. На основу чињеница да дотична култура није номадска већ сељачка (куће, трапови, земљорадња са гајењем проса, гајење свиња), закључио је да су Лимиганти били Словени.

Од 1997 С. Трифуновић спроводи заштитна ископавања важног налазишта у Чуругу, уз помоћ волонтерског рада студената археологије; истраживања трају и данас. Пошто је ту истражена велика површина, откривени су остаци насеља из различитих доба, са бројним кућама, траповима, јамама, пећима. Преклапање различитих фаза насеља омогућило је много тачније датовање. Заједно са Иваном Пашић објавио је добро документован извештај: „Стари Виногради“ у Чуругу – вишеслојно археолошко налазиште, *ГСАД 19, 2003: 263-288.* У њему је на неколико страна (264-279) приказао насеље из првих столећа наше ере, у четири археолошке фазе:

1. Друга половина 1 ст. с. е. – 1 ст. н. е. Нађено је око 230 објеката, од чега су 30 станишта а остало су углавном трапови. Станишта могу бити: земунице овалне основе (величине 3-5 x 2,5-3,5 м); једна земуница овалне основе (3,5 x 3 м) има земљане пећи и два стуба за двосливни кров; правоугаоне полуземунице са заобљеним угловима (4-5 x 2-2,5), понекад са стубовима за двосливни кров; полуземуница са заобљеним угловима, земљаном пећи и средишњим стубом (3,5 x 3,5 м). На брзом витлу је рађена сива глачана грнчарија, сликане посуде и лонци широких отвора, уобичајени за Келте. Гњетањем су прављене две врсте посуђа са шамотом у глини, дубоке зделе без врата, широког отвора, украшене чешљем, и лонци са разгрнутим ободом, украшени валовницом и налепцима. Нађени су и жетони направљени од делова посуда, пршљенци, фибуле и други накит, итд. а изузетно и делови римске грнчарије. Овај слој је уобичајено повезан са Скордисцима, Дачанима, Панонцима и другим.
2. Вероватно крај 1 и 2 столеће. Нађено је десетак објеката, од којих једно станиште. Грнчарија је сива глачана, прављена по узорима из претходног слоја, а има и римске. Гњетањем су прављени лонци без врата, украшени налепцима, са додатком шамота у глини, и зделе глачане површине, од чисте глине.
3. Треће столеће. Од око 60 објеката, два су полуземунице квадратне основе са средишњим стубом (3 x 3 м). Неколико земуница су неправилне, скоро квадратне основе (3-4 м), а једна је заобљене основе; остали објекти су углавном трапови. Нађена је римска стона грнчарија из краја 2 – прве половине 3 столећа, и кухињска гњетана са додатком шамота у глини. Нађени су и жетони, фибуле, итд.
4. Четврто столеће – насеље се повећава, вероватно услед прилива становништва. Истражено је око 190 објеката, међу којима су око 25 кућа, а остало су углавном трапови. Станишта су различита: полуземунице квадратне основе са стубовима на оси И-З, са или без калотастих пећи (3-4 м); полуземунице квадратне основе са средишњим стубом (око 3 x 3 м); полуземунице квадратне основе са заобљеним угловима (2,5-3 м); полуземунице квадратне основе различитих углова са калотастим пећима (2,5-2,8 м); земуница са две просторије различите дубине (8 x 3 м). За сва станишта особена је сива глачана грнчарија рађена на брзом витлу. У прва два типа станишта нађена је гњетана кухињска грнчарија са шамотом у глини и уломци римске стоне грнчарије. У два следећа типа станишта нађена је занатска кухињска грнчарија рађена на спором витлу, па је вероватно млађа. Има и даље налаза жетона, накита, итд. Аутори су закључили да грнчарија ове фазе има сличности са налазима на северу, у Апатину, а сива и са налазиштима приписаним Сарматима;

као и у старијем насељу, разлике вероватно указују на мешовито становништво, али у основном то је култура Лимиганата. Након престанка ове фазе ту је сахрањено неколико ратника, крајем 4 – почетком 5 столећа.

О Чуругу видети на интернету: http://curug.rastko.net/index_en.html

Руски археолози су у граду Тули покренули двогодишње одржавање међународних научних скупова на тему „Шумска и шумскостепска зона Источне Европе у време римских утицаја и Велике сеобе народа“, у којима учествују и српски археолози. У Тули је 1998 године С. Трифуновић изложио први синтетички поглед на културу 2-4 столећа у Банату и Бачкој: Позднеантичне споменици на територији Бачки и Баната: сходство и везе с черняховском културом, *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и великого переселения народов 2*, Тула 2010: 158-180). После кратке анализе откривене грађе у две фазе, изложио је своје тумачење њене историје у културних утицаја.

Прва фаза припада другој половини 2 – средини 3 столећа, а пре тога, до средине 1 столећа, нема старијих налаза. За ту рану фазу (Чуруг) особене су полуземунице квадратне основе са средишњим стубом (3 x 3, 4 x 4 м, до 1 м дубине); земунице дубине до 2 м (3 x 3 м); земунице неправилне основе, дубине до 1,5 м. Најбројнији су налази занатске сиве глачане грнчарије и гњетане из кућне радиности, а датовање је извршено римском грнчаријом (тера сигилата), фибулама и другим предметима. Друга фаза је из друге половине 3 – средине 4 столећа. Забележене су правоугаоне надземне куће са огњиштем (4 x 5-8 м) и надземне са подрумом (3,4 x 8-9 м); полуземунице квадратне и правоугаоне основе укопане до 1 м, понекад имају пећ укопану у зид; земунице квадратне основе укопане до 2 м; полуземунице квадратне основе (4 x 4 м) са средишњим стубом, укопане до 1 м; полуземунице квадратне основе са два стуба по оси, укопане до 1 м. Нађени су разни трапови и јама. Истраживана су три гробља са сахрањеним покојницима приписана Сарматима, два у јужном Банату (Вршац, Војловица код Панчева) и једно код Суботице, где има сахрањивања под хумкама. Гробови су окренути према северу. Грнчарија се дели на четири групе: римску стону и амфоре; занатску сиву глачану, стону и за чување хране (нађене су две радионице); кухињску занатску рађену на спором витлу, изузетно на брзом витлу; гњетану кухињску грнчарију из кућне радиности. Само у једној целини из Падеја нађена је грнчарија особена за Германе.

По аутору, приказана култура настала је најкасније средином 2 столећа; у њој је изгледа несумњива панонско-дачка компонента са келтским утицајем. Гњетана грнчарија са шамотом постоји код Словена. Брзо витло је келтског порекла, преузели су га мештани у Млађем гвозденом добу, и та производња развијана је даље под римским утицајем. Затим бележи да

су неки облици станишта, на пример полуземунице са средишњим стубом за четворострани кров и полуземунице са у зид укопаном пећи, познате у Чуругу од почетка 1 столећа, а такође и у фазама насеља 2-3 и 4 столећа. Средишњи стуб у кући и шамот у гњетаној грнчарији су особине Кијевске културе, пише С. Трифуновић, а има их и у Черњаховској култури, повезаних са Словенима. Сармати (номади) су се неколико пута селили у Подунавље, па је логично да су се са њима селили и сељаци Черњаховске и Кијевске културе. Те групе, како сарматске тако и сељака (Словена) могле су да буду друга компонента приказане културе. Ова култура нестала је у Великој сеоби народа, али још траје у првој половини 5 столећа, што потврђују и Прискови описи становништва. На крају, С. Трифуновић закључује да у Бачкој и Банату живе два становништва, номади и сељаци. Описана налазишта треба приписати култури Лимиганта, а она веома личи на словенске особине из Черњаховске, Пшеворске и Кијевске културе. Ако нису образована заједничка гробља са Сарматима, културу треба натвати лимигантском, а ако постоји симбиоза, можда „источнопанонском» – то ће показати будућа истраживања. Овде нема германских особина као у Черњаховској култури; у Черњаховској култури се не употребљава споро витло, а сарматска гробља имају супротну оријентацију и гробови су бочно укопани у ракама.

Списак слика

- Сл. 1.** Чуруг, полуукопана станишта ране фазе, по Трифунович 2010, сл. 2, 4.
- Сл. 2.** Чуруг, кухињска грнчарија, 1. век ст. е. и 1. век н. е., по Трифуновић, И. Пашић 2003, сл. 5.
- Сл. 3.** Чуруг, сива глачана грнчарија, 1. век ст. е. и 1. век н. е., по Трифуновић, И. Пашић 2003, сл. 4.
- Сл. 4.** Чуруг, различити предмети, 1. век ст. е. и 1. век н. е., по Трифуновић, И. Пашић 2003, сл. 6.
- Сл. 5.** Чуруг, грнчарија римска (1-3), сива глачана (4-12) и гњетана (13-15), 2. век, по Трифуновић, И. Пашић 2003, сл. 7.
- Сл. 6.** Чуруг, грнчарија римска (1-5), сива глачана (6-7) и гњетана (8-13), 2-3. век, по Трифунович 2010, сл. 5.
- Сл. 7.** Чуруг, различити предмети, 3. век (А) и 4. век (Б), по Трифуновић, И. Пашић 2003, сл. 9, 12.
- Сл. 8.** Чуруг, полуукопана станишта, друга половина 3–4. век, по Трифунович 2010, сл. 9, 10а.
- Сл. 9.** Чуруг, грнчарија римска (1-4), гњетана (5-16) и занатска (17-20), 4. век, по Трифунович 2010, сл. 20.

Сл. 10. Чуруг, сива глачана грнчарија, 4. век, по Трифуновић, И. Пашић 2003, сл. 10.

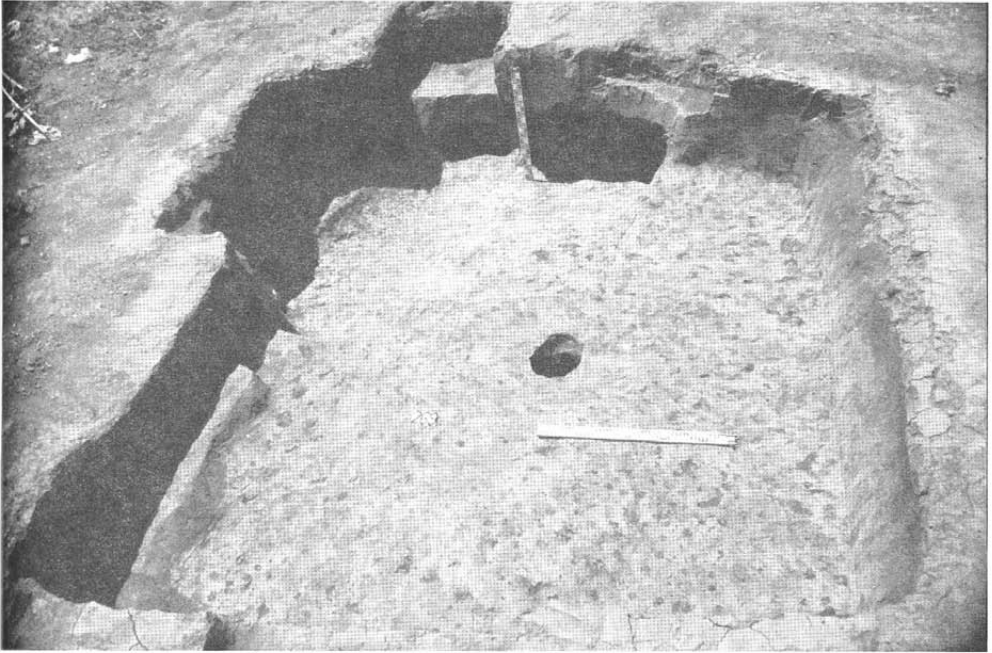
Сл. 11. Баранда, грнчарија римска (1-6), гњетана (7-28) и занатска (29-36), 4 век, по Трифунович 2010, сл. 18.

Сл. 12. Баранда, сива глачана грнчарија, 4 век, по Трифунович 2010, сл. 15.

Сл. 13. Падеј „Циглана“, римска (1-6), гњетана (7-20) и занатска (21-25), 4 век, по Трифуновић 2000, Т. VII.

Сл. 14. Падеј „Циглана“, сива глачана грнчарија, 4 век, по Трифунович 2010, сл. 16.

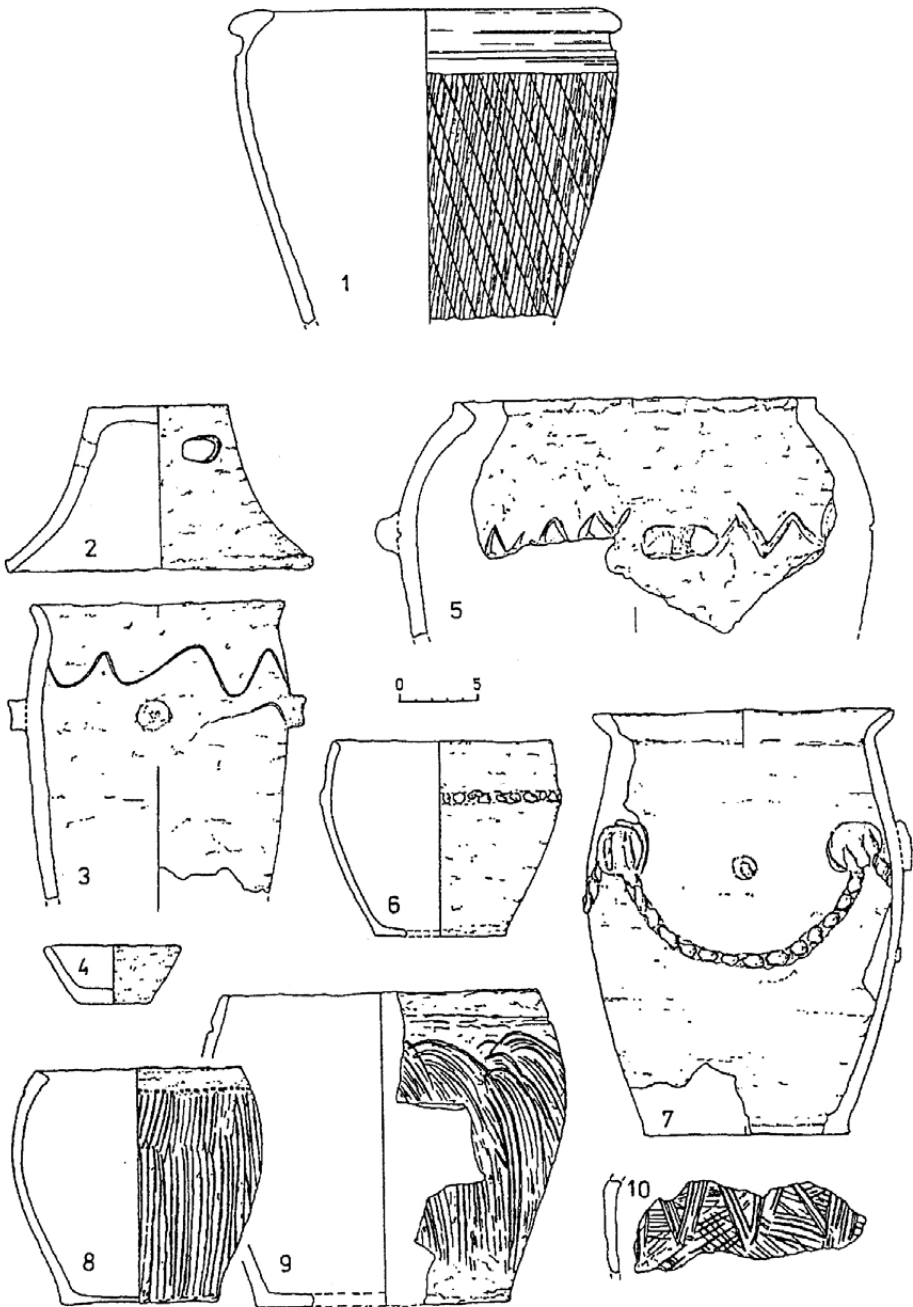
Слика 1

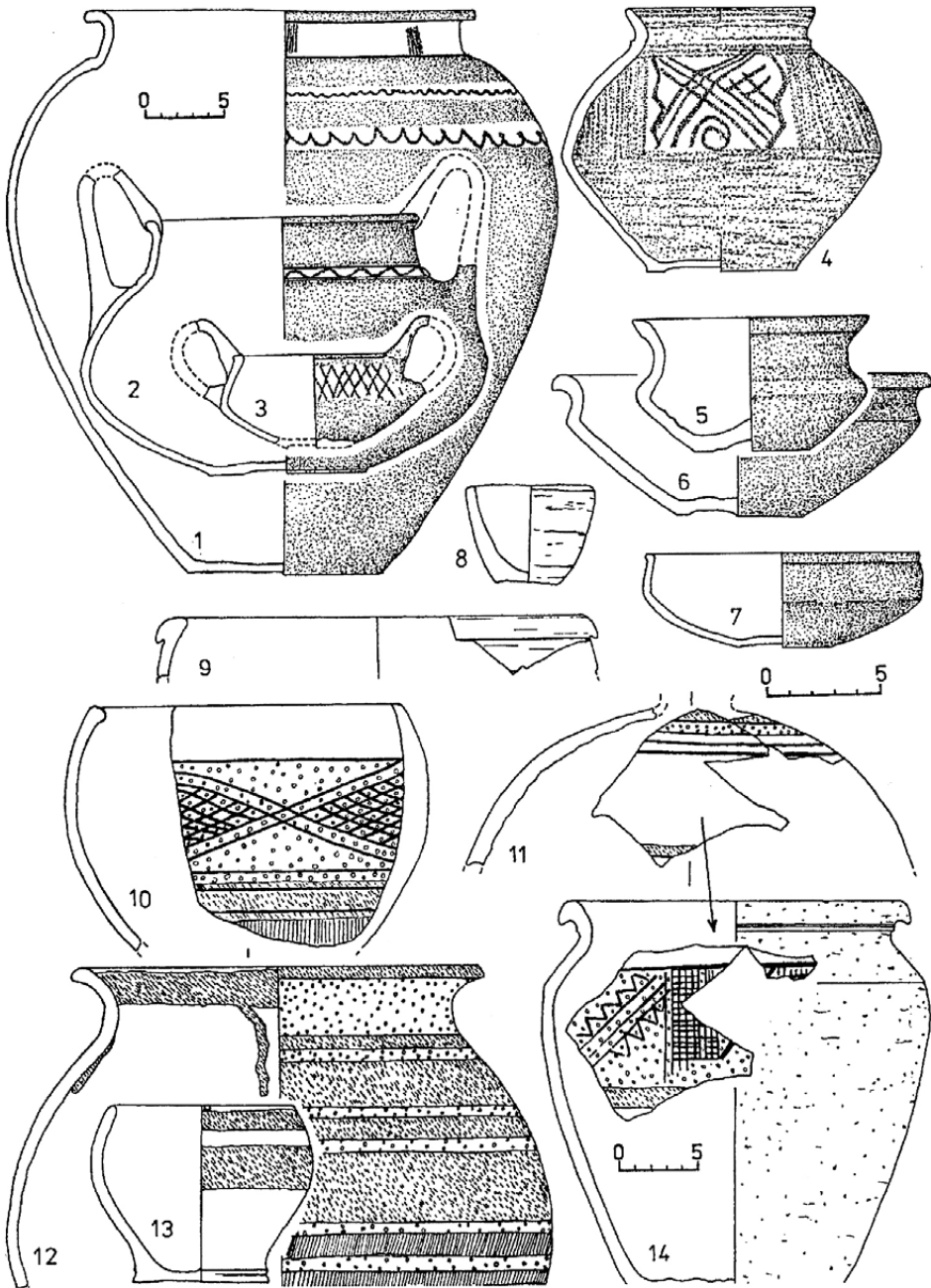
1

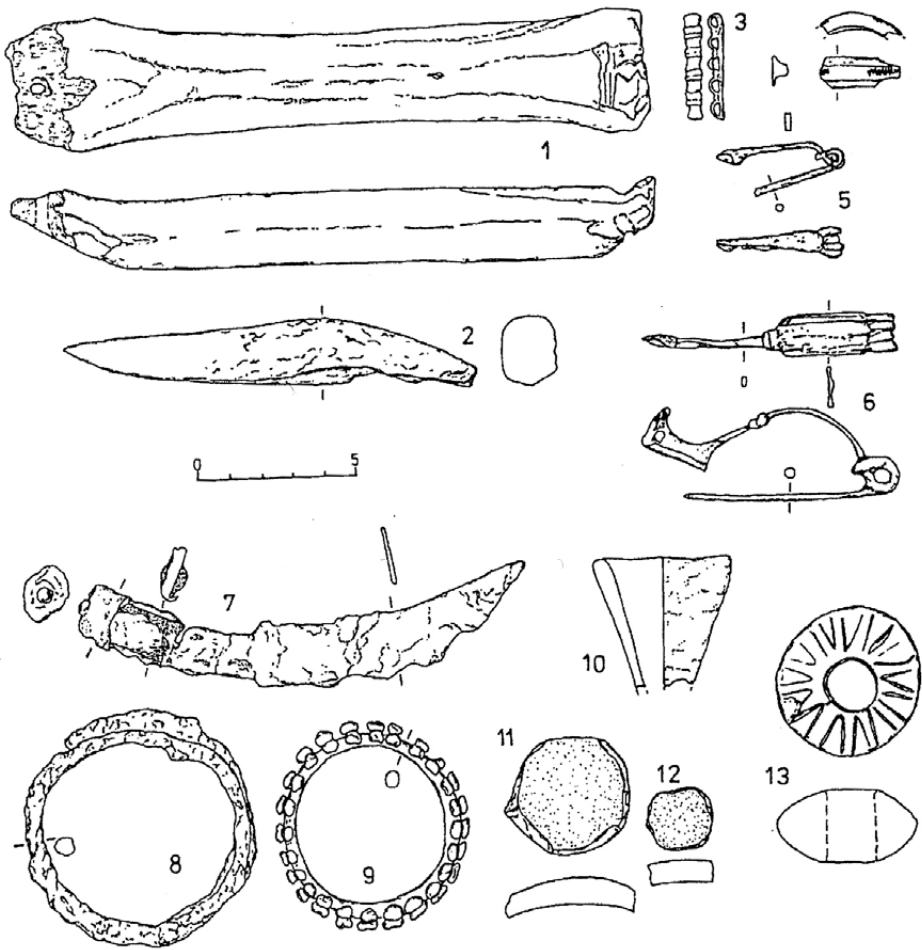
2

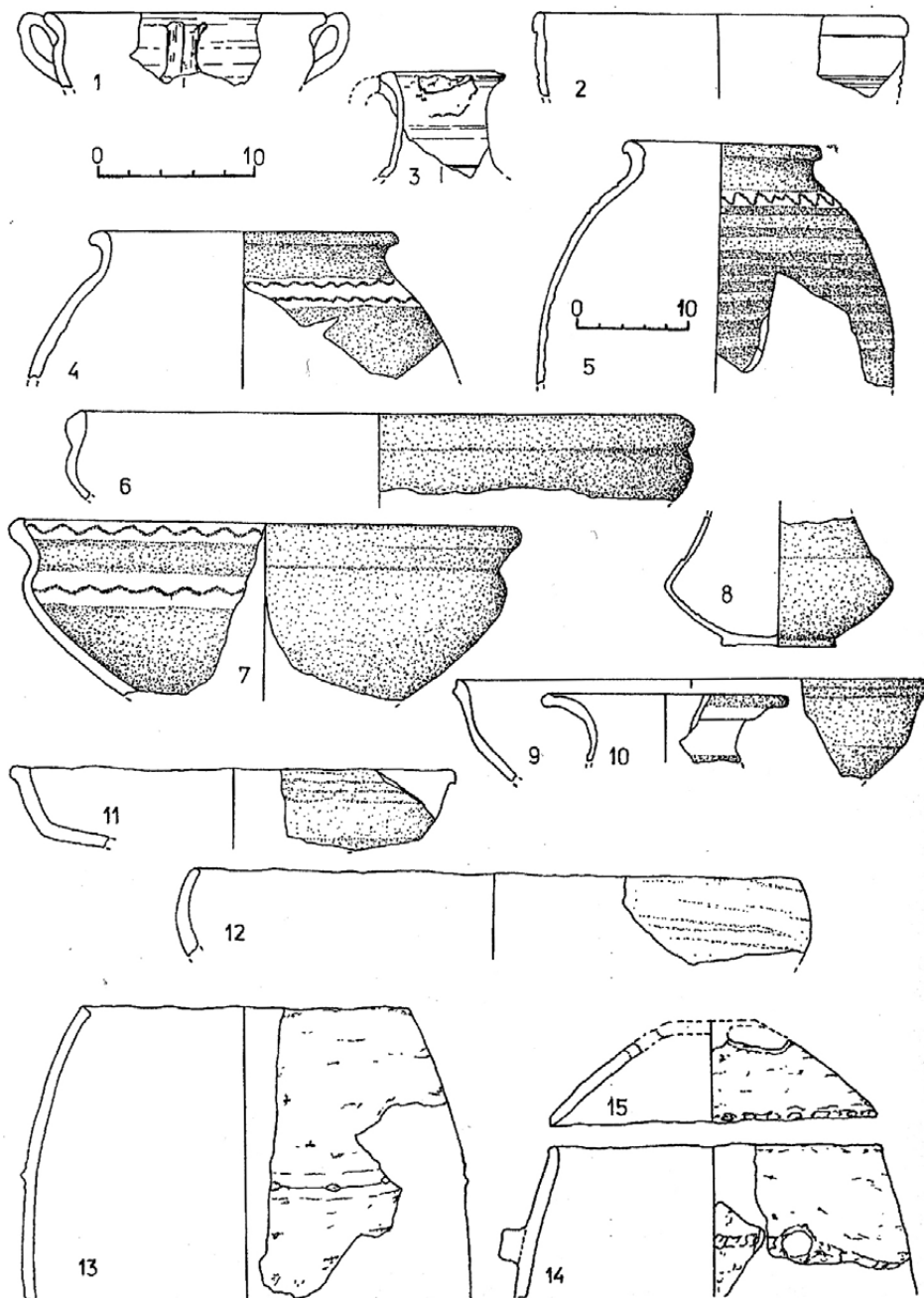

Слика 3

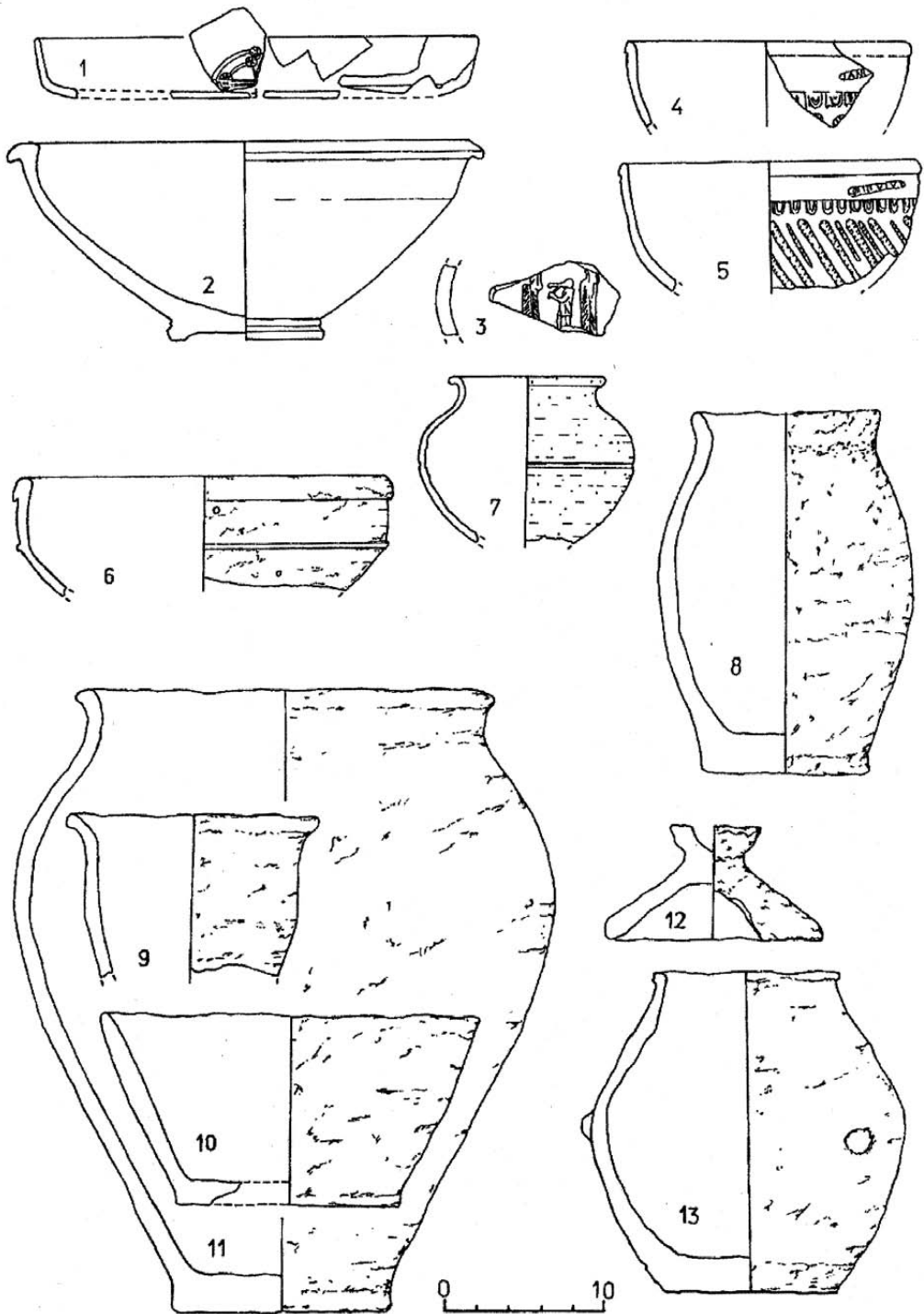

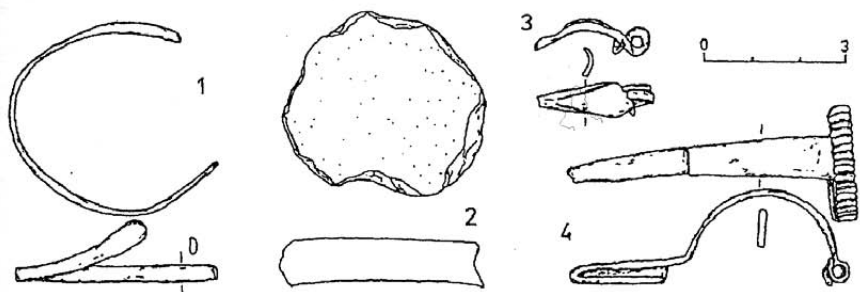
Слика 5

Слика 6

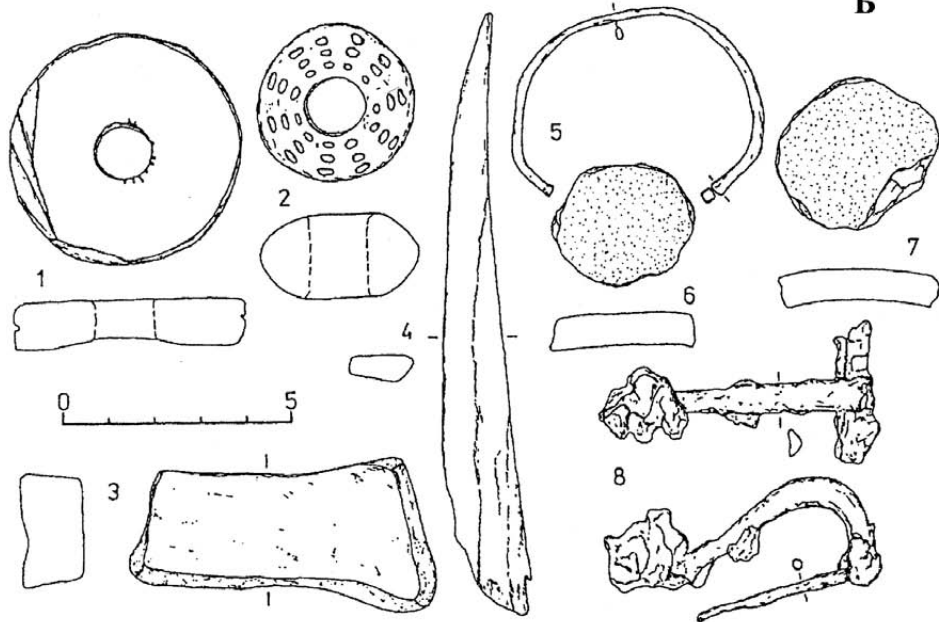

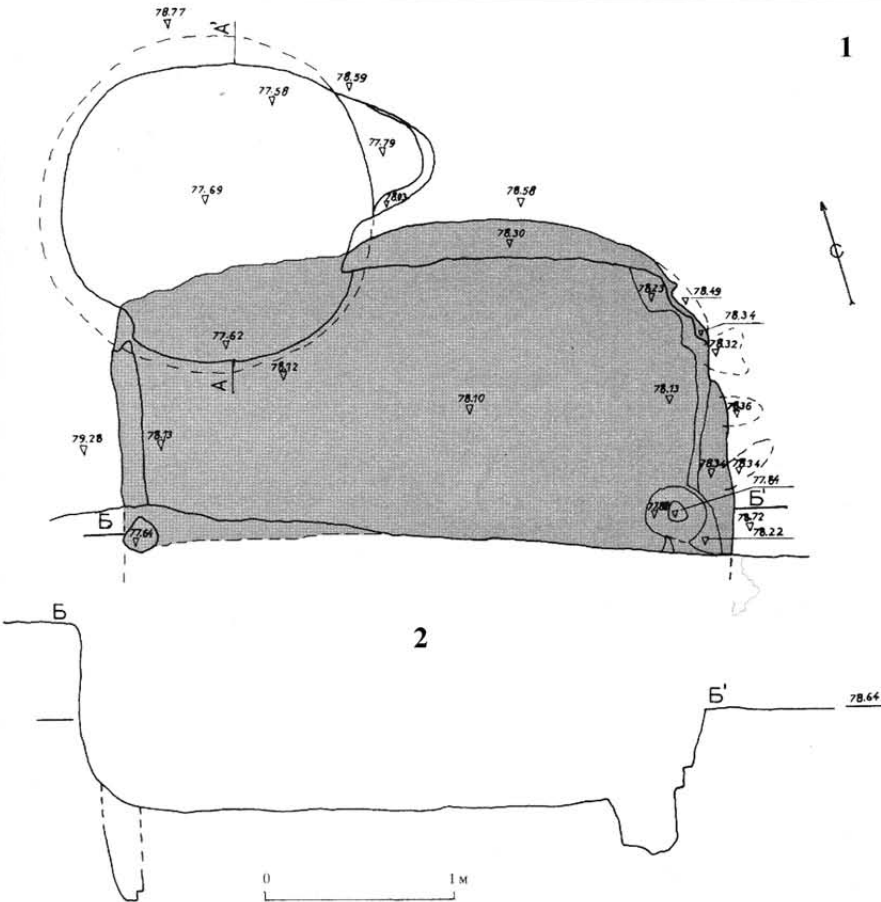
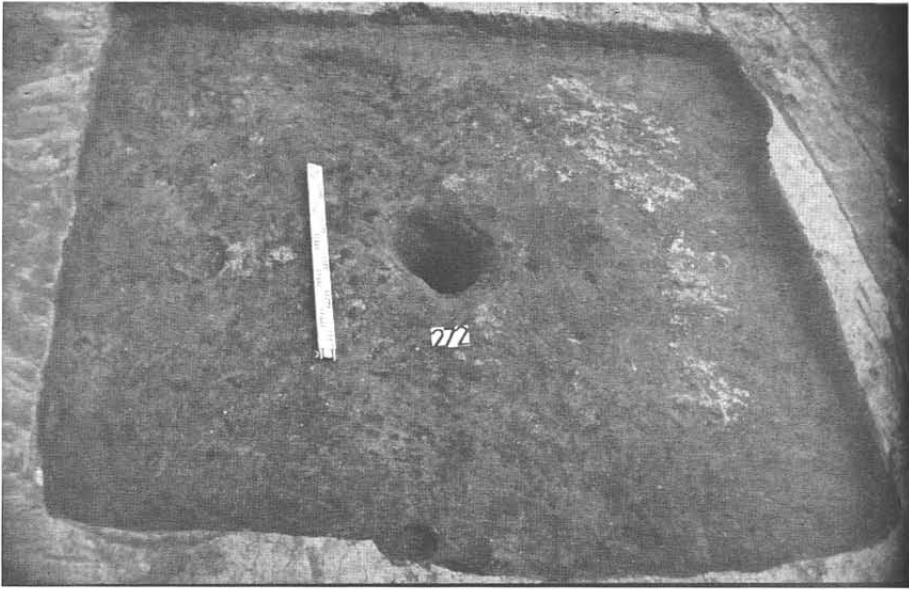
Слика 7

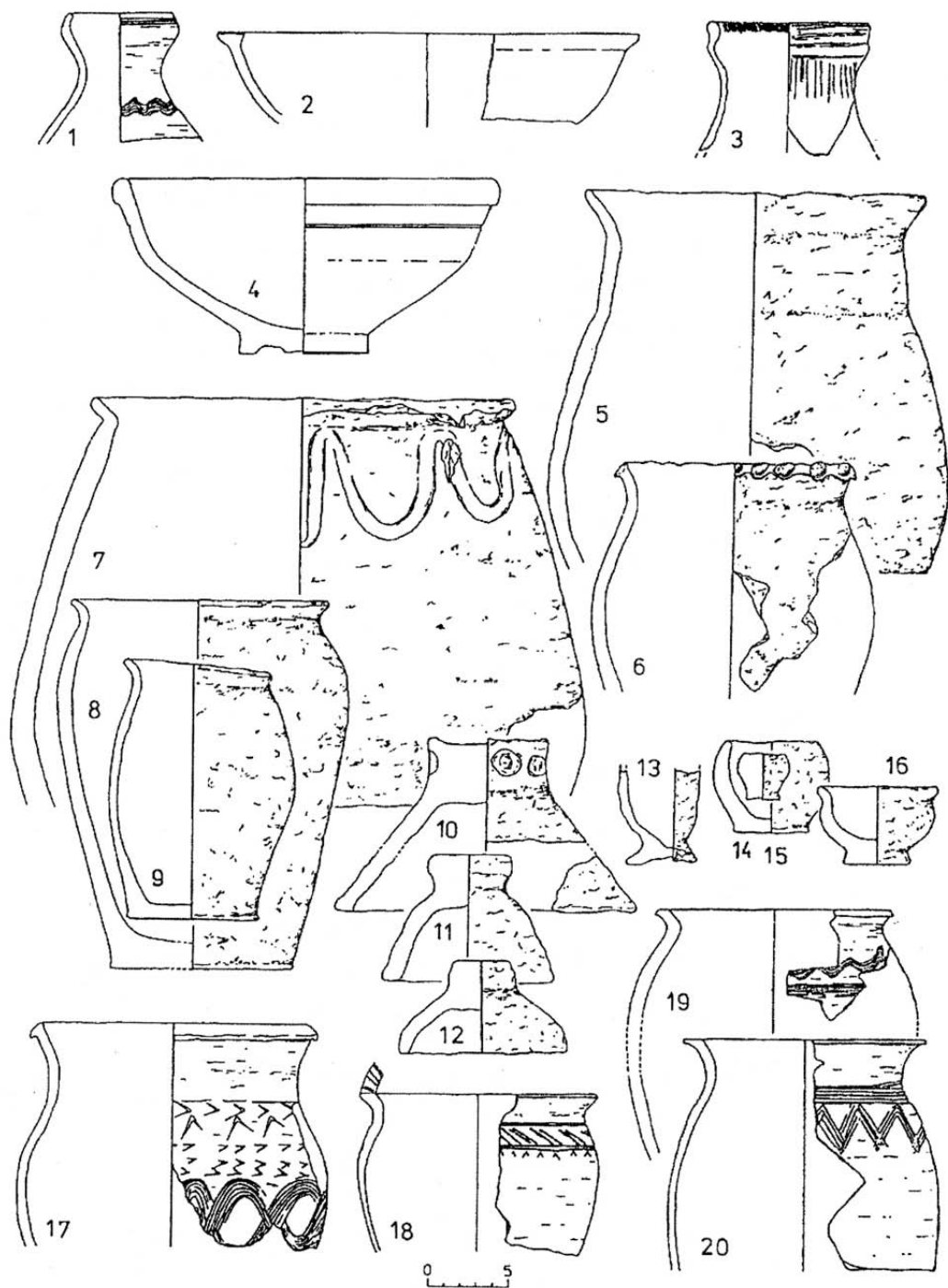
А

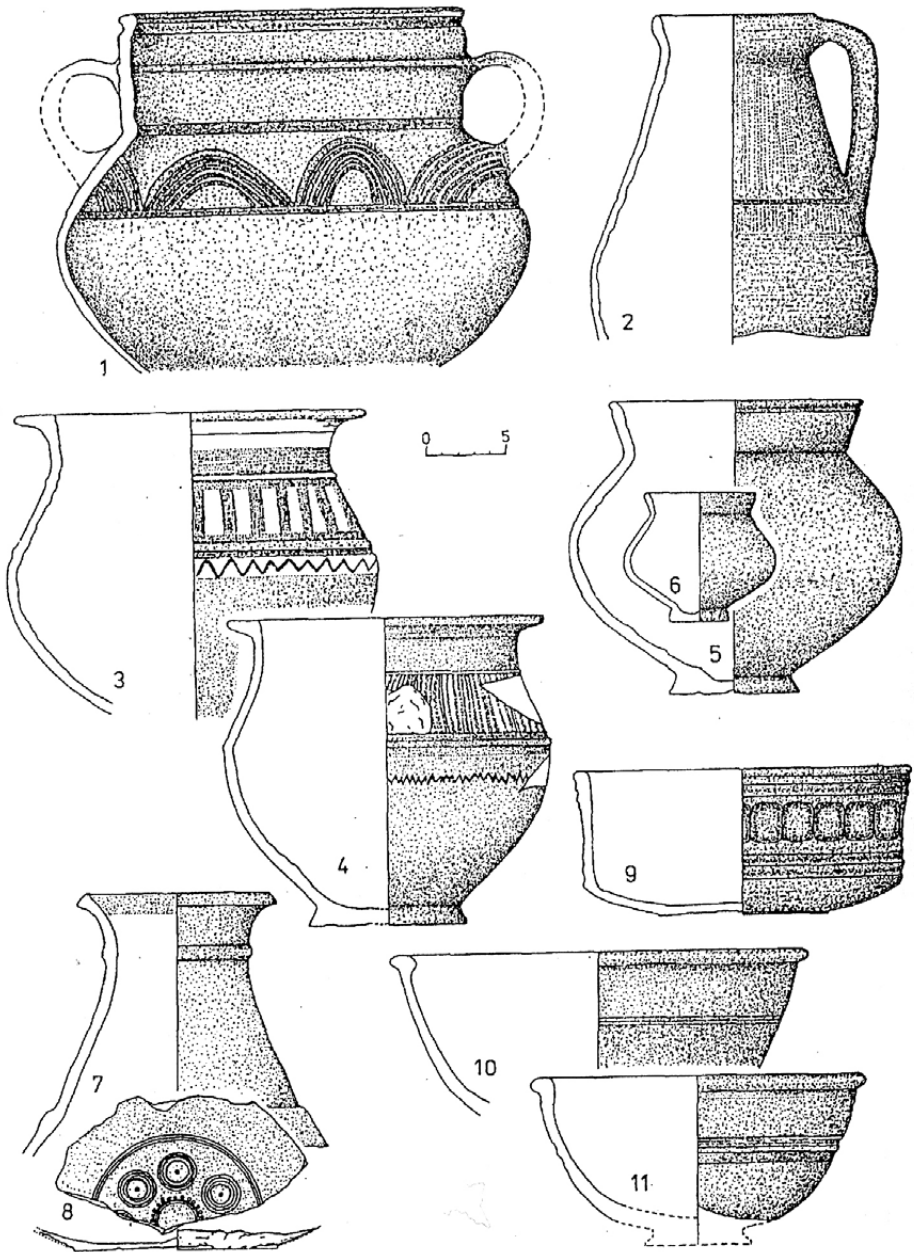
Б

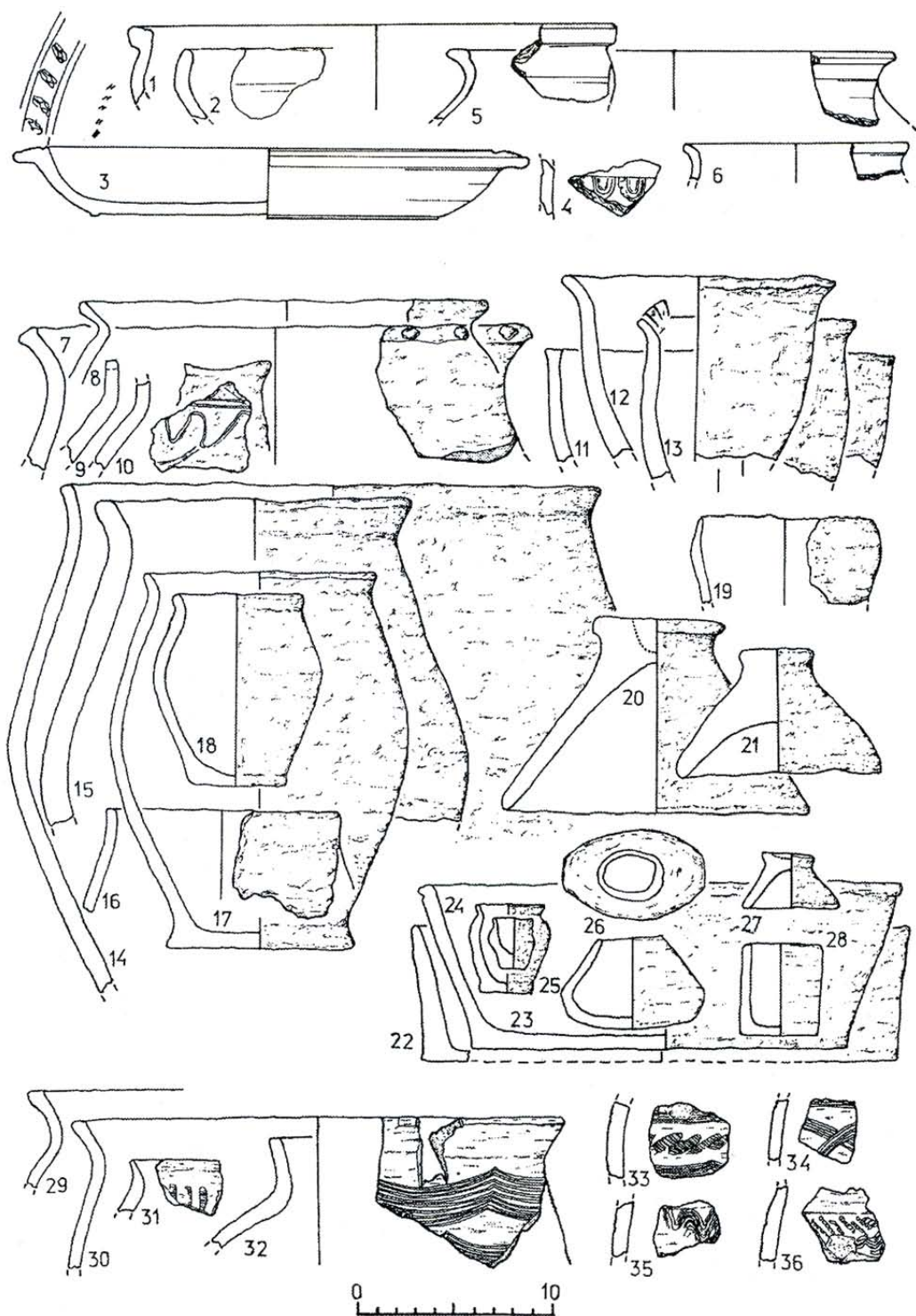

Слика 9

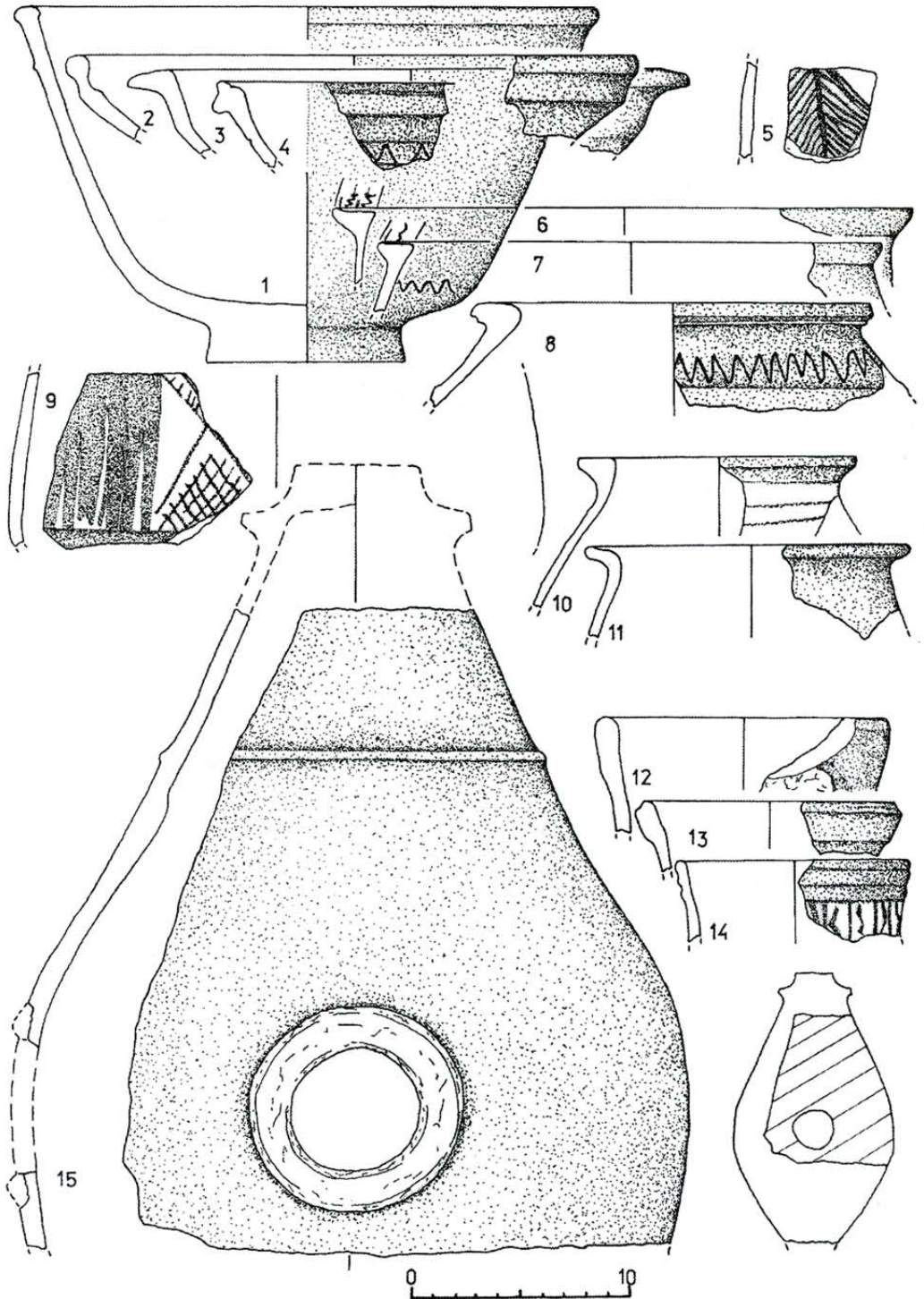

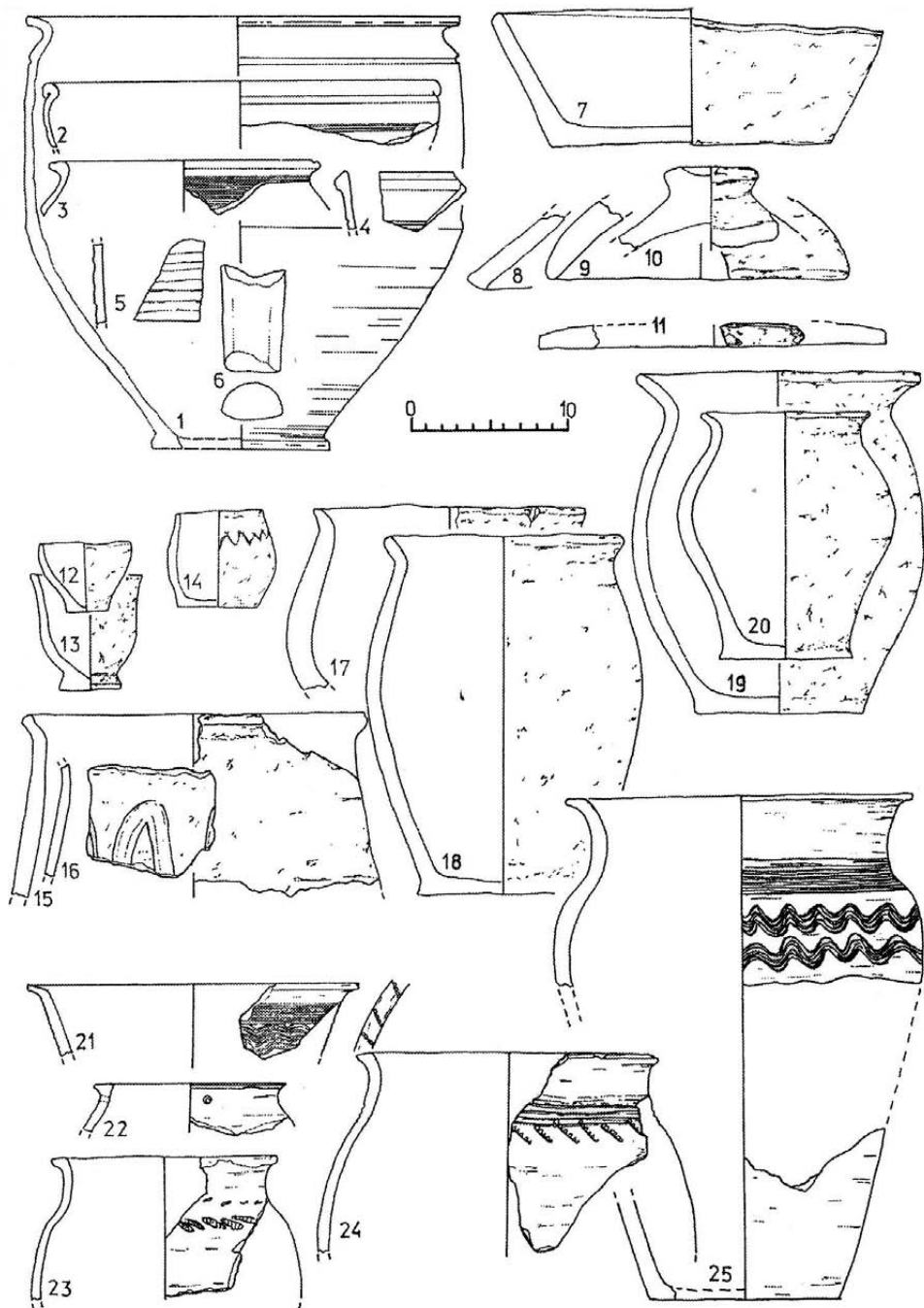
Слика 11

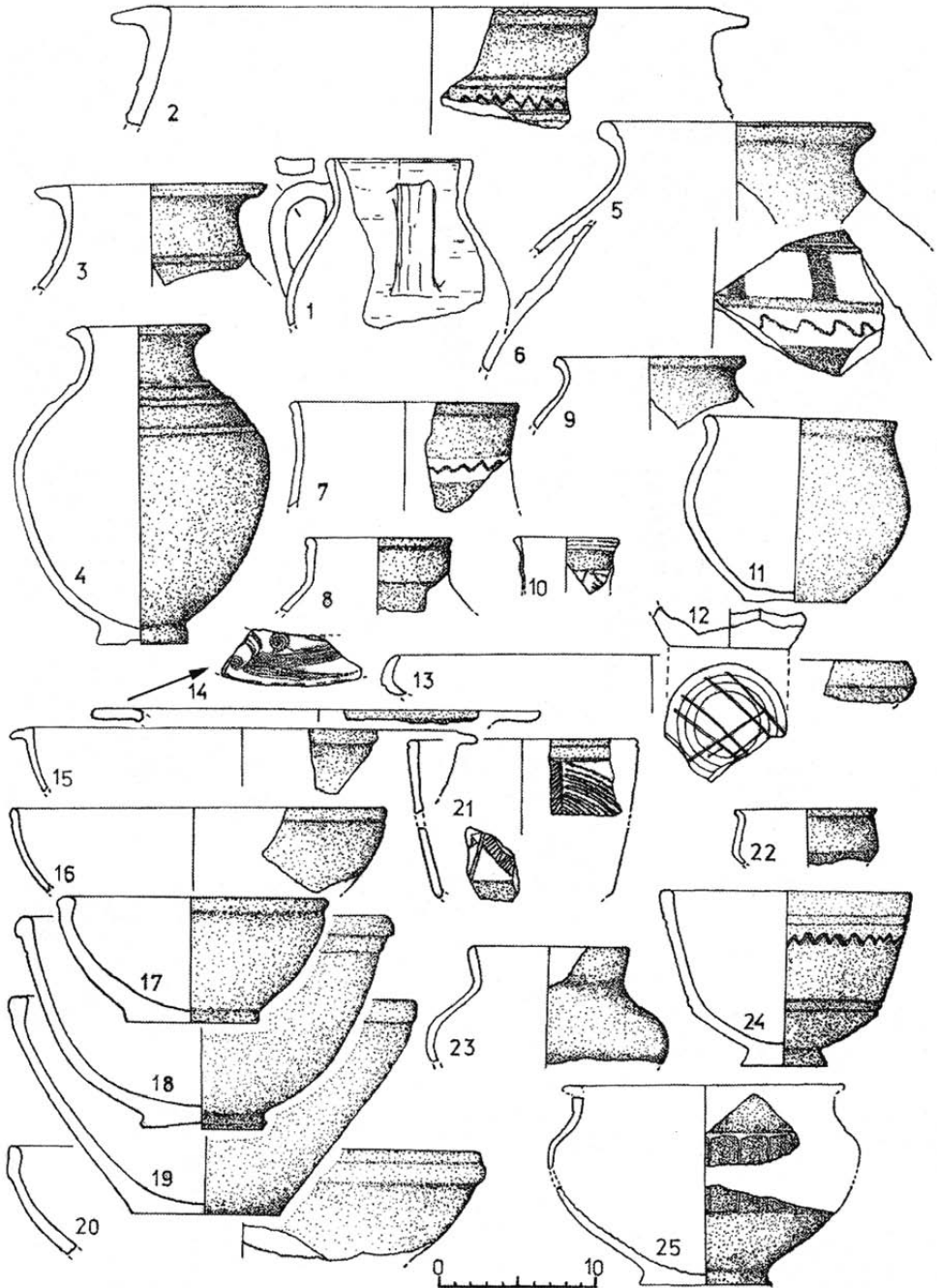

Слика 12

Слика 13

Дж. Янкович, Нероманизованные иллирийцы и славяне, у *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и великого переселения народов 3*, ред. А. М. Воронцов, И. О. Гавритухин, Тула 2012, 464-481

О Илирима је много писано из различитих углова, али достигнути ставови још увек су далеко од усаглашених. Преовладавајуће мишљење у југословенској археолошкој науци о Илирима предримског доба, износим у основним цртама¹: Илири потоње римске Далмације разликују се од Панонаца Посавине, као и од становника слива Мораве који су некаква мешавина са Трачанима; Келти преовлађују дуж Дунава, од ушћа Тимока до ушћа Дрине и Драве (Скордисци), а присутни су и другде у Панонији и на западу Далмације. Римски извори су у почетку све ове области називали илирским, укључујући доње Подунавље. Римљани су Илире потоње провинције Далмације покорили између Првог илирског рата 229-228. године и 13-9. године, када су потчинили Панонце Посавине. Уследио је велики Делматско – Панонски устанак 6-9. године, угушен у крви. Потоњу Горњу Мезију су Римљани освојили пошто су претходно покорили племена на десној обали Дунава у доњем Подунављу 29-28. године старе ере; по угушивању илирског устанка успостављена је провинција Мезија, са Поморављем на западу и доњим Подунављем на истоку.

У *Пољској историји* Винцентија Кадлубека сачувано је предање живо крајем 12. столећа, о подели Подунавља између Словена и освајача Волоха, а у *ПВЛ* о исељавању Словена из Подунавља под притиском Волоха [Седов, 1994, 8-9]. Под Волохима се могу видети Римљани, а њихови извори бележе у Подунављу Илире а не Словене. Ксенија Васиљевна Каспарова је указала археолошким путем на илирске утицаје у образовању Зарубињецке културе [Каспарова, 1981]. Данас располажемо са много већом археолошком грађом о везама Далмације и Мезије са Подњепровљем у доба смене ера. Наводим као пример само фибуле, у Русији и Украјини познате као зарубињецке, а као копљасте у Србији, где их има све више (сл. 3Б). Утврђено је да копљасте запони у јадранском приморју припадају 3-2. столећу, а уз Саву и Дунав 1. столећу пре Христа, па и почетку нове ере [Роровић, 1994; Брукнер, 1995а. табл. VI: 8, XXIII: 231; Капуран, 2008. табл. I: 2]. Ово померање на североисток показује сродност становништва јадранског приморја и срп-

¹ Изостављам коментарисање екстремне тезе да су „прави“ Илири живели само у савременој Црној Гори и Албанији.

ског Подунавља, и подудара се са хронологијом и правцима римских напада на Илире. То, као и друга открића у српском Подунављу, пре свега Станка Трифуновића у Чуругу на Тиси, показују да се мора приступити новом тумачењу старе археолошке грађе и преиспитивању сада важећих ставова о постојбини Словена, у смислу потврђивања словенских предања о пореклу из Подунавља, дакле вероватно од Илира, познатих из писаних извора.

Обично се узима да су Илири под римском влашћу били романизовани и да су изгубили свој језик, а затим да су пред Словенима њихови потомци, напустили долине река и повукли се у планинске пределе², док су Римљани („Романи“) избегли у приморске градове. Појам Илирик је коришћен у Римском царству све док га није заменило словенско име од доба цара Ираклија (610-641). Али, не може се установити да ли се, на пример под „Панонац“ римских писаних извора, подразумева етнос или домовина (народ или нација), јер једновремено постоји истоимена провинција, у чијим је градовима живело становништво различитог /465/ порекла. Међутим, јасно је да се мисли на етнос када неког повежу са племеном предримског доба, као цара Клаудија Другог (268-270), за кога је написано (*Scriptores Historiae Augustae* 11.9; 14.2) да је пореклом Дарданац или Илир. Пошто у то време још није постојала провинција Дарданија, очигледно се има у виду племе познато из времена пре Римљана. Од племена предримског доба су у 4. столећу забележени Амикензи (*Amicenses*), раније познати под именом Амантини (на пример *civitas Amantiorum* = Сирмијум, данас Сремска Митровица; епископ *Amantinus* у Виминацијуму 343. г.) и Пикензи (*Picenses; castellum Pinco* = Велико Градиште на ушћу реке *Pincus* у Дунав = Пек). Ту је и Сербинум – Сервитиум (*Serbinum – Servitium*), насеље на десној обали Саве, поменуто више пута до почетка Велике сеобе народа, назива који се мора повезати са неким Србима. У средњем веку звало се Градиште, а данас је то варошица Градишка. Није без значаја чињеница да је у словенском односно српском језику сачувана предримска топонимија и хидронимија, па чак и презимена забележена код Плинија, као *Deuri* – Деура, Деурић (Деурич у Русији); *Docleates* – Доклијан, Доклестић; *Deretini* – Дерета, Деретић; *Glinditiones* – Глинтић; *Siculetae* – Сикулић (Сикулич руски); *Vardaei* – Варда, Вардић, Вардалић [Plinius III, xxii 143]. Ови називи делују као несловенски, али сетимо се да тако делују и прва поименце наведена имена словенских племена у „Повести временных лет“ и других извора (Чеси, Моравци, Хрвати, Срби, Карантанци, Дуљеби и др.), у поређењу са оним млађим у Повислењу и Подњепровљу, као Пољани, Деревљани, Кривичи, итд.

Да бројни Илири поуздано нису били романизовани ни у 4. столећу, археолошки показује њихова грнчарија, која се може упоређивати са исто-

² Чак постоји мишљење да су потомци Илира Албанци, иако су њихови преци досељени тек у 11. столећу [Ферјанчић 1988].

временом словенском изван Римског царства. Овде ћу приказати само неке нове и неке незапажене археолошке налазе грнчарије из римске Далмације и Подунавља, не улазећи у питања њиховог археолошког разграничења и повезивања са појединим историјским племенима илирског подручја, као ни у питања историјских околности у којима су настале поједине затворене археолошке целине, односно ужег датовања. Та слика ће неминовно бити упрошћена, да би се сагледала суштина.

Далмација. Илире у археолошкој грађи из доба почетка римске окупације провинције Далмације, познајемо преко неколико налазишта груписаних на западу, у Поуњу, која се приписују племену Јапода. Тамошња гробаља, Језерине и Рибих, давно истраживана, обрадио је Здравко Марић и поделио у шест временских слојева [Marić, 1968], укључујући и гробље из Голубића [Raunig, 1968]. Два најмлађа слоја су занимљива за ову тему, пети, оквирно опредељен између 35. године пре Христа и 9. године нове ере, и шести, датован до око 110. г. (сл. 2).

Насупрот овим подацима о гробљима, једва да се нешто зна о утврђењима, која су морала бити бројна због одбране од Римљана. Судећи по кратким белешкама римских писаца, понекад су илирски градови освајани до погибије свих бранитеља и самоубистава жена са децом (Метулум, Ардуба), што се десило и приликом освајања јеврејске Масаде. Овде приказујем површинске налазе са три градине. Грнчарија градине у Грачацу (сл. 3А) показује особине Старијег гвозденог доба али и неке млађе, као што су кратки ободи и кружне плочице (сл. 3А: 4, 9-10, 19-20). Може се датовати у 3. столеће, а најкасније у време покорвања Либурна 35-34. г. пре Христа. Горњи град градина у Грахову и Бјелају грађен је каменом и малтером, са традиционалном илирском основом утврђења, а доњи град је брањен бедемима подигнутим од дрвета, земље и камена. Оба утврђења припадају добу илирског устанка [Јанковић, 2010]. За њихову грнчарију је особена израда на спором витлу, глачање, одсуство украса, кратки ободи, посуде без врата, зделе ес пресека, поклопци, калцит у глини, подела на стону (глачану) и кухињску (са много више калцита) грнчарију.

Грнчарија одговара петом слоју гробаља, по 3. Марићу (сл. 2А). Шести Марићев слој указује да се одиграло неко насиље и исељавање око краја 1. столећа, због кога је прекинуто сахрањивање у том делу Поуња. Можда се тумачење може тражити у уоченим археолошким везама Поуња са Банатом [Јанкович, Радичевич, 2010. С.144-145] или још даљим просторима на североистоку [Каспарова 1981]. На основу обе врсте налазишта, градина и гробаља, видимо да су Илири запада Далмације у 1. столећу користили традиционалну грнчарију рађену на предримски начин, на спором витлу. Неке од тих облика пратимо до касне антике.

Млађа илирска грнчарија, поуздано датована у 4. столеће, откривена је на истоку Далмације, у Подрињу. Први налаз, из Кршћа поред Мушића код Вишеграда (сл. 1. 20), на десној обали Дрине, објавила је Ирма Чремошник [Čremošnik, 1970, С. 46-83]. Она је на подовима две грађевине римског доба, а у млађим „кућама“, установила грнчарију преисторијских особина, коју је протумачила као словенску, односно доба Велике сеобе народа. Реч је пре свега о посудама без вратова, мањим лонцима и зделама, заглачане површине, светло смеђих боја /466/ (сл. 5, 6). На жалост, приликом публикавања користила је типолошку методологију, а не затворене целине - комплексе, и зато не знамо шта је са чиме нађено у појединим „кућама“. Грнчарију је временски раздвојила на три групе, римску, доба сеобе народа и ранословенску.

Недавно, 2008. године, Мирко Бабић је на левој обали Дрине у Скеланима код Бајине Баште (сл. 1: 19), открио римску грађевину украшену подним мозаицима и живописом [Babić, 2009], у римском муниципијуму отвореног типа, Малвеситијуму. У њој је нађена грнчарија слична вишеградској, али у слоју заједно са стоним римским посуђем, у затвореним целинама, тако да нема никакве сумње да су коришћене истовремено. На истраживаним просторима изван те грађевине, нађена је само груба кухињска грнчарија, вероватно из целина неких дрвених зграда. Истраживање Скелана треба да се настави, тако да грнчарија још није обрађена ни објављена; овде приказујем тек сразмеран избор нађеног посуђа, љубазношћу истраживача, М. Бабића.

Захваљујући налазу из Скелана, сада се могу раздвојити најмање три временска слоја 4. столећа са илирском грнчаријом у Подрињу и целој Далмацији.

Грађевина у Скеланима подигнута је вероватно пред крај 3. столећа или у доба тетрархије. У доњем крају њеног одводног канала (канализације) нађена је велика количина поломљене грнчарије, која се ту таложила током употребе канала (сл. 7. Б), римска фибула и новац краја 3. – почетка 4. столећа. Кухињска грнчарија је рађена на спором витлу од глине са додатком калцита, а печена у мрким бојама и заглачана. Издвајају се већи лонци без врата или са кратким благо разгрнутим ободом, а украшени низом јамица на рамену; зделе су једноставне, коничне. На исти начин рађени су лончићи или пехари, али боље заглачани. У римској станој грнчарији су упадљиве полулоптасте зделе задебљаних и заобљених обода, сивих и црвених боја.

У самој грађевини, у слоју изнад подова од камена и кречног малтера, а испод шута састављеног од кровних опека, дакле из доба њеног рушења, нађена је донекле другачија грнчарија (сл. 7.А). Кухињско посуђе је рађено на исти начин, али су чешћи мањи лонци са вратом и благо разгрнутим ободом; украс од низа јамица је редак. Исте израде су бројније разли-

чите чиније и зделе без врата. Међу римском стоном грнчаријом, упадљиве су зделице заобљеног тела а косо разгрнутих обода, глатке површине, несумњиво млађе од оних из канала. Значи, грађевина је коришћена током прве половине 4. столећа, можда од позног 3; у каналу је истовремена грнчарија, а она са подова, припада најкасније средини 4. столећа, када је грађевина страдала у неком насиљу. Груба кухињска грнчарија припада домороцима, а стона је производ римских градских радионица.

Сада је јасно да римску стону и грубу кухињску грнчарију из Кршћа код Вишеграда не треба датовати у различито време, већ су оне једновремен инвентар грађевина, подигнутих вероватно током треће четвртине 4. столећа. По великој заступљености глеђосане грнчарије (сл. 5.Г), а и новцу цара Грацијана (367-383), реч је о слоју затвореном у последњој четвртини 4. столећа, почетком Велике сеобе народа. Кухињска грнчарија је у свему слична оној у Скеланима, укључујући украс од низа јамица, али овде има више лонаца наглашеног врата и разгрнутог обода, са одговарајућим поклопцима, као и ваљкастих лонаца, што такође потврђује млађе датовање од Скелана, али указује и на могуће спољње утицаје. Обзиром да на истом месту има словенске грнчарије 6. – раног 7. столећа, можда део налаза треба датовати у 5. столеће.

Истовремена Кршћу је громила из Ресановаца код Грахова (сл. 1. б), датирана новцем цара Валенса [Јанковић, 1997, С. 59-62]. У њој су заступљени уломци различитог посуђа, стоног, кухињског, амфоре и питоса, из домаћинства умрле особе којој је подигнута. Од кухињског посуђа заступљени су делови чиније посувраћеног обода и део дугог обода лонца са благо наглашеним вратом, који потсећа на неке примерке из Скелана; рађени су на спором витлу.

Да је таквих кухињских лонаца било и раније, показују неке урне 2. столећа из муниципијума „С...“ код Пљеваља у горњем сливу Дрине (сл. 1; 3.В), недавно објављене [Сermanović-Kuzmanović, Sreјović, Marković 1972; Ружић, 2009, С. 106, сл. 5]. Слична кухињска грнчарија, рађена на спором витлу и заглачане површине, али коју не прати римска стона грнчарија, нађена је у сеоско-сточарским срединама провинције Далмације. Припада насељима која су страдала негде током Велике сеобе народа, вероватно око краја 4. столећа, а откривена је у насипима млађих громила, у Љутићима код Пљеваља (сл. 1. 22) и Уздољу код Книна [Јанковић, 1997, Рис.25: 1-7; 158: 1-9]. Особени су велики лонци без врата, са једном или две дршке, појава поклопаца, сачева, црепуља (сл. 8. А-Б).

/467/ По распореду у сливу Дрине, приказана кухињска грнчарија Далације несумњиво припада домороцима, Илирима, и чини се очигледним да води порекло из предримског грнчарства, какво је оно у Поуњу. Показује континуитет илирског грнчарства и начина спремања хране, уз присуство

римског стоног посуђа у богатијим срединама са зиданим грађевинама. Међу областима око Далмације, такве грнчарије има у суседном Срему, и на први поглед необично, слична грнчарија је забележена у јужном Банату, у области Лимиганата, али она није глачана и садржи шамот а не калцит (кога нема у равном Банату). Сличност је упадљива по лонцима и зделама без врата, а и зделама рађеним на брзом витлу (сл 1: 37, 38, 40), нађеним у Баранди, Банатском Карловцу, Падеју, а већ повезаним са Словенима [Јанковић, 1997. рис.3: 4-6, 12, 14, 17; Трифуновић, 2000. табл. I: 11-13, 16, 19, 22-23; VII: 7, 12-14; VIII: 15-18; X: 20-21]. У Баранди су забележени и случајни налази неколико чаша без врата [Јанковић, Јанковић, 1990, С. 105, № 84], сличних примерку из Могоријела [Ћретошник, 1952, С. 251, Таб. 3: 4] и Уздоља у Далмацији (сл. 8.А: 6).

У овом стању истражености грнчарије Далмације може се тек скренути пажња на сродно посуђе, пре свега оно без врата као препознатљиво, забележено у словенским областима. Током 1-5. столећа посуђе без врата се мање-више свуда користи, а од 6. столећа постепено нестаје. У раносредње-вековној словенској грнчарији (на пример у Прашкој култури) рачуна се као најстарије; у Пољској је позната у другој половини 5. столећа [Parczewski, 1988, С. 106, рис. 12: А], а у другим областима и раније, па се појављује у целинама прашке културе фазе 0 (око друге половине 4. ст.) и I (средина 5. – прва половина 6. ст.), по Игору Олеговичу Гавритухину [Гавритухин, 1997; 2005]. Најсличније је грнчарији из Полабља у доба пред почетак Велике сеобе народа, а која се приписује Германима. Међу кухињским посуђем тамо преовлађује оно посувраћених обода, али има и лонаца са вратом; стоно посуђе је рађено на витлу и украшено [Svoboda, 1965]. Са Полабљем се повезују ретки налази такве кухињске грнчарије из чешке Мораве наспрамне Далмацији [Tejral, 1982, С. 177-179, сл. 14, 68, 70]. Веома сличног посуђа има у Повислењу, где се приписује Велбарској култури, али је позната и у Пшеворској култури. У Волинији је таква кухињска грнчарија, глачана и рапава, нађена у стаништима заобљених основа (сличних оним из Кршћа), приписана такође Велбарској култури [Козак, 1991, С. 70-103, сл. 41-45, 47-54]. Треба нагласити да у тим насеобинским целинама није нађено украшено стоно посуђе, познато из гробова сахрањених покојника те културе, као и да је кухињско посуђе без врата забележено на истом тлу још око смене ера [Козак, 1984, сл. 20: 3, 21: 3-4, 11, 37: 1]. Даље на исток преовлађују лонци са вратом. На врху Прута, у култури Карпатских кургана, у насељу Глибка има сличне кухињске грнчарије међу лонцима са вратом, а у Печенижини нађене заједно у грнчарској радионици са стоним посуђем рађеном на витлу [Вакуленко, 1977, С. 95-97, 103-106, Таб. IV-VIII, XIII]. Међутим, на средњем Дњестру има лонаца посувраћених обода, а и других сличних лонаца, у насељу приписаном черњаховској култури [Вакуленко, Приходнюк,

1984, С. 6-43, рис. 5: 8, 10; 9: 3-4; 10: 2, 7, 9; 11: 4; 13: 8]. Лонци без врата обични су на черњаховским налазиштима у сливовима горњег Дњестра и Западног Буга [Баран 1981, табл.V: 7-10]. Шта више, таквих лонаца има и пре тога, на смени ера [Пачкова, 1983, рис. 32: 9-11, 33: 1-5 34: 1-3, 7-8], а и у млађим налазиштима несумњиво словенске Прашке културе [Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 22: 2, 23: 15, 30: 8, 31: 6-7].

Постоји упадљива сличност илирског грнчарства са оним из Липицке културе 1. – почетка 3. столећа, у којој су чести лонци и зделе без врата, дубоке зделе са две дршке украшене глачањем [Цыгылык, 1965. табл.I:3, 9, 14; Цыгылык, 1971. рис.3: 7, 9-13, 18-19; 4: 1, 8-9], познате у Подрињу, уобичајене су у Посавини и српском Подунављу [Sladić, 1986. табл.XVI: 4; XLVI: 9], такође у Земплину у Горњем Потисју [Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová, 1990. табл.I: 7; XVII: 4; XVIII: 20; XXI: 23]. Лепљени лонци Кијевске културе свих облика слични су лонцима из Скелана, нарочито из Шишино-5, Комаровка-2, Каменево-2, али има мање чинија и дубоких здела, односно стоног посуђа [Обломский 2003; Обломский, Радюш, 2007. С.27-30, рис.15: 3-4, 7, 11; 61: 1, 3; 96: 5-7, 9, 13, 18-20; 102: 6-10; 127: 2]. Налазишта источно од Волге, Тимяшево, Сиделькино и утврђење Кондурча, имају сличну грнчарију, лепљену [Сташенков, 2005. рис.46: 1; 67:3; 79: 1; 92: 1; 94: 2]. Тамо су нађене чак и кружне плочице [Сташенков, 2005, рис. 41: 3, 90: 5-6], уочене у раној грнчарији Поуња, а нађене у Чуругу у целинама од краја старе ере до 4. столећа [Трифунвић, Пашић, 2003, сл. 6: 11-12, 9: 2, 12: 5-7], а и на северним ободима Паноније [Meduna, 1980. С.129, табл.1:2; 40:21-25; 55:5; 56:1-5; 65:9-12; 100:7-8].

Српско Подунавље. Овде је стање донекле другачије од оног у римској Далмацији, а праћење /468/ домородаца отежава очигледна забуна око етничке припадности носиоца култура пре римских освајања, у што се не могу упуштати овом приликом. Укратко, на тлу данашње Србије око Дунава, у сливу Мораве, Тимока, у Посавини и Потисју, наилази се на грнчарију из доба смене ера, која се приписује Келтима (брзо витло, стона сјајно сива и кухињски лонци без врата украшени чешљем) и Дачанима (споро витло и лепљена, лонци са вратом и разгрнутим ободима, са дугметастим, језичастим и полумесечастим дршкама, украшавање јамицама, штипканим налепцима, чешљем, зделе, поклопци). Због таквог неутемељеног а наметнутог тумачења, на пример **Пикензи**, по имену илирско племе, виде се као мешавина Келта и Дачана [Сладић, 2005, С. 219-220]. И у накиту се све фибуле виде као келтске, римске, дачке или сарматске, али не и илирске, што не може бити тачно [Јанкович, Радичевич 2009, С. 144].

Сиво посуђе рађено на брзом витлу крајем старе ере било је у употреби код Илира, као и у Доњем Подунављу (где је приписано Трачанима,

иако су они живели у сливу Марице) а и у северном Потисју (где је приписано Скитима). Ширење брзог витла у Подунављу је посебно питање; треба га размотрити засебно и сводно, укључујући сиву грнчарију Подњестровља. Затим треба преиспитати и наводно келтско порекло све сиве грнчарије Скордиска. Напомињем и да су код Скордиска откривени гробови претежно спаљених покојника, а Келти су сахрањивали умрле, као и многи Илири потоње Далмације, за разлику од Панонаца који су по правилу спаљивали умрле.

Што се тиче такозване „дачке“ грнчарије, њу налазимо у Срему и даље уз Саву, у Потисју, у целом Поморављу и у Тимоку; зато ће бити да је треба приписати домаћем становништву, а не Дачанима. Пре свега треба рачунати на забележена илирска племена уз Дунав, Бреуке, Андизете, Амантине, Трикорнензе, Пикензе, а можда и на археолошки још увек неодређене Мезе, Дарданце, Трибале. Као илустрацију те културе из доба смене ера (сл. 9. Г, Д; 1: 39, 28), наводим примере са севера Србије из Чуруга у доњем Потисју [Трифунковић, Пашић, 2003, сл. 4-6] и Кршевице у јужном Поморављу [Поповић, 2005. табл. VI].

У Другој Панонији, као и у Поуњу, задржало се домородачко грнчарство током 1. столећа; у самом Сирмијуму, граду Амантина, оно се разликује од далматског [Brunner, 1981, Таб. II-IV]. То је сиво стоно посуђе украшено глачањем, приписано Скордисцима, а лонци су или келтских облика, или разгннутих обода као у оних из Поморавља, и украшени су чешљем. У неколико сеоских насеља из последњег и првог столећа са смене ера у Срему, нађена је грнчарија налик оној из Подриња [Brunner, 1995а, табл. V: 147-148, 153-154]. То је више украшених лонаца посувраћеног обода, неколико здела сличних обода и пар поклопаца, а само су два лонца са разгннутим ободима, украшена чешљем и налепцима; са њима су нађене две копљасте фибуле (сл. 3.Б: 1, 3). У 3-4. столећу грнчарија далматских особина нестаје, а забележено је у сеоским срединама неколико лонаца грубље израде [Brunner 1995б, бр. 16-18, 20, 53], наглашеног заобљеног трбуха и разгннутих обода, а ређе келтских особина. Лонци разгннутих обода рађени на спором витлу, украшени чешљем, нађени су и у градовима, као у Сирмијуму [Brunner, 1981, С. Таб. III: 4], једној од тадашњих римских престоница. У биритуалном гробљу краја 1. - друге половине 4. столећа поред Сирмијума, нађени су уломци разбијеног посуђа у обе врсте гробова [Милошевић, 1995, табл. I-XIII], што сведочи о тризни. Истраживач Петар Милошевић је оспорио антрополошку анализу, по којој већина скелета тог гробља припада Словенима [1995, С. 199]. Ово питање остаје отворено до нових истраживања. Нађена је и домородачка грнчарија (гробови 3а, 16, 27, 56; сл. 9.А-В). У два гроба нађени су ободи лонаца разгннутих обода, од којих је један са почетка 2. столећа украшен чешљем; у трећем гробу такав обод је нађен

заједно са ободом лонца без врата; у једном гробу нађени су обод лонца без врата и посувраћен обод зделе. [Милошевић, 1995] Треба споменути и гробље из Свилоша у Срему (сл. 1: 15). Тамо је, осим једног дела грубог лонца, нађен лончић са дршком, украшен низом јамица слично поменутом посућу из Подриња [Dautova-Ruševljan, 2003, гробови 28, 54].

Из Прве Мезије нема довољно објављених података о домородачкој грнчарији 4. столећа. У долини Велике Мораве, на месту Пујин поток код Пожаревца (близу Виминацијума), забележен је случајан налаз са римском стоном и домаћом кухињском грнчаријом [Јанкович, Радичевич, 2010. С.146, рис.4]. Ту су лонци ваљкасти, разгрнутих обода, а са утиснутим украсом, укључујући низ јамица на рамену, које подсећају на Подриње (сл. 1. 35). Налаз је датован новцем Константина Великог. Лонци су слични оним Пикенза, на супротној страни Дунава. У Чачку су нађене урне, од којих би неке могле бити производ досељеника са друге стране Дунава и из Подриња [Јанкович, Радичевич, 2010. рис.6: 13-14].

У Ђердапу су у више римских утврђења нађени наводно „дачки“ лонци, али нису поуздано датовани.

У провинцији Дарданији, на Косову, у манастиру Бањска, муниципијуму ДД и другде, нађени су лонци рађени на спором витлу, од глине са калцитом печене у тамносивим бојама, који нису /469/ објављени (сл. 1: 26). Украшени су налепцима и чешљем. Грнчарија града Улпијане је донекле позната и садржи две основне малобројне домородачке групе. Већина лонаца је рађена занатски; забележен је један лонац разгрнутог обода украшен чешљем [Фидановски, 1990, Таб. 32: 32], на начин примењиван поред Дунава. Друга група је сликана стона грнчарија [Фидановски, 1990, С. 18-22, Таб. 8: 15-21]. Има украс особен за Илире (сл. 10.В: 1-4). Треба је повезати са Далмацијом и датовати у 4. столеће – слични комади су нађени у Скеланима, код Вишеграда, Теслића, Добоја, у Доклеји код Подгорице. Полукружне сликане шаре из Улпијане, јављају се изведене глачањем уз Дунав, као код Лимиганата [Трифунковић, Пашић, 2003, сл. 10: 1].

Слика домородачког грнчарства Прве Мезије и Дарданије је неуједначена и нејасна, али је очигледан утицај Илира суседне Далмације. Лонци са разгрнутим ободима а украшени чешљем, рађени на спором витлу, познати су, осим у Другој Панонији, изван римских граница код суседних Лимиганата и даље Потисјем на север [Budinský-Krička, 1963]. Лонаца са налепцима има у култури Карпатских кургана [Вакуленко, 1977]. Слични неукрашени лонци уобичајени су и у Черњаховској култури [Баран, 1981].

Грнчарија обе Дакије, провинција основаних после погибије становништва у германској најезди 268/9. године, и насељавања избеглица из Дакије на разореном подручју 270-275. године, даје сасвим другачију слику. Позната је из објављених комплекса у римским грађевинама 4. столећа об-

ласти Тимока у Приобалској Дакији (сл. 10. А-Б). Нема посуда без вратова, каквих је било у 1. столећу. Лонци разгрнутих правих обода, рађени на спором витлу, коришћени су у доба тетрархије (Кладово) и прве половине 4. столећа (Прахово), заједно са римским лонцима профилисаних кратких обода, са одговарајућим поклопцима и зделама [Јанковић, Јанковић, 1975. табл. XXVII-XXVIII]. У другој половини 4. столећа напуштено је споро коло, дуги ободи лонаца се губе, али се и даље праве и коничне и заобљене зделе (сл. 10. А); појављује се ново глеђосано стоно посуђе римских облика, особено за провинције од Средоземне Дакије до Друге Паноније, нађено у слоју затвореном око 380. г. [Јанковић, 1975. рис.10: 13-14]. При крају 4. – почетку 5. столећа (сл. 10. Б) више се не обликују прави ободи на лонцима, а грнчари почињу да израђују глеђосане жишке на витлу [Јанковић, 1983. рис.71, 82, 85]. Видимо да се у Обалској Дакији по грнчарији тешко могу сагледати опстали домороци, али грнчарство показује особености ближе илирском него трачком или македонском грнчарству.

Дакле, у Илирику, судећи по домородачкој грнчарији, највише нероманизованог становништва било је у Далмацији, затим у Мезији и Дарданији, па у Другој Панонији, а најмање у обе Дакије. У урбанизованим срединама Далмације, владајући слој становништва користи римску стону грнчарију, а послуга домаћу; на селу је коришћена само домаћа грнчарија. У Далмацији се одржала и илирска занатска производња стоне грнчарије, али је мање проучена. То су пре свега посуде украшене сликањем, познате од предримског доба; украсе сличне њиховим налазимо на глачаном посуђу Подунавља 1-4. столећа. Разликују се два домаћа грнчарства Илирика 4. столећа, у Подунављу са сливом Мораве (некадашња Горња Мезија), и оно од западних ивица слива Мораве до Поуња и Саве (некадашња Далмација). Област лонаца са разгрнутим ободом и наглашеним вратом шири се од Поморавља и Дунава до Дњепра, а окружена је са запада и севера областима лонаца без врата, од Далмације до Полабља и преко Велбарске културе до Кијевске и даље чак до Дона и Волге.

Из 5. столећа, после хунских напада, располажемо са врло мало података о грнчарији Илирика. Судећи по кухињској грнчарији 6. столећа, у Далмацији и даље трају особености 4. столећа, као и у обе Дакије, чије се грнчарство сада шири и на Прву Мезију и Дарданију; Поморавље се разликује од остале Дакије по употреби глеђи, примењиваној и у Подрињу. Посебно грнчарство Паноније може се издвојити на подручју од Београда преко Срема до ушћа Драве.

Праћење нероманизованих Илира у 5. столећу замагљено је не само умишљеном „романизацијом“, већ и пренаглашавањем присуства Германа. Свођењем улоге Германа у Подунављу и на Балкану на праву меру, преко

археолошких података, откривају се домороци. Тиме се отвара простор за проучавање настанка нове словенске културе у 5. столећу на подручју Илира, упоредиве са осталим словенским просторима.

Из изложеног непотпуног прегледа домородачке грнчарије Илирика краја старе ере и првих столећа нове ере, произилазе два важна закључка. Први, да гледиште о потпуно романизованим Илирима, изгубљене традиционалне културе, не одговара чињеницама и застарео је. То значи да Словени писаних извора 6. столећа затичу на западном Балкану, поготово у провинцији Далмацији, пре /470/ свега Илире, који су задржали свој идентитет, а не Романе (римски односно латински градови пре тога су страдали од Хуна и Германа). Други закључак је да су Илири учествовали многи више у образовању словенске културе много више него што се претпостављало (уп. Јанковић, 1986; 1997; Janković, 2004; Микић, 2001)].

Подударност овде разматране кухињске грнчарије и оне на другим словенским просторима, не може бити само случајност, јер се подударности виде и у другим особинама културе. Уколико се позовемо на словенска предања, сачувана у „Повести временных лет“ и код Кадлубека, о повлачењу пред Власима – Римљанима, излази да Словени не „освајају“ запад Балкана и суседно Подунавље у 5-7. столећу, већ га заједнички са потомцима Илира преузимају и ослобађају. Нероманизовано становништво Илирика се природно и спонтано уклапа у опште словенску културу током 5-6. столећа, и заједнички учествује у њеном стварању, пошто су Германи и Латини напустили Подунавље.

Литература

Баран В.Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. Київ, 1981.

Брукнер О. Домородачка насеља. // Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем. Нови Сад, 1995а.

Брукнер О. Римска насеља и виле рустике. // Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем. Нови Сад, 1995б.

Вакуленко Л.В. Пам'ятки підгір'я українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е. Київ, 1977.

Вакуленко Л.В., Приходнюк О.М. Славянские поселения I тыс. н.э. у с. Сокол на Среднем Днестре. Киев, 1984.

Гавритухин И.О. Хронология пражской культуры // Труды VI Международного конгресса Славянской археологии. Т.3. М., 1997.

Гавритухин И.О. Комплексы пражской культуры с датирующими вещами // Archeologia o początkach Słowian. / Red. P. Kaczanowski, M. Parczewski. Kraków, 2005.

- Јанковић Ђ.** Покретни налази са некрополе и утврђења код Кладова. // Старинар 24-25, Београд, 1975.
- Јанковић Ђ.** У сутону антике // Гамзиград – касноантички царски дворца / Галерија САНУ. 45. Београд, 1983.
- Јанковић Ђ.** О траговима Ромеја у словенском насељу Кула. // Зборник посветен на Бошко Бабић. Прилеп, 1986.
- Јанковић Ђ.** Словенске особине насеља позноримског доба на југоистоку Паноније. // Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Вып. 3. М., 1998.
- Јанковић Ђ.** Словени у Источној Србији у VI и VII столећу. // Археолошка истраживања Источне Србије, Доњи Милановац 1995. Београд, 1997.
- Јанковић Ђ.** Српске громиле. Београд, 1998.
- Јанковић Ђ.** Нека археолошка сведочанства о Илирима у доба далматско-панонског устанка. // Митолошки зборник. 23. Рача, 2010.
- Јанковић М., Јанковић Ђ.** Словени у југословенском Подунављу. Београд, 1990.
- Капуран А.** Прилог праисторијској стратиграфији Феликс Ромулијане у светлу нових налаза // Гласник САД. 24, 2008.
- Каспарова К.В.** Роль юго-западных связей в процессе формирования зарубинецкой культуры. // СА. 1981. № 2.
- Козак Д.Н.** Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі, Київ, 1984.
- Козак Д.Н.** Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.). Київ, 1991.
- Микић Ж.** Антрополошки саджај цркве Успења Богородице у Тврдошу. // Vestigatio vetustatis Александрини Цермановић – Кузмановић од пријатеља, сарадника, ученика. Београд, 2001.
- Миловшевић П.** Римска некропола на излазници митровачке петље. // Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем. Нови Сад, 1995.
- Обломский А.М.** Днепровское лесостепное Левобережье в поздне римское и гуннское время (середина III – вторая половина V в. н.э.) / РСМ. Вып. 5. М., 2003.
- Обломский А.М., Радюш О.А.** Вещевой комплекс. // Памятники киевской культуры лесостепной зоне России (III – начало V в. н.э.) / РСМ. Вып. 10. М., 2007.
- Пачкова С.П.** Археологические исследования многослойного поселения у с. Горошова Тернопольской области. // Археологические памятники Среднего Поднепровья. Киев, 1983.
- Ружић М.** Силван и Херкул у загробним веровањима становника муниципијума С.... // Архаика. 2. Београд, 2009.
- Седов В.В.** Славяне в древности. М., 1994.
- Сладић М.** Вишицина башта – село Гамзиград: насеље позног латена у долини Црног Тимока. // Гласник САД. 21. 2005.
- Сташенков Д.А.** Оседлое население Самарского лесостепного Поволжья в I-V веках н.э. / РСМ. Вып. 7. М., 2005.
- Трифуновић С.** Насеља Лимиганата и Словена у Банату и Бачкој. // Гласник САД. 15-16. 2000.
- Трифуновић С., Пашић И.** „Стари Виногради“ у Чуругу – вишеслојно археолошко налазиште. // Гласник САД. 19. 2003.

Ферјанчић Б. Албанци у византијским изворима. // Илири и Албанци. Београд, 1988.

Фидановски С. Римска керамика Улпијане. Београд, 1990.

Цыгылык В.Н. Разкопки на поселенні липицької культури біля с. Верхная Липиця, Івано-Франківської області, у 1962 р. // Археологія. XVIII. Київ, 1965.

Цыгылык В.Н. Поселение возле села Ремезовцы Львовской области (I в. до н. э. – III в. н. э.) // СА. 1971. № 2.

Јанкович Д., Радичевич Д. Два културно – етнических последствія „готског“ нашествја на Фракију и Иллирик в 268 г. // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. Конференция 2. Часть 2. Тула, 2010.

Babić M. Preliminarni izvještaj o arheološkim istraživanjima u Skelanima 2008. godine // Municipium Malvesiatium, Skelani, Srebrenica. Srebrenica, 2009.

Brukner O. Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije. Beograd, 1981.

Budinský-Krička V. Sídliisko z doby rímskej a zo začiatkov strahovania národov v Prešove // Slovenská archeologia. XI-1. Bratislava, 1963.

Budinský-Krička V., Lamiová-Schmiedlová M. A Late 1st century B.C. – 2nd century A.D. cemetery at Zemplín. // Slovenská archeológia. XXXVIII-2. Bratislava, 1990.

Čremošnik I. Keramika iz rimskog nalazišta Mogorjela. // ГЗМ. VII. 1952.

Čremošnik I. Istraživanja u Mušićima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas // ГЗМ. XXV. 1970.

Dautova-Ruševljan V. Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu. Novi Sad, 2003.

Janković Đ. The Slavs in the 6th Century North Illyricum // Гласник САД. 20. 2004.

Janković M., Janković Đ. Prahovo, fabrika – višeslojni lokalitet // Arheološki pregled. 17. Beograd, 1975.

Marić R. Japodske nekropole u dolini Une // ГЗМ. XXII. 1968.

Meduna J. Die latènezeitlichen Siedlungen in Mahren. Praha, 1980.

Parczewski M. Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Wrocław, Warszawa, Krakow, Gdańsk, Łódź, 1988.

Popović P. Kale-Krševica: Investigations 2001-2004. Interim Report // Зборник Народног музеја у Београду XVIII-1, Београд, 2005.

Popović P. Lanzenfibeln des Westbalkans und der Donauniederung // Балканика. XXV-1. Београд, 1994.

Plinius. Naturalis Historia (Pliny Natural History II). London, 1969.

Raunig B. Japodska nekropola na Crkvini u Golubiću // ГЗМ. XXII. 1968.

Sladić M. Keramika Skordiska. Beograd, 1986.

Svoboda V. Čechy v době stěhování národů. Praha, 1965.

Tejral J. Morava na sklonku antiky. Praha, 1982.

Списак скраћеница:

СА – Советская археология.

ГЗМ – Гласник Земальског музеја у Сарејеву. Сарајево.

Гласник САД – Гласник Српског археолошког друштва. Београд.

Списак слика

Сл. 1. Карта налазишта разматраних у чланку. 1 – Језирине; 2 – Рибић; 3 – Голубић; 4 – Бјелај; 5 – Грачац; 6 – Ресановци; 7 – Босанско Грахово; 8 – Корита; 10 – Могоријело; 11 – Градишка; 12 – Теслић; 13 – Добој; 14 – Сремска Митровица; 15 – Свилош; 16 – Гомолава; 17 – Нови Бановци; 18 – Ушће; 19 – Скелани; 20 – Кршће; 21 – Плевља; 22. Љутићи; 23 – Подгорица; 24 – Чачак; 25 – Сочаница; 26 – Манастир Бањска; 27 – Приштина (Улпијана); 28 – Кале Кршевица; 29 – Гамзиград; 30 – Прахово; 31 – Љубичевац; 32 – Кладово; 33 – Караташ; 34 – Велико Градиште; 35 – Пожаревац, Пујин поток; 36 – Београд; 37 – Банатски Карловац; 38 – Баранда; 39 – Чуруг; 40 – Падеј М. – муниципијум

Сл. 2. Налази из илирских гробља Поуња. А, В – Језирине и Рибић; А – период V (110 г. с. е. – 10/20 г. н. е.); В – период VI (10/20 – 110 г. н. е.); Б – Голубић (III ст. с. е. – почетак I в. н. Е.). Није у размери.

Сл. 3. А – Грачац, Градина, површински налази (III-I ст. с. е.). **Б** – копљасте илирске фибуле I ст. с. е.: 1, 3 – Сремска Митровица, Ливаде; 2 – Нови Бановци; 4 – Гамзиград; 5 – Љубичевац. **В** – Плевља, муниципијум „S...“; налази из гробља II ст. н. е. Није у размери.

Сл. 4. Градишта близу Поуња из смене ера и површински налази са њих. А – Бјелај близу Босанског Петровца, Велика градина; Б – Грахово, Градина.

Сл. 5. Кршће код Вишеграда. А – кућа 6, Б – кућа 7, В – кућа 2, Г – стона керамика (сиво – маслинасто зелено глеђосана) Д – кухињско посуђе (из разних целина). Није у размери.

Сл. 6. Кршће код Вишеграда. Кухињско посуђе (из разних целина)

Сл. 7. Скелани код Бајине Баште (Сребреница). А – са пода зграде (време њеног рушења), Б – из одводног канала канализације (доба коришћења зграде). Кухињска грнчарија је пресеку бела, стона – црна.

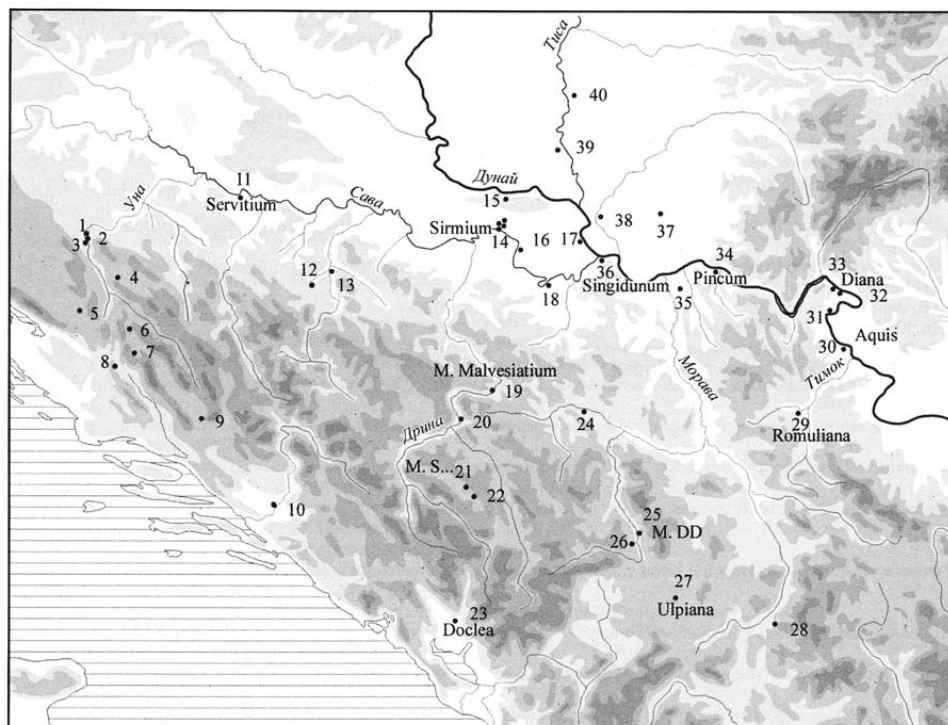
Сл. 8. Налази краја IV и, вероватно, V в. из Далмације. А – Уздоље; Б – Љутичи; В – Ресановци, курган 1 (1, 7, 12 – гњетана грнчарија, 2-6, 8-11, 13 – позноримска грнчарија, 14-17 – стакло, 18, 20-21 – железно, 19 – бронза, 22 – бронзани новац Валенса. Остало – грнчарија, гњетана и рађена на спором витлу, глачана, осим А: 5; Б: 3-7.

Сл. 9. Налази из Српског Подунавља и Поморавља. А-В – Сремска Митровица, А – гроб 56 (кремација, III ст.), Б – гроб 3а (кремација, почетак II ст.), В – гроб 16 (инхумација, средина IV ст.); Г – Кршевица, Кале (III-I ст. с. е.); Д – Чуруг, Стари виногради (I ст. с. е. – I ст. н. е.). Није у размери.

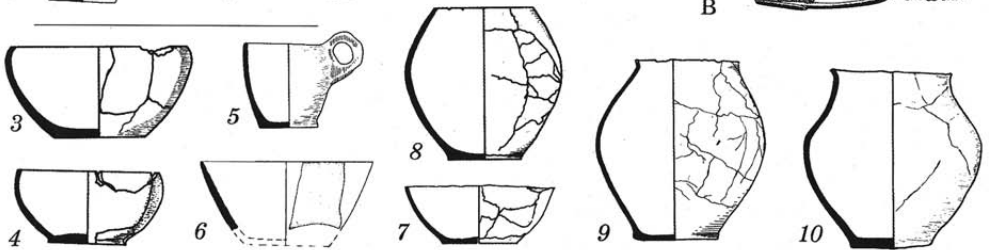
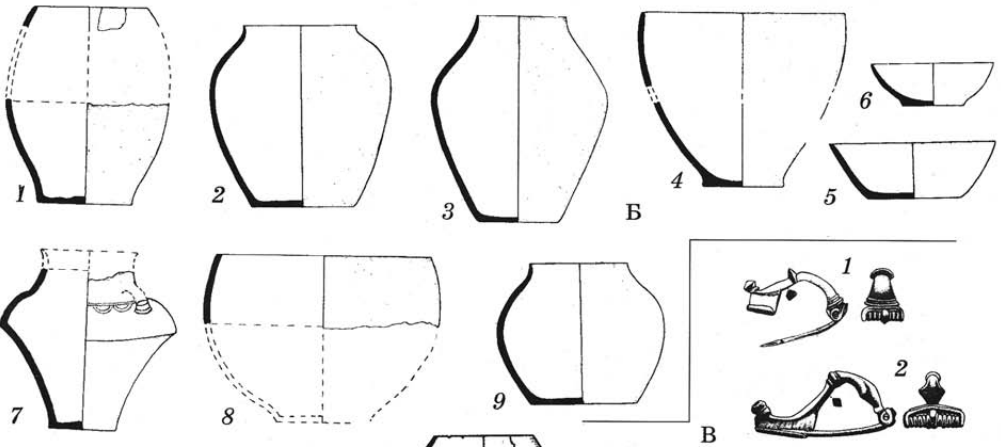
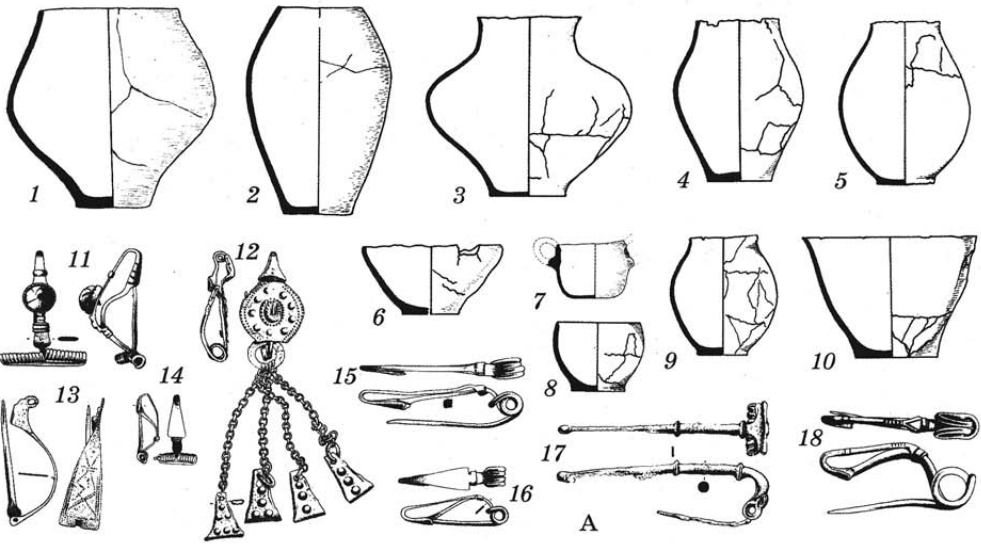
Сл. 10. Грнчарија из Српског Подунавља и Поморавља. А – Кладово, Доње Буторке (провинција Прва Мезија; око 380 г.); Б – Гамзиград (Рому-

лијана), позно IV – рано V ст. (по Ђ. Јанковићу); В – Приштина (Улпијана, IV ст.); Г – Пожаревац, Пујин поток (близу Виминацијума, прва половина IV ст.). Бели пресек – рађена на спором витлу, црни – на брзом витлу, сиво – глеђ. В – није у размери.

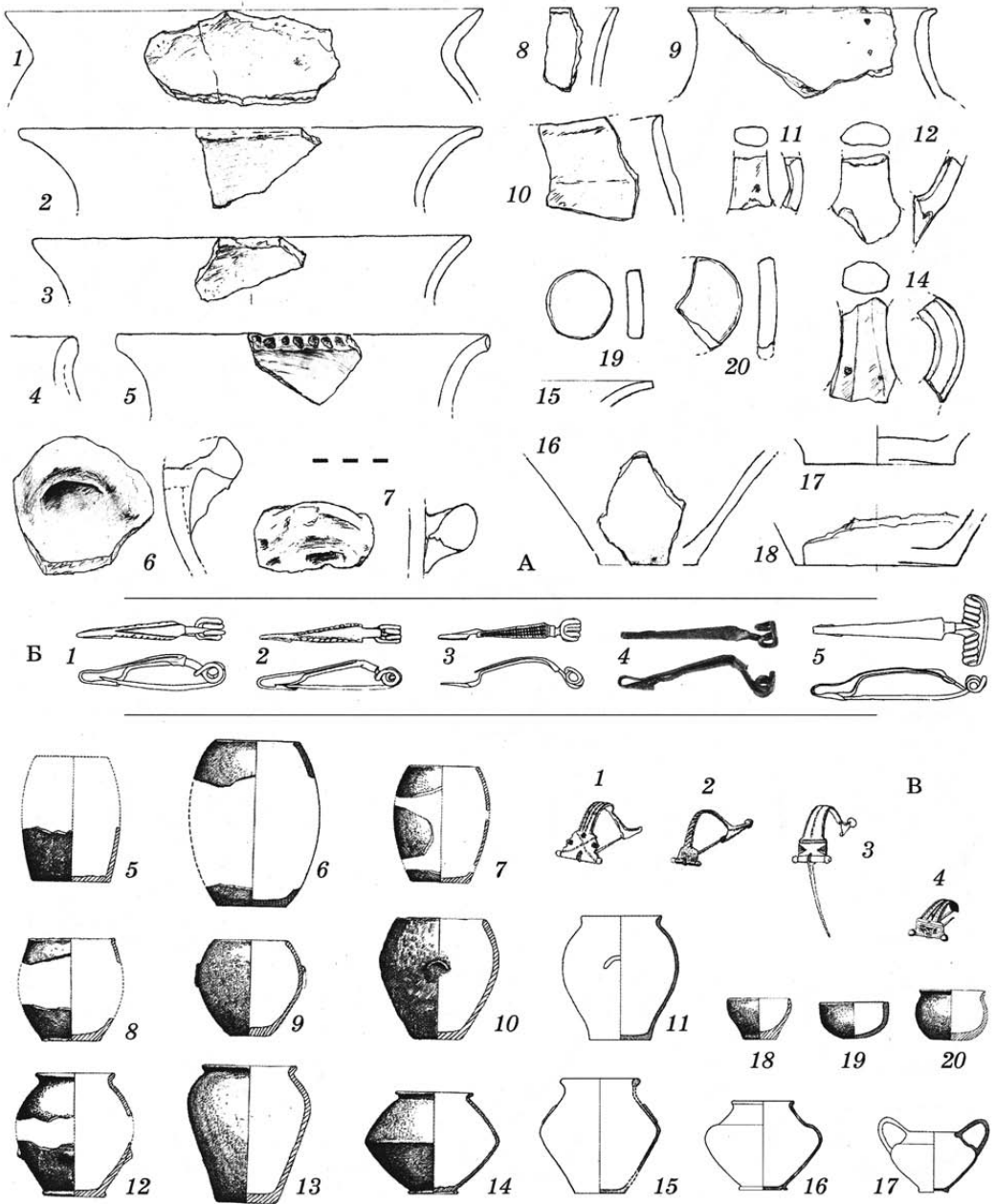
Слика 1

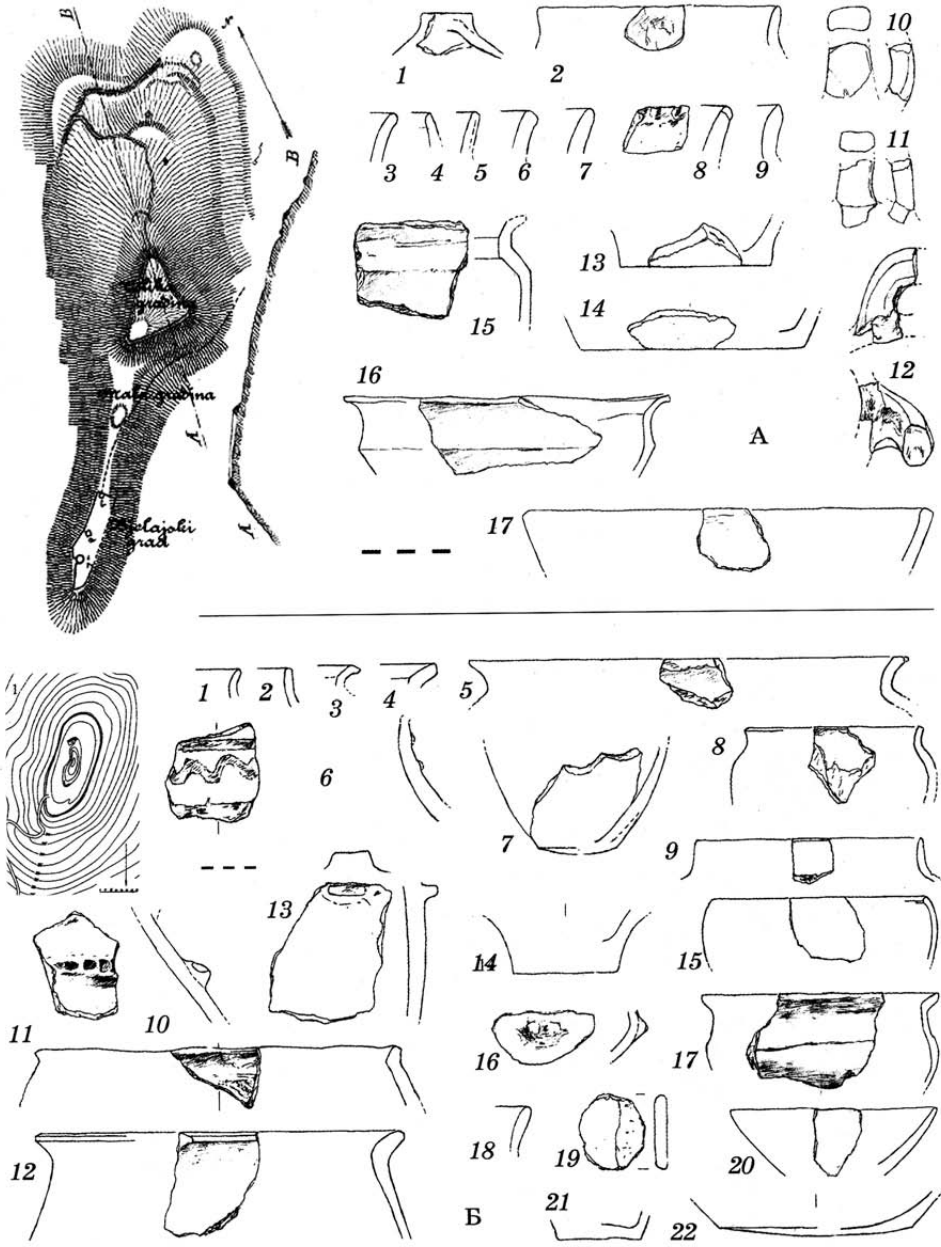
Слика 2

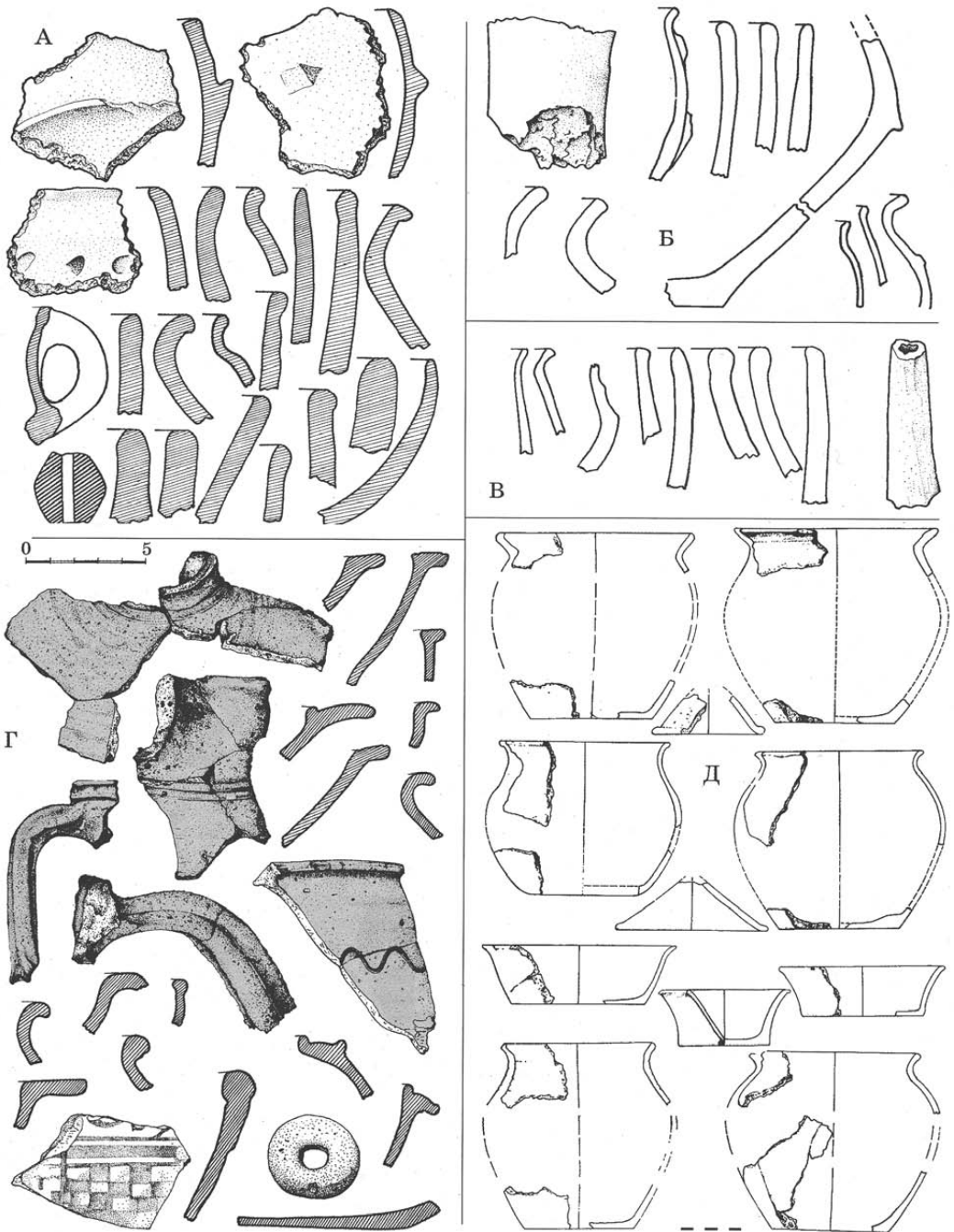

Слика 3

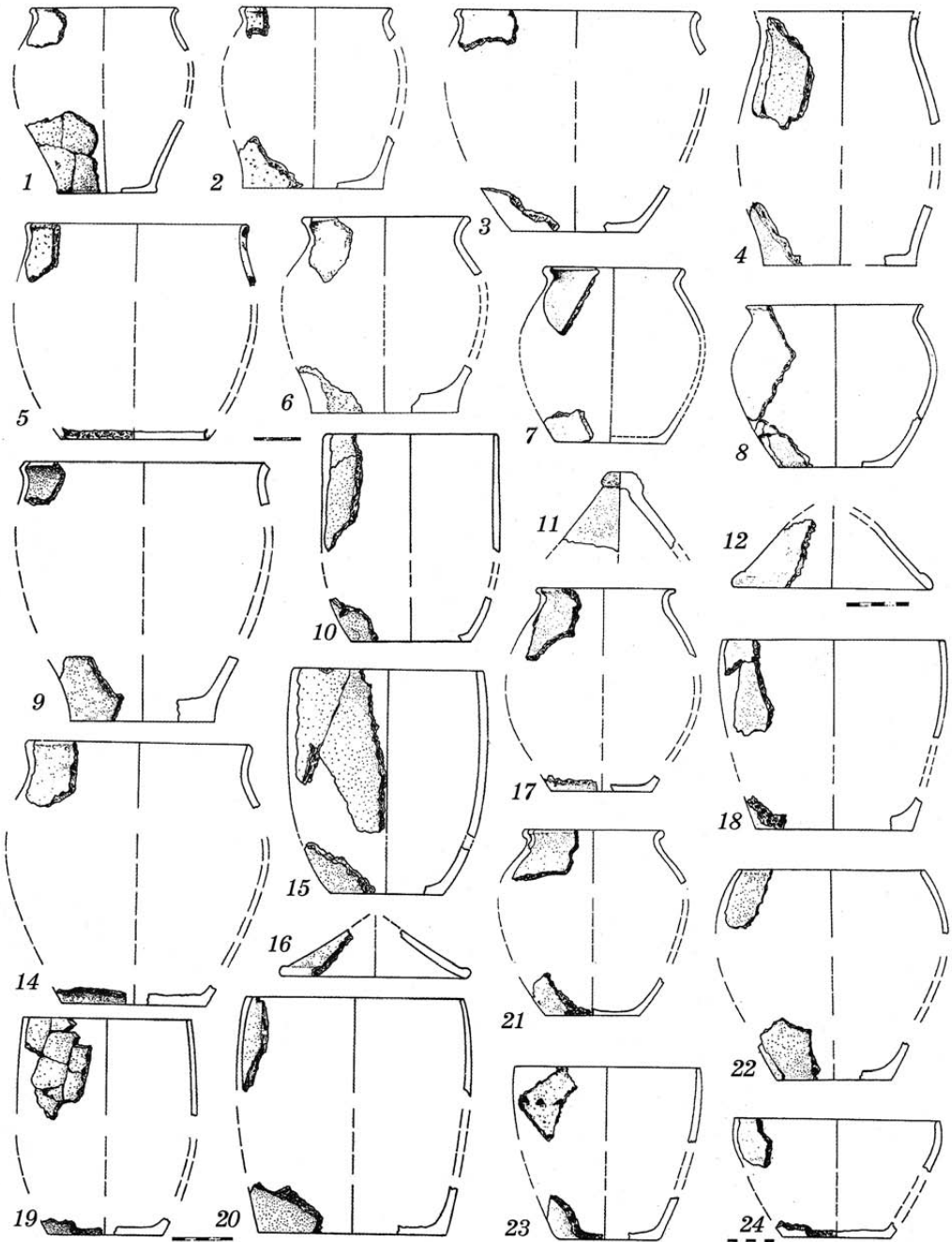

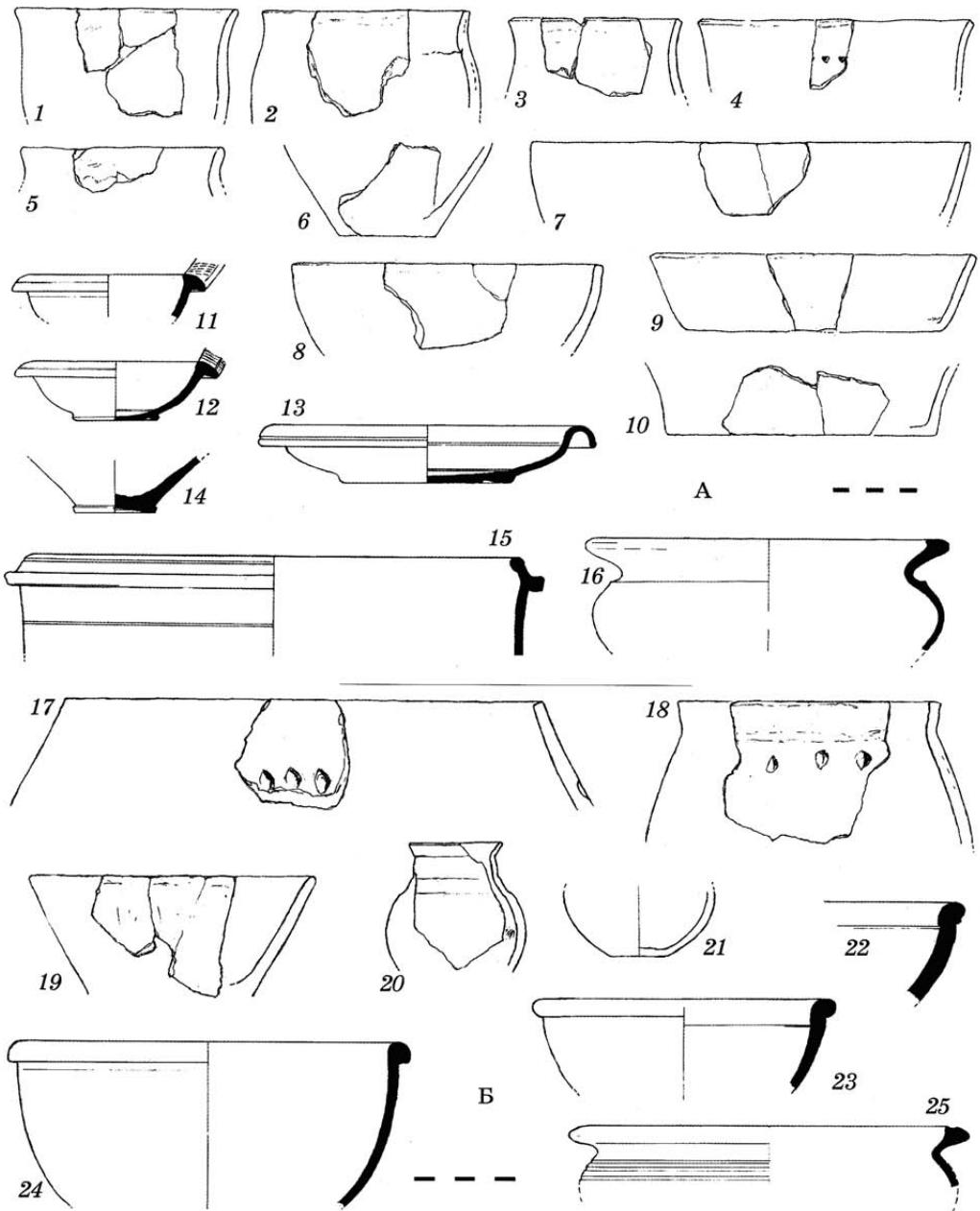
Слика 4

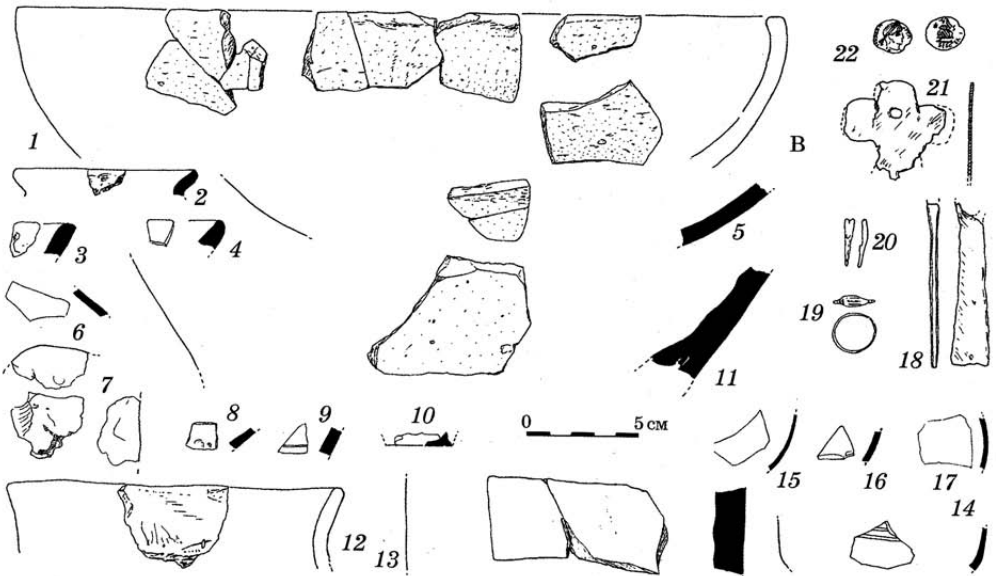
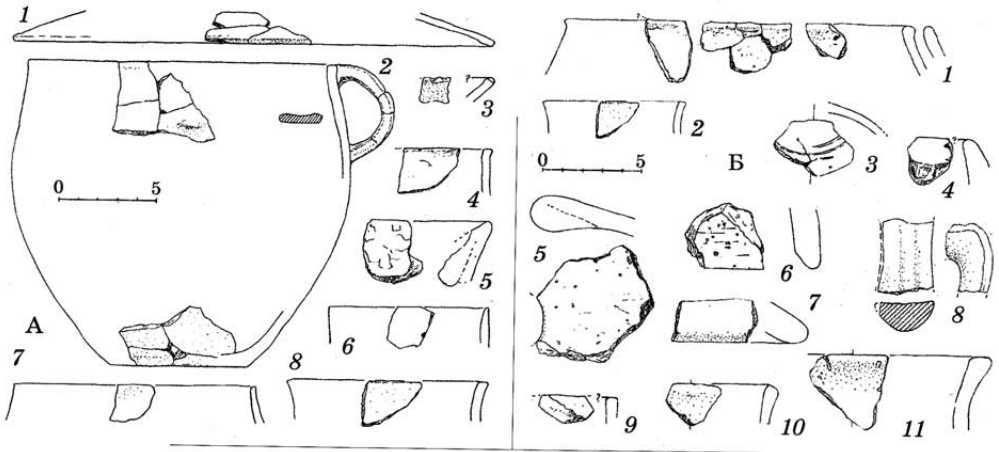

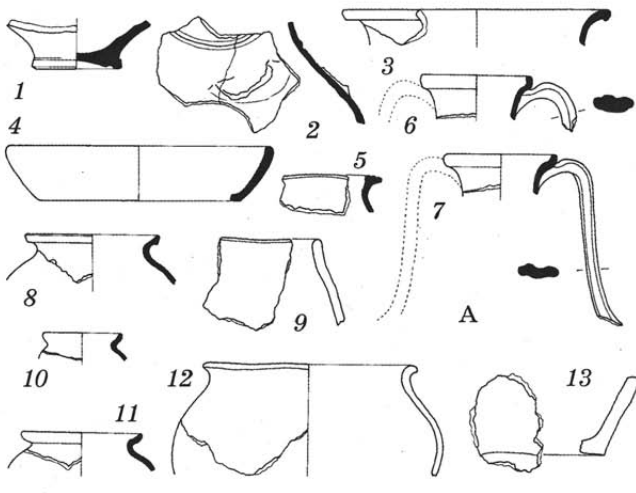
Слика 6

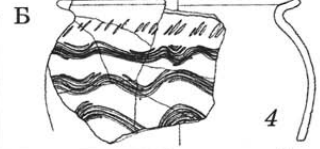

Слика 8

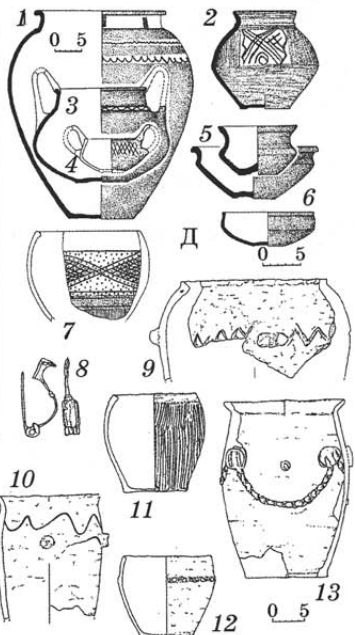
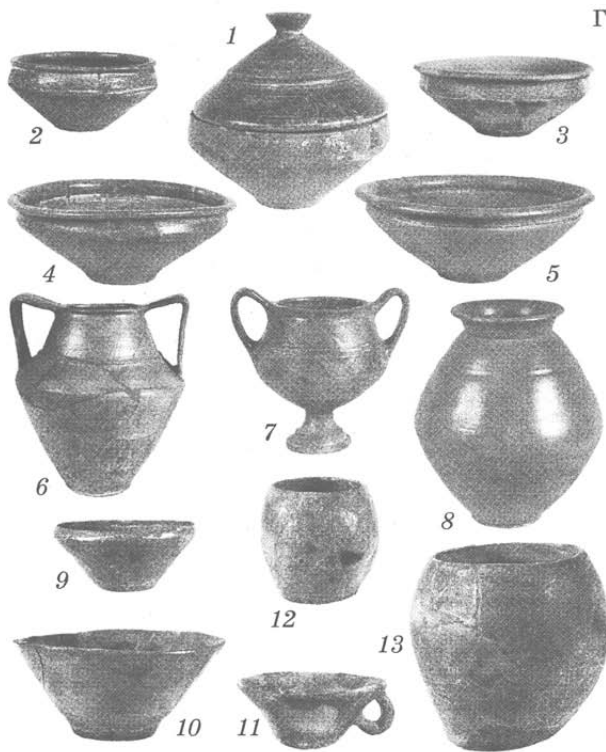
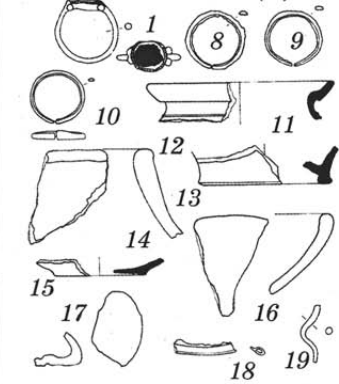

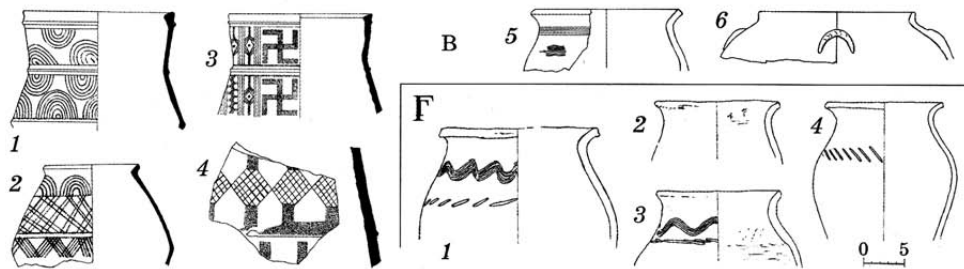
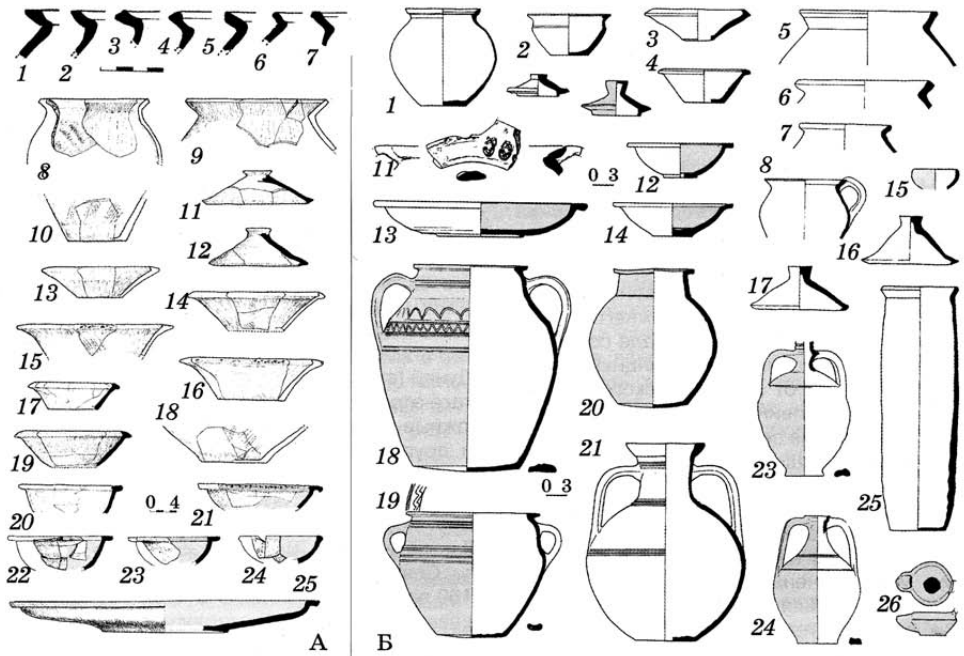
Vespasianus Titus, Traianus (1-3)

Constantinus Gallus (2)
Constantinus II (3-7)

Слика 10

Д. Јанкович, Большой клад из Жидовара на Среднем Дунае, у *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и великого переселения народов 4*, I, ред. И. О. Гавритухин, А. М. Воронцов, Тула 2015: 274-291.

На налазишту Жидовар, смеишеном на Карашу између Вршица и Беле Цркве, археолошка екипа Филозофског факултета у Београду открила је 2001. године значајну оставу претежно сребрних предмета. Оставу су 2006 објавили Милош Јевтић, Мирослав Лазих и Миодраг Сладић, и датовали је у 1 столеће старе ере, иако је садржавала предмете у хришћанској употреби, а други налази су упућивали на датовање у 1. ст. н. е. и словенску средину. Због огромног значаја тог открића за хришћанску и словенску археологију, спремио сам реферат „Жидовар – увод у ранохришћанску археологију Илирика и Словена“, и предочио га на научном скупу Српског археолошког друштва, одржаном на Филозофском факултету у Београду 2007. године. Реферат је наишао на жесток отпор истраживача Жидовара. Затим је реферат преправљен за међународни научни скуп у Тули 2012, са кога је зборник изашао из штампе крајем 2015. године. Тај објављени текст реферата изнет је доле, на српском језику.

У самом југоисточном углу панонске низије, на улазу Дунава у Гвоздена врата, налази се Жидовар. То је мало издвојено узвишење у уској лесној долини реке Караша, код села Орешца. Образовано је у далекој прошлости ерозијом, тако што је Караш усекао своје корито, и ту је настало острвце у висини околног тла; када је Караш још продубио корито, острвце је остало на сувом, као неки рт повезан око 30 м нижим превојем са десном страном долине Караша (сл. 1: А). То место се зове Жидовар, „жидовска варош“, имена први пут забележеног на једној карти израђеној после аустро-турског рата 1716-1717. године (Gidobar).

Жидовар је археолошко налазиште, са археолошким слојевима таложеним од бронзаног доба до римског освајања Дакије¹. Ископавања је започео Б. Гавела 1948. године [Gavela, 1952], а убрзо је почела и расправа да ли је то келтско или дачко налазиште. Ископавања је наставио Д. Срејовић 1996. а за њим М. Јевтић са М. Лазихем и М. Сладићем; истраживања су постала систематска, отворен је нов ископ широк 15 м, надовезан на ровове раније започете, којим је пресечено налазиште у дужини око 80 м (сл. 1: Б).

¹ У колекционарској збирци у суседном селу Јасенову налази се римски новац I столећа кован у Јудеји.

Током ископавања 2001. г. откривена је остава претежно сребрних предмета из доба смене ера [Јевтић, Лазић, Сладић, 2006]. Укупна тежина сребра је преко 2 кг. Најзначајнију групу предмета чине делови ношње – 8 фибула типа Јарак, два ланца, 20 алки и преко 100 привесака (сл. 2: 4-18). Нађена су 4 сребрна прстена, бројне перле од ћилибара и сребра, и 2 привеска од медвеђих зуба, ношено као накит или као украс ношње (сл. 2: 1-3, 24-26). Трећу групу налаза чине употребни предмети: 2 бријача са сребрним корицама, сребрно огледало, и 3 сребрне кружне кутије (сл. 2: 19, 22-23, 27-28; 10: А). У једној кутији, обележеној крстом, нађена су два бронзана прстена (рис. 2: 20, 21; 10: А).

На истом налазишту је раније нађен пар фибула („мала остава“) исте врсте као у „великој“ остави (сл. 3: 1). Наставком ископавања наишло се на још привесака и перли из велике оставе. У Ковину, удаљеном од Жидовара око 35 км, у глиненом лонцу, нађена је остава [Рашајски, 1961], од пара фибула типа Јарак, 2 пара наруквица, 5 прстенова, 6 шупљих привесака, 6 шупљих бобица, 4 цевчице, купастог привеска и корице бријача са привесцима (сл. 3: 2-14); све је од сребра, осим још једног пара бронзаних наруквица.

Оставу из Жидовара истраживачи су датовали у средину I в. пре Христа, и приписали је наводно келтском племену Скордисци, настојећи да је уклопе у податке писаних извора. Наводно су се Келти поражени од Римљана 85. и 84. године пре Христа повукли на леву обалу Дунава и подигли опидум Жидовар, а затим су Дачани населили Жидовар и држали га до око средине I в. с.е. Последње скромно насеље замрло је у току римског освајања Дакије. Међутим, у такво датовање не уклапа се највећи број металних предмета нађених у слоју, као ни појава предмета који делују као хришћански. Анализа комплекса у коме је нађена остава и сама остава, како ћу показати, указују да се њено закопавање одиграло сто година касније, као и да оставу и Жидовар истог времена треба приписати Илирима.

Истраживачи Жидовара су издвојили три слоја млађег гвозденог доба [Лазић, 2006. С. 20-22]. Први слој одоздо², на дубини од 0,8 – 1,1 м, састављен је претежно од леса мрке боје, који лежи на старијим слојевима, који за овај текст нису битни. Нису нађени било какви објекти, већ само комади лепа, грумење запечене земље, груписања гари и пепела. У том слоју преовлађује стона занатска грнчарија, док лонци подражавају латенске занатске производе украшене метличастим украсом, или су рађени у традицијама домаћег грнчарства [Sladić, 1986, Сладић, 1997]. Слична грнчарија краја латенског доба, позната је на више налазишта, као што су Гомолава [Јовановић, Јовановић, 1988] и Чуруг [Трифунковић, Пашић 2003. Рис. 4-6]. Налази металних предмета из првог слоја нису одвојено публиковани, осим једне фибуле (сл. 6: 1).

² У објављеним текстовима обележавање слојева је различито.

Овај слој је повезан са Скордисцима, избеглим пред Римљанима 85-84. г. с.е., који су ту боравили док их нису потчинили Дачани након приближно две деценије [Сладић, 1997. С. 60-61; Лазић, 2006. С. 27-28]. То би уједно било време када је остава закопана. Али, грнчарија се не разликује значајније од оне из следећег, млађег слоја. Зато је питање дали се може говорити о насилној смени становништва односно културе, или су то два слоја исте културе. Стиче се утисак да /275/ је заправо реч о слоју нивелисања тла, затвореном приликом изградње нових великих грађевина следећег слоја.

Други слој млађег гвозденог доба захвата дубину од 0,5 до 0,8 м, такође је састављен од леса, али светлог. Дно му је одређено подовима новоподигнутих зграда на првом слоју, а одозго трећим слојем леса другачије, сивкасте боје (в. ниже). На дну слоја су откривени необично пространи подови за то време, у просторијама дугим преко 10 м. Још приликом ископавања 1977, установљен је глиновит под зграде са једном страном дужине око 12 м, зидова од лепа бојеног белом бојом, са великим огњиштем на банку, пречника око 2 м [Сладић, 1991. С. 139, Рис. 3; Сладић, 1997. С. 63]. На неким подовима су нађене калотасте пећи и већи број разбијених кухињских посуда (сл. 4). Две просторије раздвојене су узаном површином са каменом која је опредељена као улица, мада је то пре остатак темеља зида, можда стилобат – ширина тог појаса је мања од 1 м. Садржај овог слоја показује да су поменути велики објекти изненада страдали. Изгорели леп сведочи о пожару, који је захватио дрвене делове зграда. Нађена је занатска стона грнчарија, особена за налазе који се приписују Келтима, док је кухињска грнчарија, производ кућне радиности, приписана Дачанима. Грнчарија из овог слоја је само даља развојна фаза оне из претходног слоја, а не смена култура [Сладић, 1997. С. 58-59]. Документовано је бројно поломљено посуђе на подовима, али нема објављених података о металним предметима истог комплекса [Лазић, 2006], иако су раније том слоју приписани бројни налази накита, оштећеног оружја и опреме [Сладић, 1997]. Овај слој су истраживачи датовали у време краткотрајне дачке власти под краљем Боиребистом, средином I в. с. е. Наводно због смрти краља Боиребисте, можда 44. г. с. е., Дачани су нагло напустили Жидовар, који је изгорео и остао пуст [Лазић, 2006. С. 27-28].

Најмлађи је површински слој, трећи, од површине тла до 0,5 м дубине. Такође је лесног састава, али сивкасте боје. Овом слоју наводно припадају нека огњишта и скромни остаци станишта насеља из последњих деценија I столећа н.е. [Лазић, 2006. С. 23, 27-28]; у њему има грнчарије из млађег и старијег гвозденог доба. Грнчарија је занатска, сива и глачана, има и сликане, а кухињска грнчарија је рађена без употребе витла. Није нађена римска грнчарија осим неколико комада тера сигилате. Није нађен ни један комад римског новца. Ово је у потпуној супротности са ставом да се налази

римског доба, тојест I в. с. е. (међу којима су посуде и делови намештаја од бронзе), истичу богатством [Јовановић, 1997. С. 77]. О њима ће бити још речи. Сива боја слоја (тамнија од слоја испод) указује на постојање пепела и гаражи, односно сведочанство је пожара. Стиче се утисак да је реч о горњем делу претходног слоја. У другим публикацијама М. Сладић и М. Јевтић два последња слоја нису раздвојили [Сладић, 1986, С. 33; 1997, С. 56; Јевтић, Сладић, 1999. С. 96-97].

Како се види из прегледа објављених података о стратиграфији и другој грађи, они су спорни, па и предложена тумачења. Више пута је тумачење условило опредељивање налаза, уместо обрнуто.

Прво се поставља питање броја слојева. Треба размотрити од чега се образовао слој изнад пода са поломљеним посудама (публикованог као други и трећи слој), дебљине од око 0,8 м, односно откуда ту тај лес? Он није нанесен ветром, већ је донет људским трудом. Откривено је само неколико јама за дрвене стубове, па су зграде, из другог слоја, морале имати зидове за чију је изградњу коришћен лес. То је могао бити ћерпич или набој, а обложен лепом. Можда је постојала и таваница покривена лесом. Нађено је само неколико јама за дрвене стубове. Рачуница показује да би у замишљену грађевину величине 10 x 5 м, зидова високих 3 м, са зидовима од греда, плетера и лепа, дебљине око 0,5 м, било уграђено око 40 м³ леса. То даје слој на истој површини дебљине око 0,8 м. Овоме треба додати кров и таваницу. Ако су зидови били тањи или са мање уграђеног леса, или нижи, слој ће бити тањи, и обрнуто. Доњи слој је остао жут, јер је то онај лес из зидова који се није измешао са изгорелим дрветом, и где дрво није могло да гори због недостатка кисеоника. Горњи слој (трећи) је добио сиву боју због изгореле дрвене грађе у зградама. Сивој боји горњег слоја могао је допринети живот биљног и животињског света у потоњем веку. У том слоју је касније могло бити укопавања, прекопавања итд.

Објављени метални налази заступљени су оружјем, ратничком опремом, накитом, посуђем и другим [Сладић, 1997. Рис. 40-43, 51-54; Јовановић, 1997. Рис. 55-62; Јевтић, 2007. С. 14, Рис. 8-12]. Датовани су од краја I в. с.е. до краја I в. н.е. [Сладић, 1997], а датују их и до почетка II в. н.е. [Јовановић, 1997]. На жалост, из публикација није јасно на којој су дубини нађени.

Међу објављеним предметима од гвожђа су дршка мача, делови корица мача, две различите стрелице, две различите оструге, стремен (сл. 5: 6-14). Они су јасно сведочанство да је Жидовар освојен борбом.

Међу фибулама је А. Јовановић раздвојио чешће примерке домаће производње и оне увезене са тла Римског царства [1997. С. 73-76]. Прве су гвоздене, једноделне, проширеног лука и са отворима на држачу за иглу, а опруге су различито обликоване (сл. 6: 2-3, 5). Уобичајене су на просторима

Норика, Паноније и Дакије³. У фибуле стране производње А. Јовановић је убројао фибуле у облику кашике (најмање три примерка) иако су честе у дачким насељима (сл. 6: 9). Међу нетипичним фибулама за просторе приписане Дачанима су /276/ норичко – панонска фибула (сл. 6: 7), и две ретке фибуле, пореклом са простора између Рајне и Висле (сл. 6: 6, 8); све су из I в. н. е. Међу објављеним фибулама из слоја нема „копљастих“, особених за доба пред римско освајање Илирика и Подунавља, ни других фибула познато датованих само у II-I в. с.е.

Горе поменути и други бројни метални налази потичу са ископавања обављених пре 1996. г., када је копано до дубине 06-0,8 м [Сладић 1997. С. 56]. Таква количина металних налаза није уобичајена за садржај културног слоја наталоженог у мирно доба, већ за слој настао приликом освајања и рушења; то је потврђено груписањем поломљених посуда на подовима великих грађевина другог слоја. Дакле, објављене металне предмете треба датовати у I столеће од Христа.

Осим тога, у близини оставе, у горе описаном првом слоју, нађена је бронзана фибула из групе такозваних „војничких“ фибула, са опругом (тетивом) обмотаном око краја лука (сл. 6: 1). Такве фибуле са Жидовара А. Јовановић датује уобичајено од краја I в. с. е. до средине I в. н. е. [Јовановић 1997. 73-74, сл. 59], а М. Јевтић их датује „ближе средини I в. с. е.“ [Јевтић 2006: 86-87]. У Румунији се такве фибуле датују у крај I в. с. е. – трећу четвртину I в. н. е., па и до почетка II столећа [Rustoiu, 2000. 327]. Зато први слој треба датовати не пре краја I в. с. е. и у I в. н. е., а други слој са великим грађевинама мора бити млађи, из I в. н. е.

Према томе, у стратиграфском погледу постоји старији слој, испод подова великих грађевина, и млађи, изнад њих. Између њих нема суштинских културних разлика а ни хронолошког размака, судећи према подацима о грнчарији и поменутој фибули. Старији слој није образован пре краја I в. до н.е. али може бити млађи. Иста је доња граница за млађи слој, документован далеко бројнијим датованим предметима. Зграде које су биле у основи млађег слоја, страдале су у нападу непријатеља и пожару, свакако не пре средине I в. н. е., судећи по броју предмета датованих до тог времена. Постоји мало вероватна могућност да је Жидовар на неки начин био настањен и у време око дачких ратова.

Истраживачи сматрају да је остава закопана из слоја испод великих зграда. Доњи део оставе остао је непоремећен, а горњи је развучен у слоју испод великих зграда, наводно приликом њиховог подизања, непримећено, осим неких ствари које су градитељи (Дачани) нашли [Јазић, 2006. С. 14-25, цртежи 3-7]. Међутим, тешко је замислити да би човек оставио сребрне

³ Имам у виду историјске области, које не морају да се подудару са административним границама римских провинција.

предмете у земљи ако би их видео. Горњи део оставе развукле су неке животиње кроз први слој, мале (текуница, пацови) или веће (лисица, јазавац), а не људи.

Објављене коте подова са огњиштима и поломљеним посуђем дају њихову просечну висину од 112,75 м (112,94-112,56), предмети из развученог дела оставе су на 112,60 м – 112,42 м. Врх непоремећеног дела оставе је на 112,36 м, а дно би могло бити око 0,2 м ниже. Дакле, остава је на просечној дубини испод подова великих зграда 0,15 – 0,4 м, односно 0,6 м (дно). Дубина рупе за оставу може бити до 0,7 – 0,8 м, што је дужина руке и оруђа које се користи. Остава није могла бити укопана из најстаријег слоја, јер је у њему развучена, а сам слој је испретуран; мало је вероватно да би неко закопавао драгоцености у тек насталу рушевину. По свему судећи, остава је укопана са нивоа подова великих грађевина, пред њихово спаљивање и рушење у непријатељском нападу. Зато се мора датовати у исто време као зграде и њима одговарајући слој, у I в. н. е.

Предмети из оставе уклапају се у такво датовање, али се аналогije шире датују у доба смене ера; скоро сви су забележени на римским налазиштима [Јевтић, 2006. С. 105-166]. Најуже се могу датовати фибуле типа Јарак⁴, а за њима и неки сребрни привесци. На жалост, најзначајније аналогне фибуле, којих нема много, случајни су и давни налази. Датоване су по склопу уопштено у средњелатенске фибуле, у стару еру, затим је то датовање пренето на предмете у комплексима у којима су нађене.

Фибуле из Жидовара, укупно њих 10, М. Сладић је поделио на три варијанте због разлика међу њима, иако на први поглед све изгледају једнако [Сладић, 2006. 37-40]. Али, код једних (варијанта 1б) је посувраћени део стопе завршен у виду прстена који обухвата лук (сл. 7: 1-2), а код других (варијанте 1а и 1ц) је раскуцан и целом дужином обухвата лук (сл. 7: 3-8). Те разлике показују да ове фибуле или нису прављене у истим радионицама, или су прављене у једној радионици, али у различито време. Фибуле су нађене повезане у парове; један пар је састављен од различитих варијанти, што указује на њихову дужу употребу. Истраживачи су запазили на неким фибулама трагове излизаности и оштећења због дуге употребе. То треба узети у обзир за датирање, као и њихову драгоценост. Чак ако су и направљене пре успостављања римске власти на југу Средњег Подунавља, дуго су ношене пре него што су доспеле у земљу.

За фибуле типа Јарак (разврстаних по свим примерцима, не само оних из Жидовара) особен је троугаоно проширен лук ка глави, плоснатог пресека; имају средњелатенски склоп, са посувраћеном стопом учвршћеном за предњи део лука, са пар кружних испупчења различито изведених (ујед-

⁴ Тако су назване по пару сребрних фибула нађених у селу Јарак у на обали Саве у Срему [Brunšmid, 1902: 84-86].

но ливених или натакнутих), а на глави опругу са великим бројем навоја. Разликују се по начину спајања стопе и лука, металом (сребро и бронза) и величином.

У први подтип спадају парови из Јарка и Ковина. Код њих је посувраћена стопа завршена попречном пречкицом („шапом“), која је учвршћена за лук. У овај подтип спадају и три распарена бронзана комада (сл. 8: 4, 13) из Карабурме [Тодоровић, 1972. гроб 110], /277/ Нових Бановаца [Мајнагић-Панджић, 1970. Табл. 26: 3], Доњих Ламинаца [Truhelka, 1901. Рис. 4] и изгледа оштећен комад из Змајевца код Сотина [Мајнагић-Панджић, 1973. Табл. 1: 3].

У други подтип спадају два пара фибула из Жидовара, од којих је један раније нађен (сл. 3: 1, 7: 1-2), и распарен примерак из Карабурме [Тодоровић, 1972. С. 33]. Код њих је посувраћена стопа завршена кратком попречном плочицом, а преко ње је натакнута узана пречкица (подражава изглед претходног подтипа), која је, као нека гајка, учвршћује за лук и украшава. Ту може да се уброји једноставан бронзани примерак са Гомолаве (сл. 8: 11) [Јовановић, Јовановић, 1988. Табл. 42: 11].

Трећи подтип је заступљен са два пара и два различита спарена примерка из Жидовара (сл. 7: 3-8). Код њих је посувраћен део стопе завршен плочицом, која покрива цео предњи део лука и учвршћена је за њега са бочних страна подвијањем. На почетак те плочице натакнута је гајка, која као да има више украсну улогу, како би ове фибуле личиле на оне претходне.

Украс од двоструких изломљених црта особен је за ноге жидоварских фибула (на пр., сл. 7: 9) и осталих типа Јарак. Тај исти украс налази се на ноzi једне „кашикасте“ фибуле из Жидовара (сл. 6: 9), на фибулама Јапода из Језерина и Рибића на реци Уни (сл. 8: 22-25), датованим у 35. г. с. е. – 10/20. г. н. е. [Магић 1968. Табл. VI: 1; XIV: 12], на „војничкој“ фибули из Ремете [Párducz, 1956. Taf. I: 3]. Такав украс, али једнострук, налази се на стопи једне изразито профилисане фибуле из Рибића, датованој у 10/20-110. гг. [Магић, 1968. Табл. XX: 47]. Сви ови примери указују на оквирно датовање тог украса у прву половину I в. н. е.

И други примерци фибула типа Јарак могу се датовати у почетак нове ере. Фибула из Змајевца код Сотина (Срем) нађена је у гробу распарена, са делом једне сличне гвоздене фибуле, копчом типа Ламинци, неким другим предметима и ливеним бронзаним симпулумом, поуздано датованим од средине I в. н. е. [Мајнагић-Панджић, 1973. С. 60-66, 69].

У гробу 102 из Карабурме (Београд) нађена је једна сребрна фибула и са њим део друге, бронзане (сл. 8: 10). У гробу 110, са таквом бронзаном фибулом, нађена је појасна копча врсте Ламинци, једна или две оштећене наруквице, нож, дршка римског симпулума (једнака дршци из Сотина), све у урни црвено и бело бојеној (сл. 8: 1-8). Ј. Тодоровић датује овај гроб

спаљеног покојника шире између 85. пре Христа и 15. г. после Христа, а уже око смене ера [1972. С. 86, 92-93]. М. Јевтић из нејасних разлога исти гроб датује у крај II и I столеће пре Христа [Јевтић, 2006. С. 103]. М. Сладић овај гроб опредељује у прво столеће до Христа, односно од 84. године [Sladić 1986: 27]. Скрећем пажњу да су у гробовима фибуле распарене, а посуда симпулума недостаје. Све указује на дугу употребу и позно сахрањивање у односу на време настанка предмета. Посуда слична тој урни нађена је у другом слоју Жидовара [Sladić 1986: 33, Т. XXX: 4], из I в. н. е., како сам показао.

Видимо да нема разлога да се фибуле типа Јарак не датују у почетак нове ере.

У етничком погледу остава је приписана Скордисцима, под којима се подразумевају Келти; накнадно је на Жидовару дошло наводно до извесног мешања са Дачанима. Приписивање стоне занатске грнчарије „Келти-ма“ а кухињске „Дачанима“ на Жидовару, више се не може одбранити, јер је исти однос те грнчарије и на југу Србије [Јанкович, 2012. Рис. 9: Г], где се обично виде Дарданци, по писаним изворима.

Копче типа Ламинци из Сиска, Јарка и Жидовара (сл. 3: 15, 18) повезују читав југ Паноније [Majnarić-Pandžić, 1990; Арсенијевић, 2013], као и остале копче тог типа, фибуле типа Јарак (сл. 9.А), старије копљасте фибуле, или грнчарија [Јевтић, 2006. С. 94-104; Поповић 1994; Sladić, 1986]. За оставу је важно да њен садржај, како су показали сами истраживачи [Јевтић, 2006], има аналогије на укупном илирском простору по римској окупацији (сл. 9.Б). Зато може бити реч само о Илирима као о основној маси становништва и носиоцима културе. Никакав посебан простор Скордиска за сада није могуће издвојити археолошким путем. Фибуле типа Јарак спадају у ретке предмете који показују груписање на мањој територији, али на којој су забележена различита илирска племена, као Амантини, Трикорњани и Пикензи [Paparazoglu, 1969; Mirković, 1968].

Писане податке о збивањима у српском Подунављу предримског доба прикупила је и растумачила Фанула Папазоглу, а овде их сажето преносим [Paparazoglu, 1969: 241-255]. Скордисци су опљачкали Македонију и потом су жестоко поражени у римском против нападу, 84. пре Христа. Како се може разабрати из сачуваних података Апијана, тада је, после похода Скордиска са савезницима до Делфа, римски војсковођа Сципион Корнелије Агзијагон продро на територију Скордиска и жестоко их потукао. Њихови јужни савезници, Меди и Дарданци, спасли су се тако што су пре тога вратили плен и нису помогли Скордисцима, са којима су заједнички опљачкали Грчку. Поражени Скордисци склонили су се на дунавска острва. Римска војска је очигледно негде јужно од Дунава победила Скордиске, али није јасно дали у бици, или су само опљачкали њихову земљу. Римљани су

у сливу Мораве могли остати колико је било потребно да изврше одмазду и опљачкају земљу Скордиска, можда око месец дана, а потом су се вратили у Македонију. Дакле, овај поход није морао да буде повод за оснивање насеља у Жидовару, јер су се Скордисци по одласку Римљана вратили у своју опљачкану земљу.

Краљ Дачана Боиребиста је око средине I столећа пре Христа поразио келтска племена Боја и Тауриска западно од Тисе. Зато је затварање најстаријег слоја Млађег гвозденог доба на Жидовару приписано поразу или потчињавању Скордиска од стране Боиребисте. Међутим, нема никаквих података о међусобним сукобима Дачана и Скордиска, /278/ напротив, забележен је њихов савез [Parazoglu, 1969. С. 255-260]. То не искључује могућност да су Дачани у неком тренутку напали Скордиске, али о томе нема записаних података.

Дакле, нема доказа у писаним изворима ни да су Скордисци основали слој млађег гвозденог доба у јужном Банату, нити да је тај слој затворен неким насиљем Дачана. У писаним изворима нема основа за датовање било каквог освајања Жидовара и данашњег јужног Баната у I столећу пре Христа. Зато се морамо окренути I столећу од Христа, када су забележена велика ратна разарања, јер су се у Подунавље доселили Римљани и Сармати.

Римљани су освојили десну обалу Дунава у доњем Подунављу 29-28. године, а 13-12. године и сав простор до обала Дунава у средњем Подунављу. Скордисци су били савезници Рима против Панонаца, који су тада потчињени; Скордисци су се потчинили Риму без рата. Сматра се да је у време Октавијана Августа (27 г. с. е. – 14 г. н. е.) Илирик обухватао Далмацију, Панонију и Мезију. Панонија је одвојена од Далмације после крвавог угушивања устанка 6-9. гг. Нема сумње да је током римских освајања у Подунављу у многим насељима прекинут живот, као и сахрањивање на низу гробаља. Треба рачунати са исељавањем извесног броја домородачког становништва у области са леве стране Дунава. Такве околности вероватни су повод оснивања првог слоја римског доба у Жидовару, односно околног насеља, као и других налазишта, као у Чуругу [Трифунувић, Пашић, 2003. С. 264-271]. Потом је морала уследити фаза са обнављањем или оснивањем нових насеља, после угушивања устанка.

Ново стање у Потисју и суседним областима наступило је са досељавањем Јазига, сарматског племена. Јазиги су први пут забележени у писаним изворима 50. године, када краљ Квада Ваније користи њихову коњицу у рату против Хермундура и Лужана. Непосредно пре тога, 48/49. године, Аорси у Прицрноморју побеђују Митридата и Сираке [Шукин, 1994. С. 214]. То је, као и појава Алана, довело до потреса прицрноморју, што је изазвало пресељавање Јазига у средње Подунавље. Први јазишки налази у Потисју потичу из средине I столећа [Шчукин, 1989. С. 70].

Уследили су ратови Римљана против Дачана са променљивом срећом; Римљани су претрпели поразе северно од Дунава 67. и 89. године, а 84-85. г. Дачани освајају пределе Мезије [Mano-Zisi, 1957. С. 45-46]. На крају је цар Трајан 102. године, у одлучном „одбрамбеном“ нападу, освојио Дакију, у којој је основао римску провинцију, па се стање смирило. Јазиги су кренули у пљачкашке походе на Мезију 69. г., Римљани их нападају 92. г., и затим су били њихови савезници против Дачана.

Са тим збивањима може се повезат остава из Жидовара и сродна по саставу и датирању остава из Ковина. Тешко је замислити да би римски војни поход могао толико да изненади становнике леве обале Дунава, да нису могли на време да побегну са својим имовином. Несумњиво су становници обе обале Дунава одржавали свакодневне везе, због трговине, због сродника. О томе сведочи значајно присуство римске робе у јужном Банату, као и фибуле типа Јарак, копче типа Ламинци, итд. Можда је и лева обала била под римском влашћу, у саставу Мезије.

Напад је морао бити неочекиван и изненадан; власници остава из Жидовара и Ковина су само успели да их закопају, а затим су убијени или поробљени. То указује на напад номада са севера, на Јазиге тек досељене у средње Подунавље. Напад се одиграо негде између 50. и 69. године, између досељења Јазига и њиховог напада на Мезију. Сведок њиховог напада је тробриди врх стреле (сл. 5: 8), какве су користили Сармати [Мошкова, 1989. С. 184-185, Табл. 81]. Предмети из остава указују на датовање у средину првог столећа, што се подудара са претпостављеним историјским збивањима. Па и непостојање сведочанстава о потоњем животу уклапа се у слику ратних дејстава, која су се одвијала до освајања Дакије 102. г.

Када се закопавање остава исправно датује у шесту или седму деценију I в. н. е., могуће је и тумачење њеног несвакидашњег садржаја за средње Подунавље.

То је на првом месту добро сачувана кутија, са покретном плочицом о њу окаченом, и плетеним ланцем за ношење и учвршћивање поклопца (сл. 12.), украшена уплетеном и увијеном жицом, зрнима и полудрагим црвеним каменом. На поклопцу је изведен крст, а на правоугаоном привеску три поља са по једним црвеним каменом. Сличан је био још један оштећен поклопац (сл. 2: 22, 10.А: десно).

У кутији су нађена два бронзана прстена, један затворене карике а други у виду савијене траке (сл. 2: 20-21; 10.А: лево). Први има угравирани хришћанске симболе. На левој страни је риба, познати ранохришћански симбол, јер је на грчком риба ΙΧΘΥΣ, што садржи монограм Ιησους Χριστος Θεου Υιου Σωτηρ – Исус Христос Божий Сын Спаситель. На средини је приказан мушки лик који као да нешто има на раменима. То може бити само Добри пастир, са изгубљеном овцом. На десној страни је палмова

грана, хришћански симбол раја. Порука представе на прстену је јасна: Исус Христос Спаситељ као добар пастир спашава грешника који се покајао, и дарује му спасење душе (рај). Овај и други са њим нађени прстен, показују да су кутије биле намењене чувању Светих тајни, у овом случају Свете тајне брака.

Нађене су још две кутије, оштећене, можда коришћене за неке друге Свете тајне. /279/ Располажемо подацима из више извора римског доба, о обичају да се причест носи кући у кутијама како би се свакодневно узимала [Скабалланович, 2004. С. 92-93, 115].

Због хришћанске симболике на прстену и крстове на кутијама, треба размотрити сличну намену осталих предмета из оставе.

Бритве су могле служити за бријање главе крштиваних, као што то сада ради маказицама.

Због прстена и крстова приказаних на кутијама, тумачење делова ношње из ове оставе треба тражити у описима одежди хришћанских свештеника. У Старом Завету сачуван је опис одежде првосвештеника [2 Мој 28]. Описана одежда садржи најмање 2 ланца, најмање 2 копче (фибуле) и 6 алки, а по Јосифу Флавију одежда првосвештеника има 2 ланца, 2 копче (фибуле), 6 мањих и две веће алке, све од злата [2007. С. 115-119]. Овај опис одежде јудејског првосвештеника може се упоредити са избором предмета из жидоварске оставе, са 2 ланца, 8 фибула и 20 алки. Фибуле су нађене по две међусобно спојене, па је М. Јевтић [2006. С. 103-104] претпоставио да су по два пара била спојена ланцем, односно да су постојала два комплета и да је можда реч о одежди свештеника, како је већ запажено за сличне богате налазе у Румунији [Rustoiu, 1997. 143-147].

У опису се истиче ношење 12 различитих драгих каменова за 12 јеврејских племена, и златна плочица са натписом „светиња Господу“, да висе на грудима и са капе на челу првосвештеника [2 Мој 28: 36-38; Флавий, 2007. С. 118]. Некакву такву плочицу носио је и Свети Јован Богослов. На те плочице подсећа она на кутији из Жидовара, са три црвена камена (симболично Света Тројица?). Произилази и да се нађеном четвороугаоном огледалу може дати други смисао, да је висило на капи првосвештеника да би преламало светло. У слоју је нађен део округлог огледала [Јевтић, 2006. С. 157-159].

У хришћанском светлу и Жидовар као налазиште постаје разумљив. Жидовар није опидум, јер највиши део нема бедем, чак ни на сачуваној страни ка северу. За прстенаст бедем у доњем делу, сачуван на северној страни, који је некада можда окруживао цело налазиште, не зна се из ког је времена.

У археолошким ископима који су пресекли цео горњи део налазишта, виде се подови од глине дуж целог западног профила, од неуобичајено великих зграда. Отуда и велика дебљина културног слоја – од њихових

оборених зидова. То морају бити остаци друштвених објеката, као што су складишта, места за окупљање, светилиште и слично. На поду, у близини оставе, нађене су црепуље у виду кружних плоча, сачеви, више лепљених лонаца, и неколико огњишта. Делују као посуде за испуњавање обреда везаних за земљорадњу, забележених у Старом Завету, у којима се спомињу обредни хлебови, њихово обртање и слично, а који се и данас примењују у Православној Цркви. Упадљиво је да из Жидовара нису објављени налази пољопривредних и других оруђа, а има накита, делова оружја и ратничке опреме. Значи да се у Жидовару није обављала уобичајена привредна активност за насеља, али се ту спремала храна. Забележено је само ливење обојених метала, на основу две нађене тигле [Сладић, 1997. С. 64-65]. У Соломоновом храму, у Јерусалиму, топљено је сребро, према пророку Захарији [Зах 11. 12-13].

Обзиром на издвојен и ветру изложен положај Жидовара, стиче се утисак да је ту било гумно, можда племенско, становништва настањеног у непосредној близини и шире око Караша. Гумна су по правилу прављена на узвишеним местима, где има ветра или сталног струјања ваздуха, и била су кружна. Ту је затим саграђен храм, који је одмах или накнадно постао хришћански. У Старом Завету је гумно забележено као зборно место, када Јосиф приређује плач свом оцу на гумну [1. Мој 50. 10-11], по српском или енглеском преводу, а и у ново доба служила су за зборовања у Србији. Гумна су у Старом Завету и складишта, јер је забележено да Филистејци пљачкају гумна [1 Сам 23. 1]. На крају, краљ Давид откупљује и спрема гумно Орнана Јевусејина за храм, а краљ Соломон га подиже [1 дн 21. 18, 28; 23. 15, 18, 21-22, 28; 2 дн 3. 1].

У близини Жидовара је нађено још једно могуће сведочанство раног хришћанства. Остава из Текије, датована између 83. и 89. године [Mano-Zisi, 1957], састављена је од сребрних и златних предмета различитог порекла, као што су делови појаса, наруквице, вотивни пагански дарови. У њој су нађена и два прстена украшена класовима или палмовим гранама, мањи и већи, можда венчана (сл. 10.Б: десно). На једном окуву сребрног појаса утиснут је убудима натпис (сл. 10.Б) који се може читати IS^AAK или ISXVC [Mano-Zisi, 1957. С. 23], или ISXRC, односно јеврејско име Исаак, или скраћенице Is(us) X(ριστ)υς и Is(us) Xr(istos) C(ωτήρ)⁵. У првом случају реч је о јеврејском имену, што онда доказује Јевреје на Дунаву и одсликава потребно окружење за рано ширење хришћанства. У два друга случаја, имали би скраћеницу истог значења као ιχθις, односно прикривену изјаву власника појаса да је хришћанин.

У Текији се налазио римски логор Трансдиерна, тако назван зато што је подигнут наспрам Диерне (Dierna) или Зерне (Ζέρνης) на левој обали

⁵ Мешање две азбуке није необично, и може бити намерно, да би се прикрило значење записа.

Дунава, где је данас градић Оршава. Ово место забележено је на званичном римском натпису као *Dzierna*. Зато су још Ј. Шафарик а за њим други филолози до наших дана, као знаменити руски филолог О. Н. Трубачев [2005. С. 317], читали овај назив као Черна, где је «Ч» написано са „Dz“ или грчки „Z“. Оршава се данас налази на ушћу реке Черне у Дунав (рум. *Serga*), а она има притоку која се зове Бела река (рум. *Bela Roca*). Да споменем билину о багатиру /280/ Дунаву и његовој жени Настасји, коју је стицајем околности усмртио и зато се сам убио, и од његове крви тече Дунав, а од њене крви река Черна. Овај топоним, као и други, доказује да су Словени живели на Дунаву у накмању руку у време Римског варства, давно пре времена када су забечени под својим именом код грчких и латинских писаца VI столећа.

Ширење хришћанства међу Словенима на Дунаву у апостолско доба бележи сасвим одређено *Предање о прошлим временима*: „По томе кнез Коцел постави Методија за епископа у Панонији, на место светог апостола Андроника, једног од 70 ученика Светог апостола Павла. ... Том је словенском народу био учитељ апостол Андроник. Морави је долазио апостол Павле и ту је учио; то је Илирик где је долазио апостол Павле, ту беху први Словени, том словенском народу учитељ је био Павле, од тог народа смо и ми Руси, тако је и нама учитељ био апостол Павле, који је учио народ Словенски, и поставио је епископа и свог намесника, Андроника словенском народу“ [Ипатьевская летопись 1923: 21].

У апокрифу Последња глава „Дејанни апостољских“, датованом у II в. [Последња глава ... 2005: 367-370], описује се пут апостола Павла и његових сарадника на запад, преко Шпаније до Британије, Галије и Хелвечије (Швајцарске). „... Затим су кренули у Илирик, намеравајући да преко Македоније оду за Азију, и благодат се нашла у свим црквама и процветале су оне у миру. ...“. Апостол Павле је могао том приликом проћи главним римским путем поред Саве до Сирмија и Виминација (удаљеног 23 км ваздушном линијом од Жидовара), а потом на југ преко Наиса за Македонију.

Код Срба је до данас сачувано предање о апостоу Павлу, дуж римског пута у јадранском приморју, везано за његову проповед (манастир Крка), пролазак (Кистање), лао и топоними (пећине код Требиња и Омиша). Таквог предања нема у приморским градовима са становништвом латинског порекла или римокатолика. До XIX в. је на острвима Мљету и Корчули и око Дубровника употребљаван „камен апостола Павла“ против отровних змија [Вулећић-Вукасовић, 1885. С. 53]. То је сећање на чудо са змијом на Мљету – Мелит [Дела 27-28] по коме је острво било познато и у X в.

Наравно, питање ширења хришћанства је сложено и захтева далеко већу пажњу и простор. Важни су случајеви поклапања археолошких података са сведочанствима писаних и других извора. О ширењу хришћанства у јужном делу Средњег Подунавља око средине I в. н. постоји вест хришћан-

ског апокрифа. Њој одговара словенско преање, усмено али и у топонимији. За то постоје докази у археолошкој грађи, где, осим неспорних налаза (хришћанска симболика, запис власника појаса), треба узети у обзир тумачење целина и светлу хришћанства.

Смисао предложених запажања је да привуче пажњу колега (независно од професионалне специјализације), на област историје хришћанства међу Словенима, на подударање извора добијених независно у оквирима различитих научних дисциплина. Ти извори нису исцрпљени оним овде изнетим. Потребно је много више времена и простора да се сви размотре.

Литература

- Арсенијевић С.** Појасне копче из млађег гвозденог доба на тлу западног и централног Балкана. Београд, 2013.
- Вулегић-Вукасовић В.** У опће о хумкама а напосе о гомилама у Далмацији и у Херцеговини // Старице. 2-2. Београд, 1885.
- Иосиф Флавий.** Иудејске древности. Иудејска война. М., Спб., 2007.
- Ипатјевскаја летопис** // Полное собрание русских летописей. Петроград, 1923.
- Јевтић М.** Карактер налаза и хронологија // Жидоварско благо, остава сребрног накита из насеља Скордиска. Вршац, Београд, 2006.
- Јевтић М., Лазић М., Сладић М.** Жидоварско благо, остава сребрног накита из насеља Скордиска. Вршац, Београд, 2006.
- Јовановић А.** Жидовар у римском периоду // Жидовар, Насеље бронзаног и гвозденог доба. Београд, Вршац, 1997.
- Лазић М.** Жидоварско благо – ризница у насељу млађег гвозденог доба // Жидоварско благо, остава сребрног накита из насеља Скордиска. Вршац, Београд, 2006.
- Мошкова Н.Г.** Среднесарматска култура // Степи европејске части СССР в скифо-сарматское время. М., 1989.
- Последња глава „Дејниј апостолских“** // Апокрифическе сказанија. Патриархи, пророки и апостоли. Спб., 2005.
- Рашајски Р.** Дачка сребрна остава из Ковина // Рад војвођанских музеја. 10. Нови Сад, 1961.
- Скабалланович М.** Толковий типикон. М., 2004.
- Сладић М.** Латенски слој на Жидовару, осврт на археолошка ископавања 1977. године // Зборник Филозофског факултета. XVII. Београд, 1991.
- Сладић М.** Жидовар у млађе гвоздено доба // Жидовар, насеље бронзаног и гвозденог доба. Београд, Вршац, 1997.
- Сладић М.** Садржај остава // Жидоварско благо, остава сребрног накита из насеља Скордиска. Вршац, Београд, 2006.
- Трифунковић С., Пашић И.** „Стари Виногради“ у Чуругу – вишеслојно археолошко налазиште // Гласник САД. 19. Београд, 2003.

- Трубачев О.Н.** Етногенез и култура древњих славјана. М., 2003.
- Јанковић Ђ.** Нероманизиранни иллиријци и славјани // Лесна и лесостепна зона Источне Европе у епохи римских утицаја и великог пресељенија народа. 3. Тула, 2012.
- Щукин М.** Сармати из земља к западу од Дњепра и неке догађаја I в. у Централној и Источној Европи // СА. 1989 1.
- Щукин М.** На рубезе ер. Спб., 1994.
- Brunšmid J.** Srebrni nakit latenskoga doba iz Jarka kod Mitrovice // Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva. VI. Zagreb, 1902.
- Gavella B.** Keltski opidum Židovar. Beograd, 1952.
- Jevtić M.** Art of Scordisci and Židovar Treasure. Beograd, Vršac, 2007.
- Jevtić M., Sladić M.** Some stratigraphic issues of the Iron Age Settlements at Židovar // Le Djerdap – Les Portes de Fer à la deuxième moitié du premier millénaire av. J.Ch. jusqu'aux guerres daciques. Beograd, 1999.
- Jovanović B., Jovanović M.** Gomolava, naselje mlađeg gvozdenog doba. Novi Sad, Beograd, 1988.
- Klemenc J.** Ostava u Ličkom Ribniku // Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva. XVI. Zagreb, 1935.
- Majnarić-Pandžić N.** Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu. Vinkovci, 1970.
- Majnarić-Pandžić N.** Kasnolatenški keltski grobovi iz Sotina // Vjesnik Arheološkog muzeja. VI-VII. Zagreb, 1973.
- Majnarić-Pandžić N.** Novi nalaz pojase kopče tipa Laminci iz Siska // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. XXIII. Zagreb, 1990.
- Mano-Zisi Đ.** Nalaz iz Tekije. Beograd, 1957.
- Marić R.** Japodske nekropole u dolini Une // Glasnik Zemaljskog muzeja. XXII. Sarajevo, 1968.
- Mirković M.** Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji. Beograd 1968.
- Papazoglu F.** Srednjobalkanska plemena u prerimsko doba. Sarajevo, 1969.
- Párducz M.** A szarmatakor emlékei magyarországon // Archaeologica Hungarica. XXV. Budapest, 1950.
- Párducz M.** Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn // Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. VII. Budapest, 1956.
- Popović P.** Lanzenfibeln des Westbalkans und der Donauniederung // Balcanica. 25-1. Belgrade, 1994.
- Rustoiu A.** Fibulele din Dacia Preromana (sec. II î.e.n. – I e.n.). București, 1997.
- Rustoiu A.** Grupa răsăriteană a podoabelor dacice (un studiu privind relațiile inter – regionale în Dacia preromană în sec. I î.e.n. – I e.n.) // Analele Banatului. VII-VIII. Timișoara, 2000.
- Sladić M.** Keramika Skordiska, latenska keramika u jugoslovenskom Podunavlju. Beograd, 1986.
- Todorović J.** Praistorijska Karaburma I. Beograd, 1972.
- Truhelka Č.** Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni-Hercegovini // Glasnik Zemaljskog muzeja. XIII. Sarajevo, 1901.

Списак слика

Сл. 1. Жидовар. А – поглед са југа. Б – план градишта.

Сл. 2. Велика остава из Жидовара, врсте нађених предмета. 1, 3 – ћилибар; 2, 4-19, 22-24, 28 – сребро; 20, 21 – бронза; 25, 26 – медвеђи зуби; 27 – гвоздена бритва у сребрним корицама.

Сл. 3. Налази из јужног дела Средњег Подунавља. 1 – пар фибула (мала остава) из Жидовара; 2-14 – остава из Ковина; 15 – копча из културног слоја Жидовара; 16-18 – копча и фибуле из Јарка (случајни налаз, из гроба?). 1-6, 8-14, 17-18 – сребро, 7, 15 – бронза. Дужина: 16 – 25,5 см; 17 – 14,9 см; 18 – 13 см; остало без мере.

Сл. 4. Жидовар, основа ископа са котам. 1 – основни део оставе (кв. Е 2); 2, 9, 11, 13 – делови оставе (кв. D-G 0-4). а – огњишта; б – грнчарија на поду.

Сл. 5. Жидовар, налази из културног слоја. 1, 3-5 – бронза; 2 – глинене тигле; 6-14 – гвозђе. Није у размери.

Сл. 6. Жидовар, налази из културног слоја. 1-10 – фибуле; 11-12 – нарукнице; 13 – прстен; 14-15 – копче. 13 – сребро; 1, 4, 6-11, 15 – бронза; 2-3, 5, 12? – гвозђе; 14 – бронза и гвозђе. Није у размери.

Сл. 7. Жидовар, фибуле типа Јарак из оставе. Сребро.

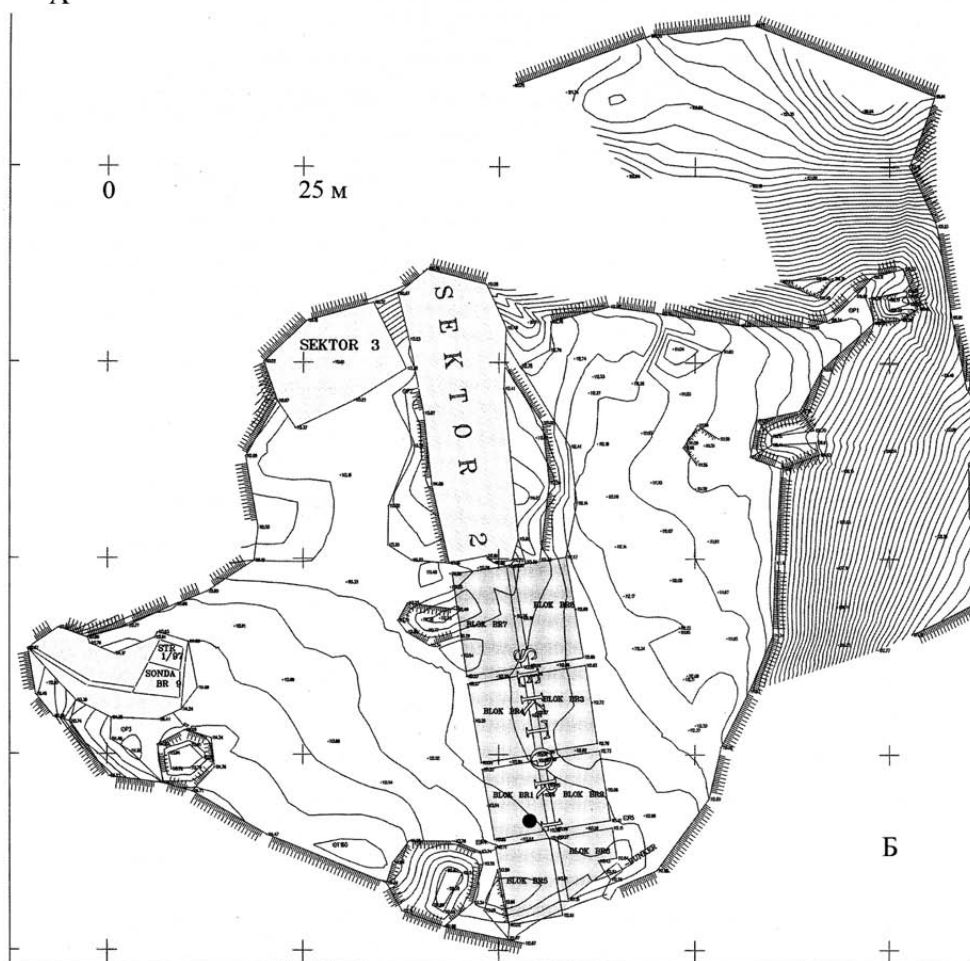
Сл. 8. Фибуле, сличне жидоварским, и целине у којима су нађене. 1-8 – Карабурма, погр. 110; 9-10 – Карабурма, погр. 102; 11 – Гомолава; 12 – Сотин; 13 – Доњи-Ламинци; 14-21 – клад Лички-Рибник; 22, 23 – Рибич; 24, 25 – Езерине. Није у размери.

Сл. 9. Контекст налаза из Жидовара. А . Југ Средњег Подунавља, налази фибула типа Јарак (1, 6-9, 11-15) и главних римских утврђења (2-5, 10, 12): 1 – Жидовар, 2 – Диерна, 3 – Текија, 4 – Виминацијум, 5 – Маргум, 6 – Карабурма, 7 – Нови Бановци, 8 – Гомолава, 9 – Јарак, 10 – Сирмијум, 11 – Доњи Ламинци, 12 – Сервицијум, 13 – Сотин, 14 – Чуруг, 15 – Ковин. Б. Аналогије налазима из жидоварске оставе (по Јевтић 2006) обележене су кружићима; места споменута у чланку (без таквих налаза – троугаоници): 1 – Жидовар, 2 – Наис (данашњи Ниш), 3 – Рибич, 4 – Језерине, 5 – Лички Рибник.

Сл. 10. Налази I в. н. е. из Српског Подунавља, повезани са хришћанском симболиком. А – бронзано прстење и сребрне кутијице из оставе са Жидовара. Б – сребрни делови појаса и златно прстење из оставе из Текије. Без мере.

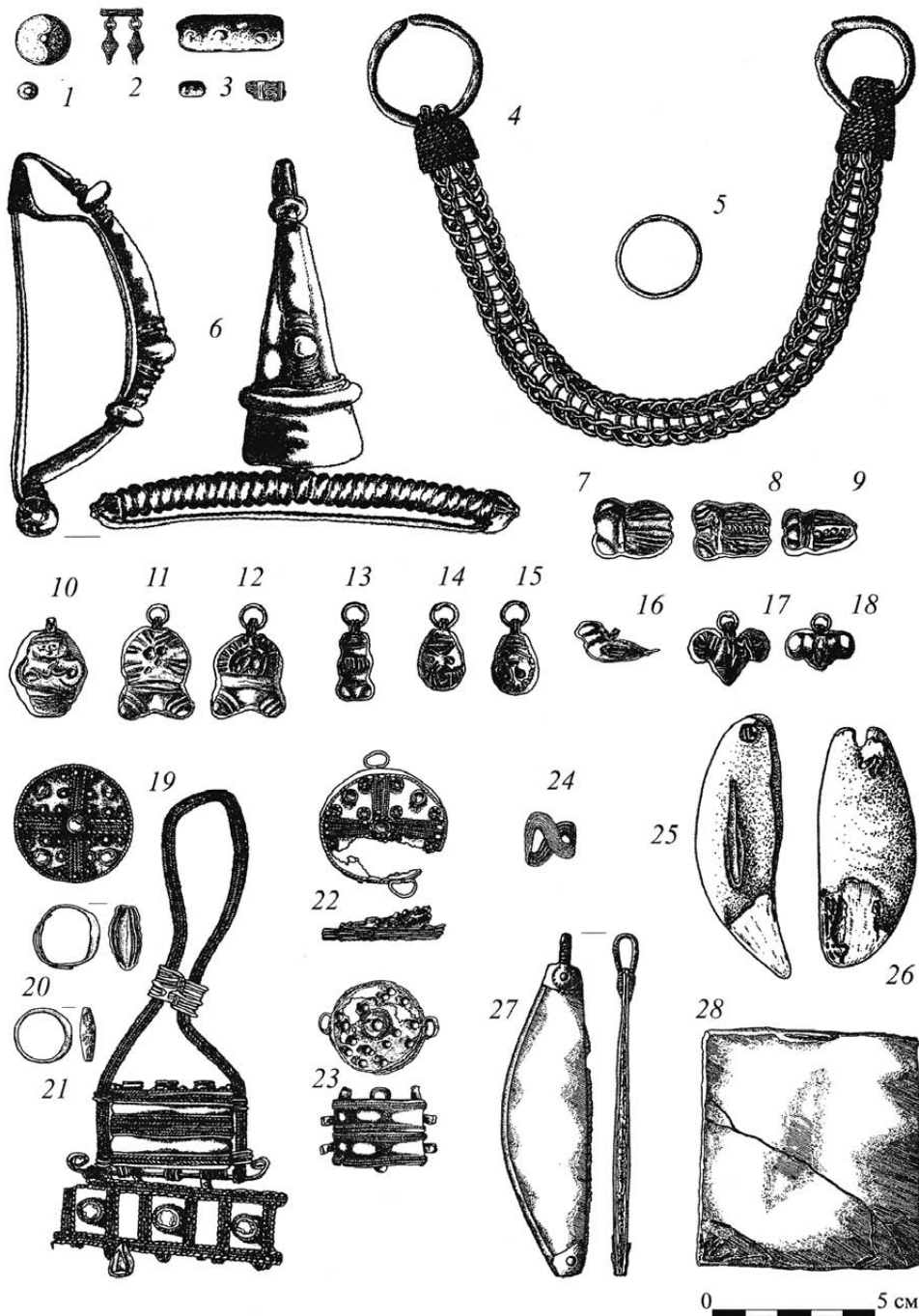

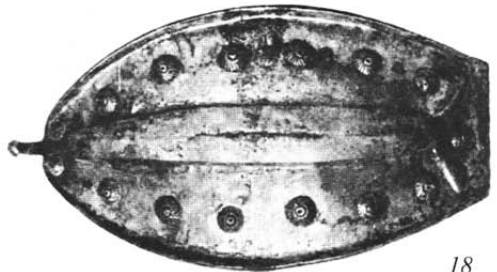
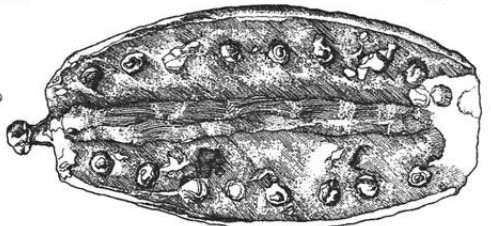
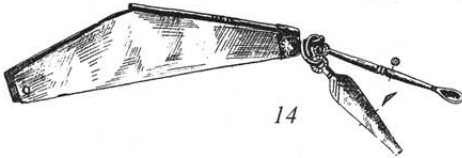
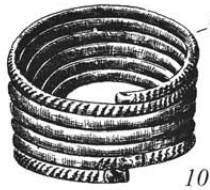
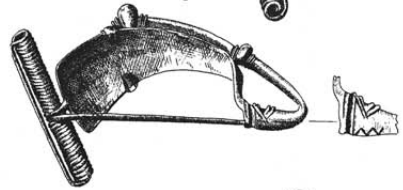
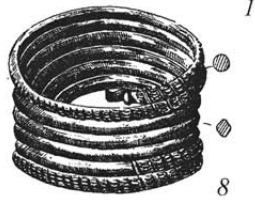
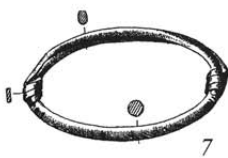
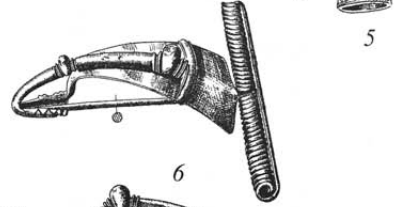
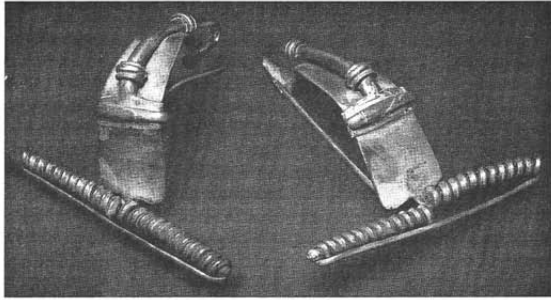
A

Б

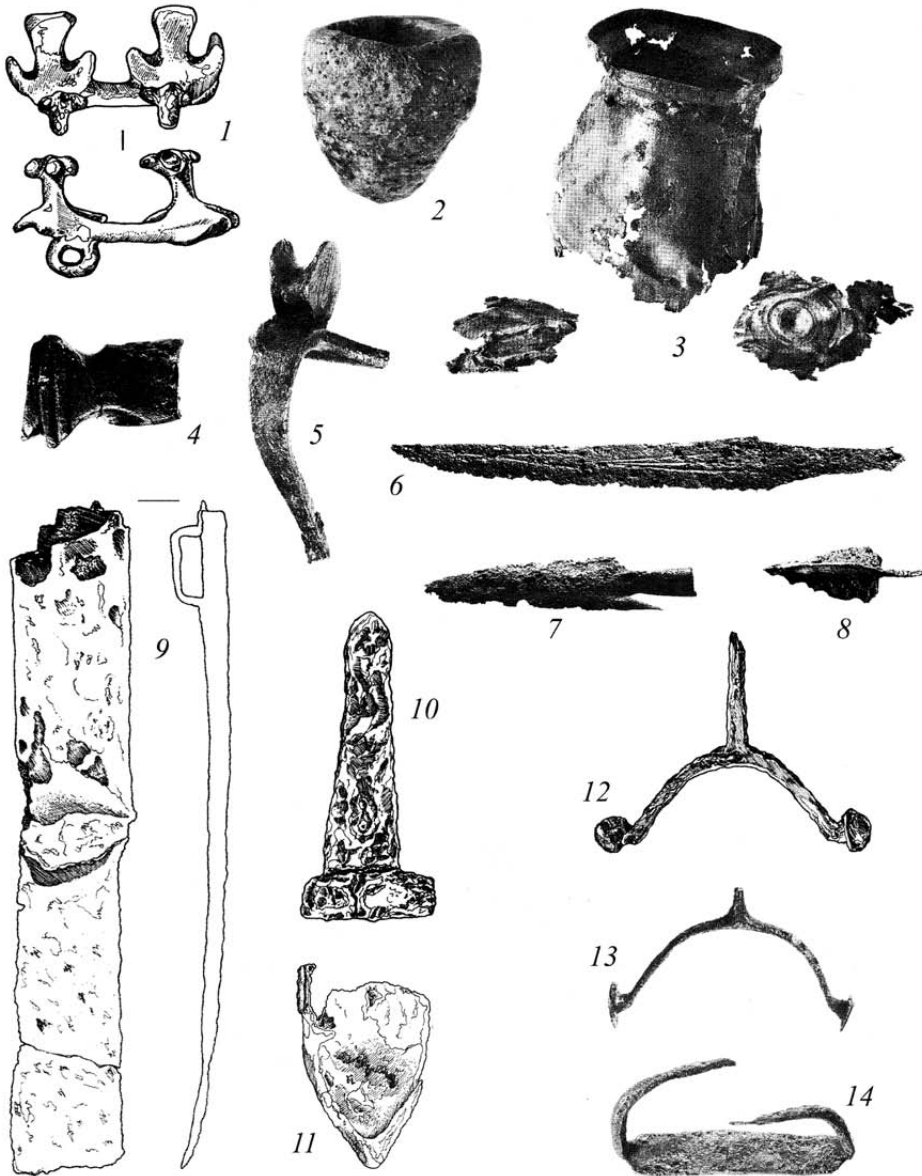
Слика 2

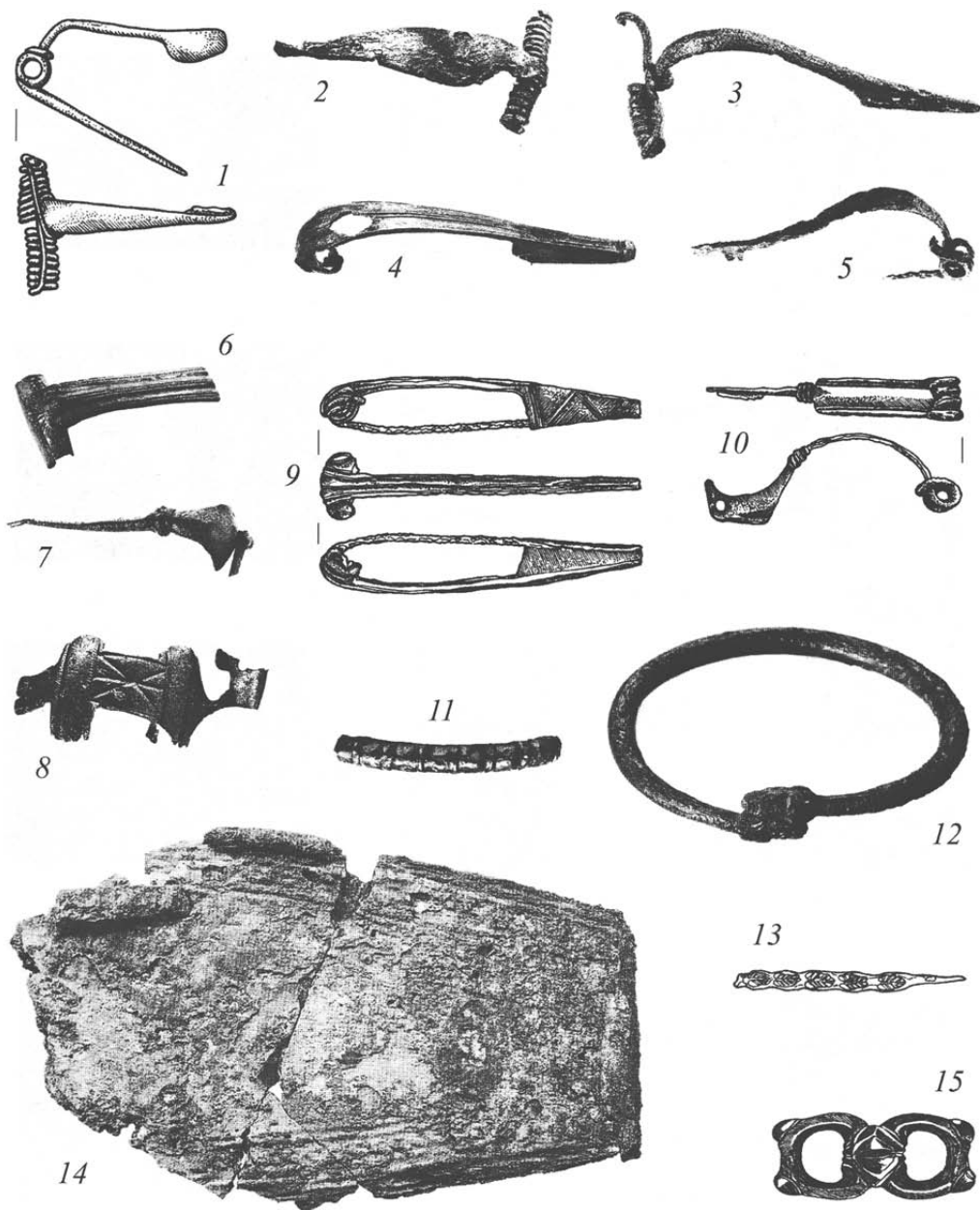

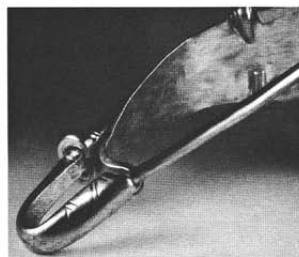
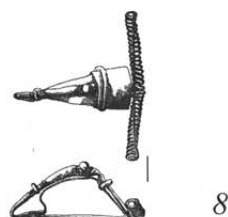
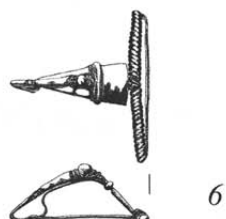
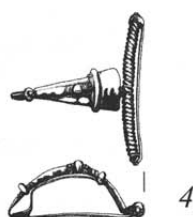
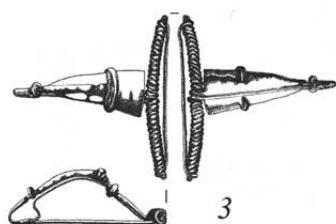
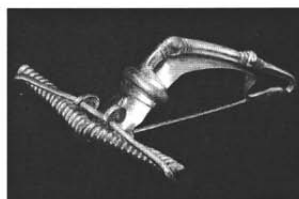
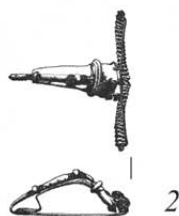
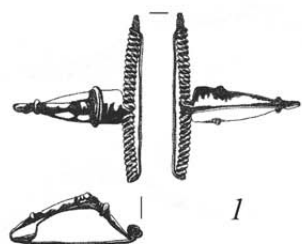
Слика 4

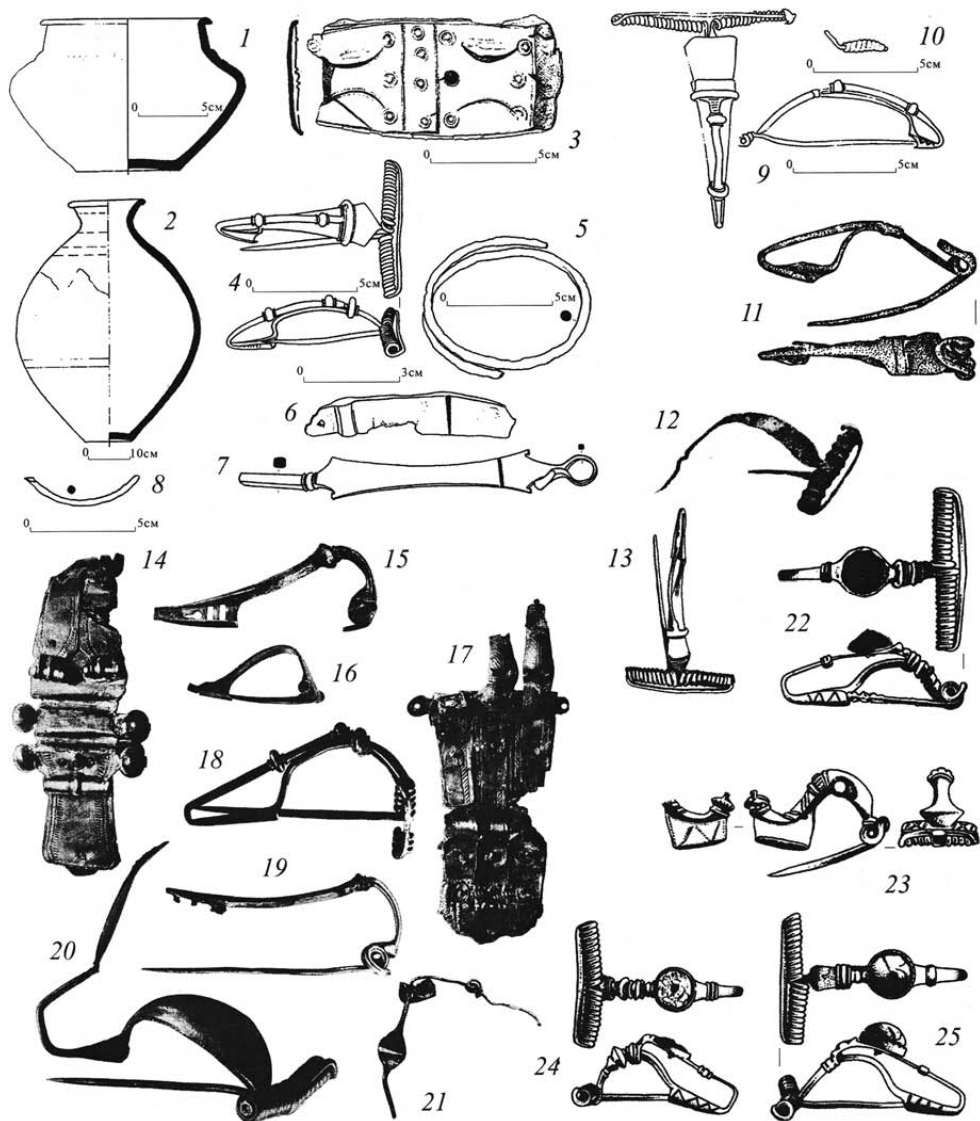
Слика 6

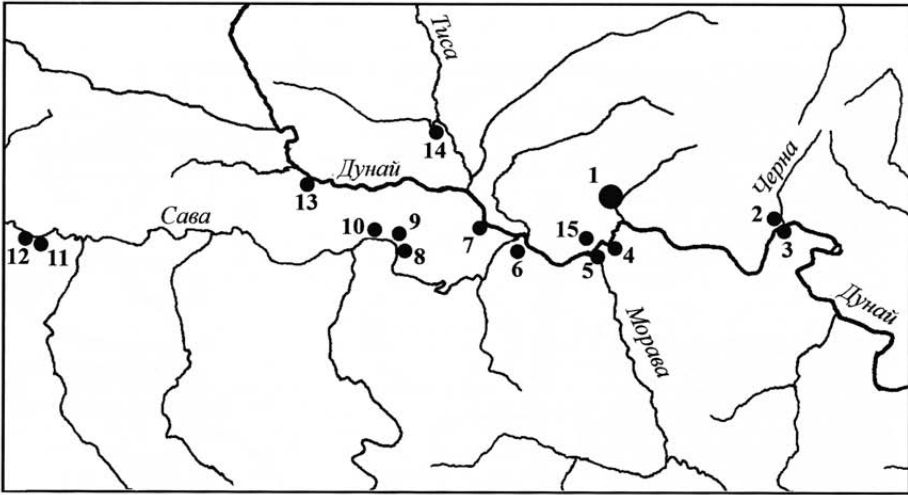

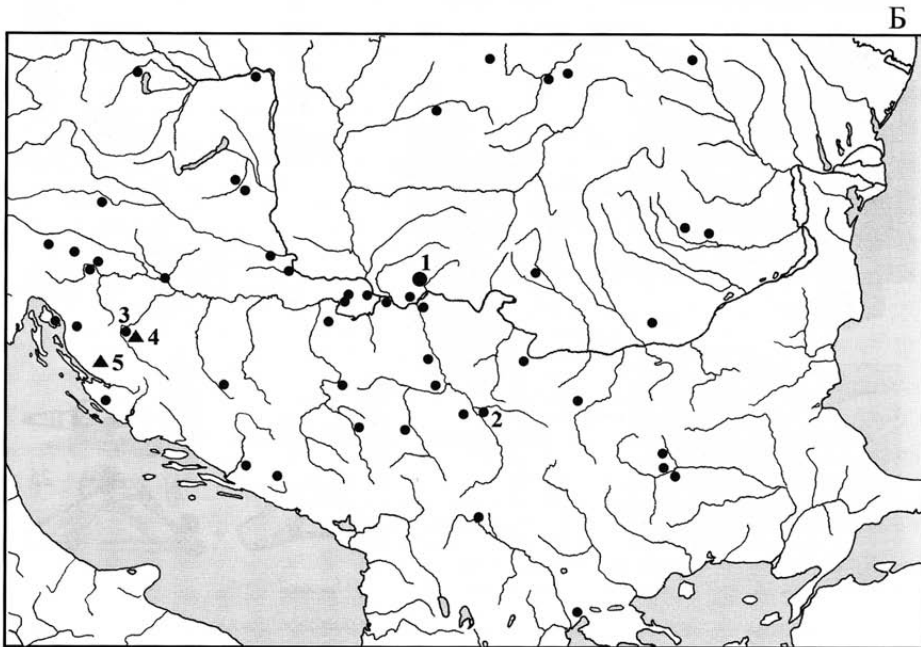
0 5 cm

Слика 8

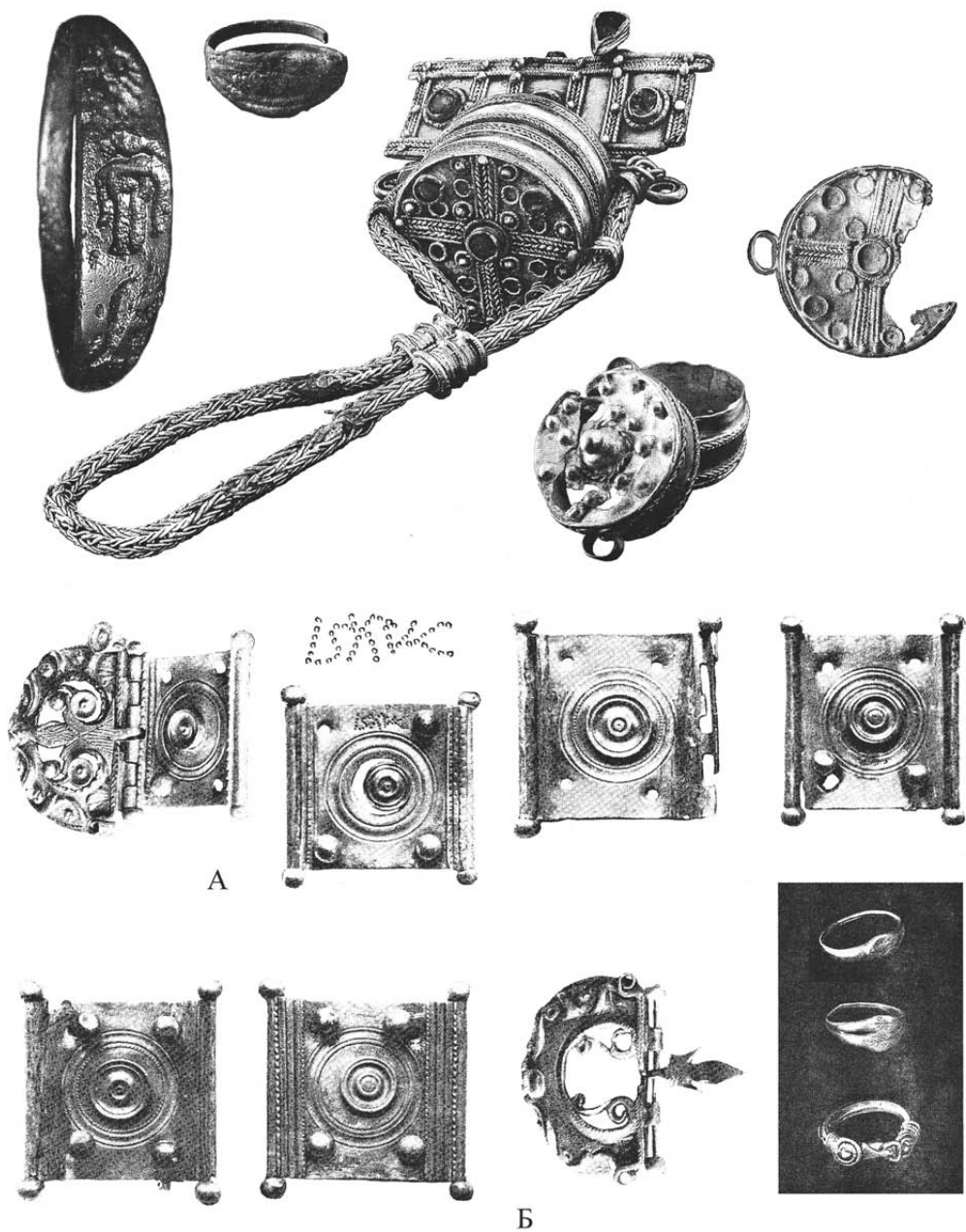

А

Б

Слика 10

Истражена насеља и гробља заједно дају углавном потпуну слику неке културе, како се живело, каква је била ношња, обичаји. Словенима римског доба обично се приписују искључиво гробља спаљених покојника, тако је и са 6-7 столећем, а и са претходним добом, са краја старе ере. Заиста, такав закључак се намеће из података о Словенима настањеним у областима изван Подунавља. Међутим, показало се да у 6 столећу има гробова сахрањених покојника, у Подунављу и на тлу Византије, и то као обична појава. Илири, за које тврдим да су преци Словена, нису имали јединствен погребни обред. Код оних из Далмације често је било сахрањивање под хумкама, уз примену кремације и инхумирања. У Панонији и Мезији је преовлађивало спаљивање покојника, и сахрањивање првих претежно у кружне јаме а код других у издужене. Ту се гробови сахрањених покојника обично повезују са Келтима. Зато није исправно сва гробља или гробове римског доба приписивати искључиво Сарматима. Номади по правилу сахрањују мртве, па су тако радили и Сармати (у степама нема дрвета за спаљивање леша). Они су особени и по надгробним хумкама и прилозима у гробу, као што су стреле, огледала, посуднице за кађење. Једно право сарматско гробље нађено је и истражено код Суботице (А. Секереш, *Сарматска некропола Суботица – Верушић*, РМВ 40, 1998: 107-147). Неколико сарматских гробова, судећи по антрополошкој анализи, нађено је у Падеју; датовани су новцем Констанција II (Трифуновић 2000: 67-68). Друга истраживана гробља сахрањених покојника из 2-4 столећа у Банату, приписана Сарматима, заправо припадају Лигијанцима. То су гробља из дворишта Епархијског двора и болнице „Доктор Славољуб Бакаловић“ у Вршцу, Војловица и случајни налази из Ковачице.

Ова гробља су илирске природе, аутохтоне, и показују континуитет. Гробље из дворишта двора Банатске епархије коришћено је у време римске Дакије, између 106 и 275 године. Налази из гробова сродни су оним из гробља спаљених покојника на Уни, приписаних Јаподима, и датованим у крај старе и почетак нове ере, до 110 године (Марић 1968). То показује употреба запона (фибула), нарочито кружних са приказаним људским лицем, троугаоних привесака од стакла и јантара (ћилибара), стаклене бобице, посуде као прилози. Једна фибула из Вршца указује на хришћанску припадност сахрањене особе. У оближњем Ату нађено је неколико истовремених гробова, али без уочљивих илирских особина. Зато произилази да су уз Епархијски двор били сахрањивани досељеници, пресељени из предела долине Уне. Гробље из Војловице је млађе, припада добу од напуштања Дакије до почетка Велике сеобе народа (270/5 – крај 4 столећа), а има веома сличне налазе

Вршцу. Неки од тих предмета, као фибуле, привесци у воду звонца и друго, забележени су и у гробљу у Чачку (Јанкович, Радичевич 2010: сл. 5.3, 6.7). Истом времену припадају налази из болнице „Доктор Славољуб Бакаловић“ у Вршцу (где је нађен лончић рађен на витлу), и случајни налази из гробова хришћана из Ковачице. Хришћанством се може објаснити одсуство гробова спаљених покојника. Скрећем пажњу на римско гробље поред Сремске Митровице (П. Милошевић 1995), зато што је С. Живановић закључио да већина скелета припада Словенима (1988).

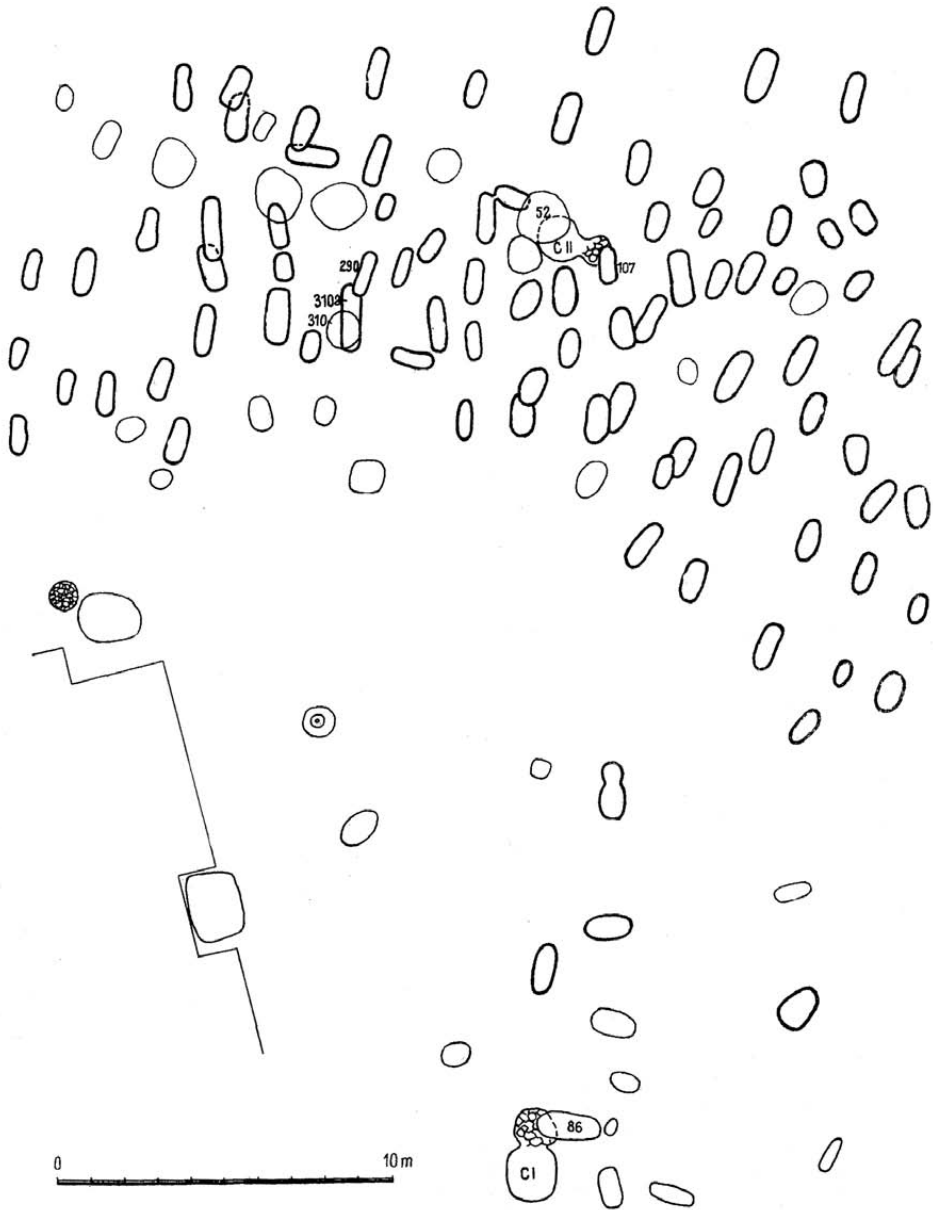
Занимљив је пример гробље касноантичког доба у Братеи, у Трансилванији. Гробље је за то време јединствено у Југоисточној Европи због сахрањивања спаљених остатака покојника у издужене овалне јаме налик ракама. Истражено је преко 300 гробова, од којих већина имају запечене стране; јаме су величине око 1,5 x 0,5 м, оријентације север – југ. Неки гробови се преклапају, па гробље није кратко трајало. Такво сахрањивање је било уобичајено у римско доба у сливу Мораве, има га у Срему, у Панонији; зато је гробље у Братеи одмах повезано са Илирима. Сличних гробова има код Словена Зарубињецке културе, у Черњаховској култури, у 6-7 па и у 8 столећу (Сланкамен). Гробље је образовано изнад насеља са полугемицама са у зид укопаним пећима и траповима. Таквих станишта има код Лимиганата, али и другде. Објекти насеља су протумачени као гробови, можда зато што преко њих има укопаних млађих гробова. Нађени предмети нису објављени раздвојени по гробовима, што своди њихову вредност на тражење сличних налаза. Грнчарија показује мало сличности са лимигантском и оном на десној страни Дунава. Метални предмети, пре свега запони, познати су на просторствима од Црног мора до Пољске, у време пре Велике сеобе народа. Нађен је новац Констанција II, Валенса, сумњив комад Теодосија I и три старија комада. Нема предмета који би поуздано били млађи од 4 столећа. Закључујем да би насеље могло бити из времена римске Дакије, а да је гробље образовано после напуштања Дакије и коришћено до приближно краја 4 столећа. Пошто је обред пореклом са десне обале Дунава, а накит је уобичајен за леву страну Дунава изван римских граница, реч је о заједници давно иселеној са југа, која је кренула назад, по римском напуштању Дакије 270/5. У наставку преносим одломке објављених текстова који се односе на гробља у Банату.

Списак слика

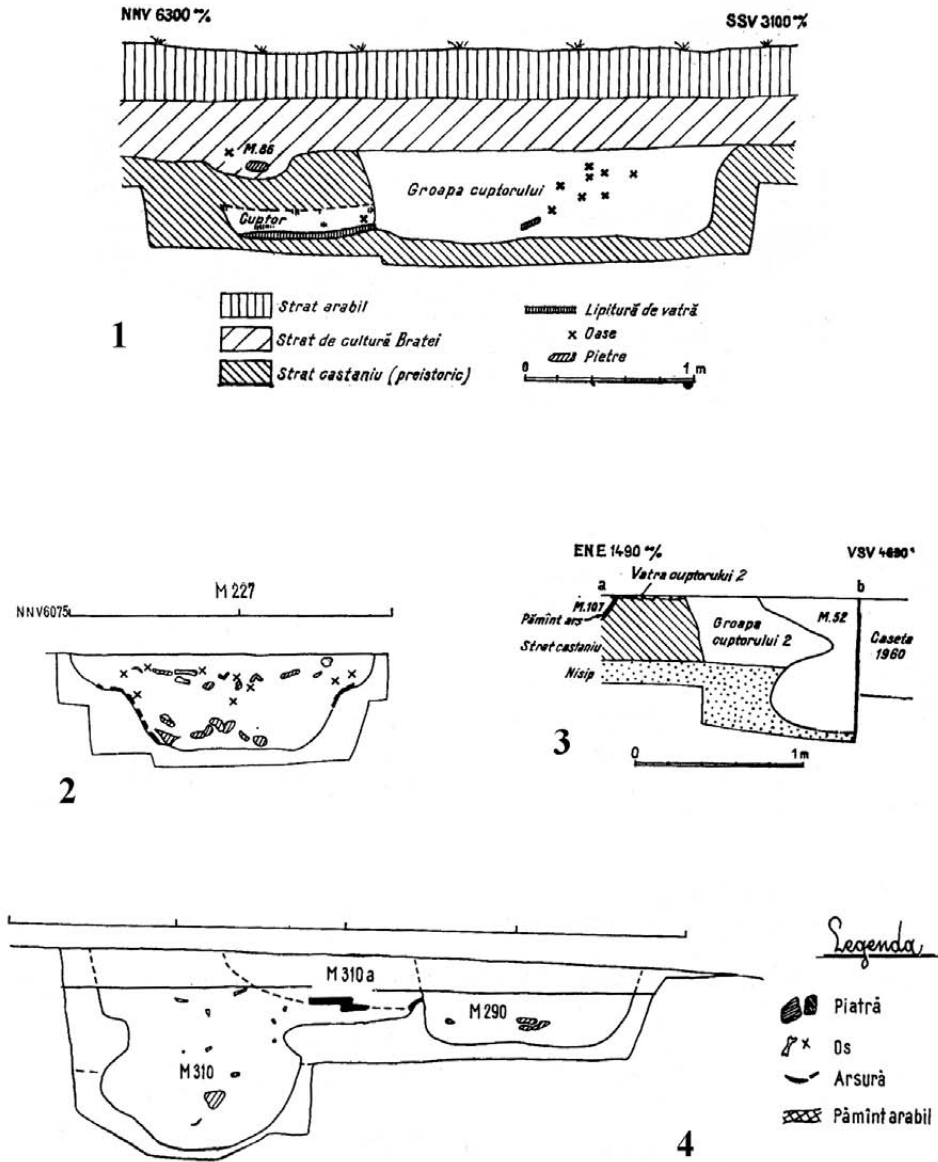
Сл. 1. Братеи, план дела гробља са примерима упоковања гробова изнад старијег насеља.

Сл. 2. Братеи, пресеци кроз гробове и насеобинске објекте: 1. гроб 86 изнад пећи (С I); 2. гроб 227; 3. гроб 107 изнад пећи (С II); 4. гробови 310а и 290 изнад трапа („гроб“ 310).

Слика 1

Слика 2

Д. Јанкович, Д. Радичевич, Два културно-етнических последица „готског“ нашествия на Фракију и Илирик в 268-269 г., *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов*, 2, Тула 2010, 143-157.

У пределу градића Вршца смештеног уз реку Караш, откривено је случајно неколико гробља, која су делимично истражена, као и истовремени насеобински објекти. У центру Вршца, у дворишту Епархије банатске, откривено је 16 гробова (Барачки 1961: Т. III-XIII). Сви покојници су били сахрањени на леђима, са рукама опруженим уз тело, окренути север – југ; нису објављени цртежи гробова. Ово гробље је датовано у крај 3. и 4. столеће, ослањањем пре свега на дело М. Пардуца, што је последица предубеђења да је реч о Сарматима, дакле да је реч о времену после римског напуштања Дакије. Већ површни преглед гробног инвентара показује да то гробље припада добу римске Дакије, односно 2-3. столећу (сл. 1). То на првом месту показују фибуле, како оне лучне, тако и оне плочасте. Значајно је да се на плочастим и шупљим кружним фибулама појављују људска лица, јер указују на илирско порекло. Јаподи користе кружне плочасте фибуле, а међу њима има оних са лицем (сл. 1: 1, 2), а слична фибула је забележена и код Либурна; ове илирске фибуле припадају добу смене ера (Марић 1968: Т. XX 70; Батовић 1987: Т. XLI 22.). Исти је случај и са неким троугаоним привесцима, познатим код Илира и у Банату. Ваљкасти затворени привесци од бронзаног лима (рис. 1: 4, 5), често обележени крстом, особени су за област Баната (Барачки 1961: 139). Има их и на северу, у Земплину, где је једини нађени примерак повезан са Дачанима и датован око 100. године (Budinský-Krička, Lamiová-Scmiedlová 1990: 297, Т. XVI 40). Чести су и привесци у виду звонца (као на сл. 1: 8). Све у гроб приложене посуде су мале – то су обично занатски рађене посуде у виду биконичне шоље са дршком (сл. 1: 9), а ретко посуде рађене лепљењем (сл. 1: 8), са и без дршке. Новац није нађен, иначе уобичајен за гробља из времена по напуштању Дакије. У овом гробљу нема забележених сарматских особености, ни у изгледу самог гроба (као поткопане раке, окер на дну), ни у гробном инвентару, као што су мале посуде за кађење, врхови стрела; нађено је само једно огледало, римско [Барачки 1961. С.119, 138, Табл. IV: 11]. Примена сахрањивања а не спаљивања, као и врсте гробног инвентара, указују на илирску природу ових налаза и становништво које није било романизовано.

На Ату, 3 км северно од Вршца, откривено је случајно неколико гробова сахрањених покојника истовремених приказаном гробљу у самом Вршцу [Јоановић 1977. С.19-20]. Ту су нађене две мале биконичне посуде са дршком, као оних пет из Вршца, затим исте наушнице, стаклене бобице, и такође нема новца. Међутим, међу бројним посудама преовлађују оне прављене у радионицама оближњег Виминацијума, престонице Друге Меизије, у 3. столећу. Изузетно се појављују и посуде рађене лепљењем. Остали гробни инвентар, судећи по малом узорку, разликује се од оног из Вршца – нема привесака, наушница са привесцима; нађена је само једна фибула. Произилази да је у доба римске власти у том делу Дакије живело становништво које је сахрањивало покојнике по два погребна обреда, у илирским (Вршац) и опште римским традицијама (Ат). Сахрањивање у ова два гробља прекинуто је најкасније у време напуштања Дакије, 270-275.

Такво датовање потврђује још једно гробље са периферије Вршца, „**Парк болнице доктора Славољуба Бекаловића**“, недавно истраживано, које припада добу по напуштању Дакије (Аралица 2008: 112-114). У гробовима је нађен, поред сивих посуда са једном дршком, и занатски рађен лончић украшен чешљем, особен за Лимиганте 4. столећа. Отсуство таквих лонаца међу бројнијим посуђем из оближњих, горе описаних гробаља, показује да да нису истовремени и потврђује датирање.

У Војловици код Панчева, на левој обали Дунава, истражено је 55 гробова сахрањених покојника (Батистић – Попадић 1985: 59-83). Раке су правоугаоне, окренуте углавном ка северозападу а затим и северу, са главама покојника на југоистоку; нису објављени цртежи гробова. Већина гробова је отворана у прошлости, а сачувани скелети су са рукама опруженим уз тело. Како пре свега показују лучне фибуле, ово гробље треба датovati од позног 3. до средине 4. столећа (сл. 2: 1-3). Само једна фибула је плочаста, кружна. Нађено је 10 римских бронзаних новчића 3-4. столећа. Од накита су најбројније бобице за огрице, међу којима има троугаоних, као у Вршцу. Међу привесцима су и они у виду звонца и ваљкастих кутија од бронзаног лима (сл. 2: 6-8). Посуде из гробова овде су разноврсније. Уз осам сивих посуда са једном дршком, нађено је пет малих римских пехара са две или једном дршком, као и друге занатски рађене посуде. Нађено је и неколико лончића рађених лепљењем, од којих је један имао дршку. У неколико гробова нађени су делови поломљених посуда, односно тризне, што је нова појава (сл. 3: 11-13). Општи је утисак да се ово гробље временски надовезује на оно из дворишта Банатске епархије у Вршцу. Сарматима може поуздано да се припише једино четвороугаона посудица из гроба 38 (сл. 3: 2), док налази као огледала или стрелице потпуно недостају.

Литература

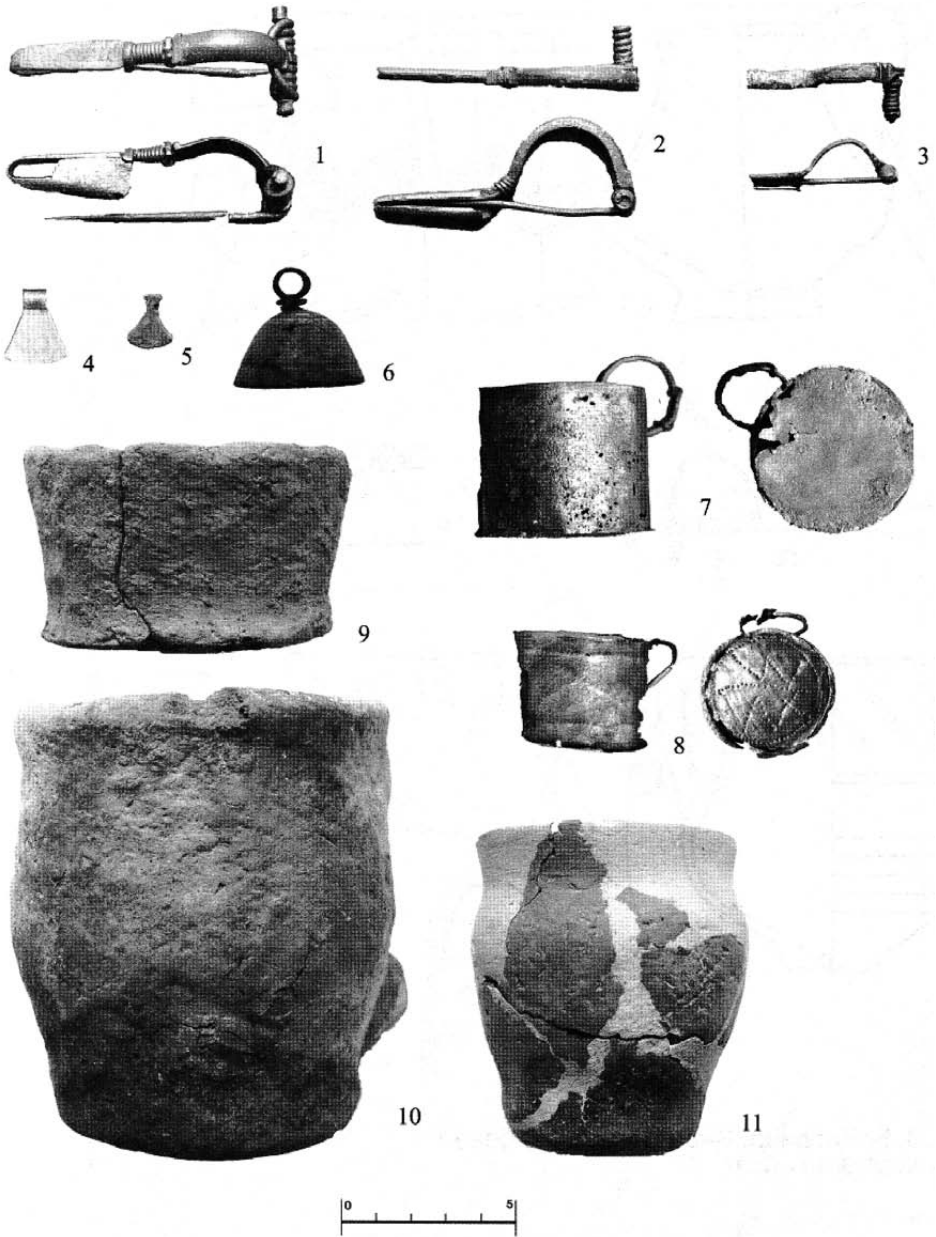
- М. Аралица 2008:** Парк болнице др Славољуб Бекаловић, *Археолошки преглед* 4 (2006), Београд, 112-114.
- С. Барачки 1961:** Сарматски налази из Вршца, Рад војвођанских музеја 10, Нови Сад, 117-143.
- Д. Батистић – Попадић 1985:** Сарматска некропола Војловица – Панчево, Рад војвођанских музеја 29, Нови Сад, 59-83.
- Ш. Батовић 1987:** Либурнска група, у Праисторија југославенских земаља, Железно доба, Сарајево, 339-390.
- Š. Јоановић 1977.** Vršac – neolitsko naselje i grob, *Arheološki pregled* 19 Beograd 18-20
- З. Марић 1968:** Јаподске урне у долини Уне, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву, Археологија, XXIII, 5-79.
- Budinský-Krička и Lamiova-Scmiedlova 1990:** A late 1st century B.C. - 2nd Century A.D. Cemetery at Zemplin, *Slovenská Archeológia* XXXVIII. 245-359.

Списак слика

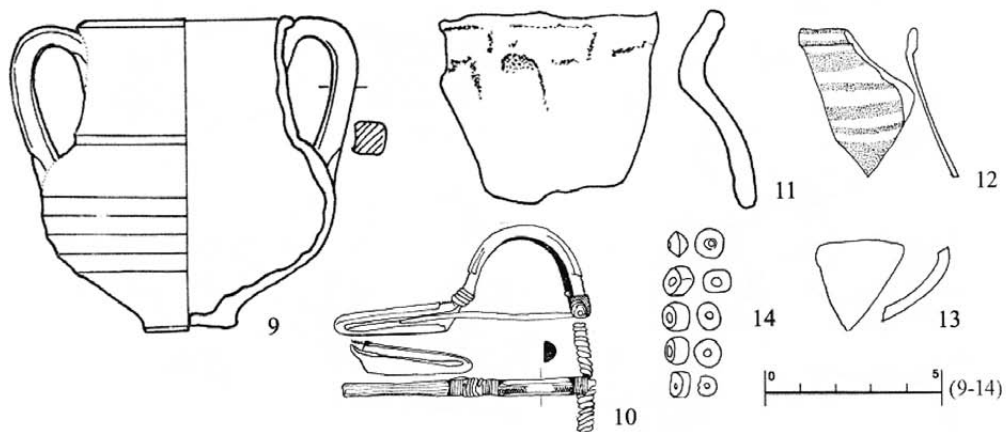
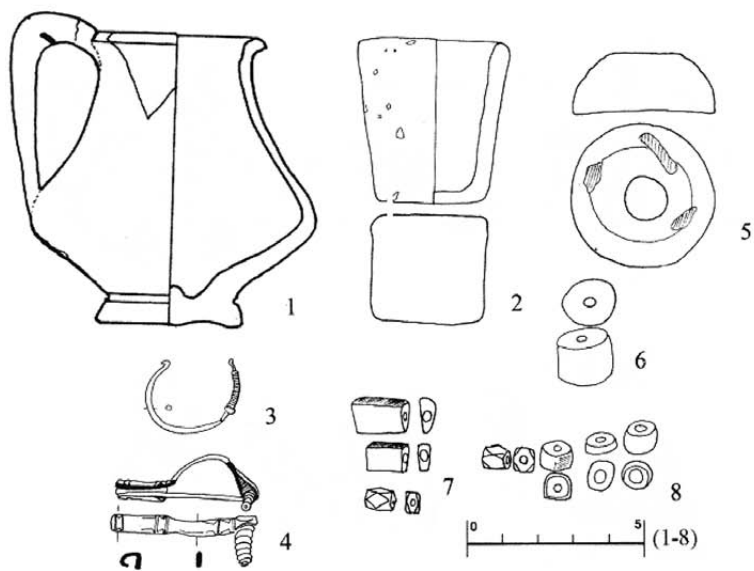
- Сл. 1.** Вршац. Особени налази из гробља истраживаног у дворишту Банатске Епархије: 1-3, 6 – бршчеви и фибула; 4-5, 7-8 – привесци; 9-10 – глинене посуде. Гробови: 1, 5, 9 – бр. 9; 2 – бр. 3; 3, 8, 10 – бр. 14; 4 – бр. 6 (?); 6 – бр. 12; 7 – бр. 11.
- Сл. 2.** Војловица. Особени налази из гробља: 1-3 фибуле; 4-8 привесци; 9-11 – глинене посуде. Гробови: 1 бр. 30; 2 – бр. 37; 3 – бр. 38; 4 – бр. 20; 5, 9 – бр. 23; 6-8 – бр. 24; 10 – бр. 32; 11 – бр. 40.
- Сл. 3.** Војловица. Гробни инвентар: 1-8 – бр. 38; 9-13 – бр. 37.

Слика 1

Слика 3

Ђ. Јанковић, Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије. Кратак преглед од почетка до турске окупације, Београд 2015.

/63/ У уништеним гробовима у Ковачици у Банату (М. Јанковић 1997: бр. 547) нађене су и две бронзане огрлице – гривне (торквеси), од којих је једна обележена крстом. Такве гривне нису особене за Сармате, који су ту наводно живели, али су сличне нађене у неколико гробова изван римских граница, све до Пољске (PZP 1981: Т. XXX 22-24).

/64/ У дворишту двора Банатске епархије у Вршцу, откривено је гробље из доба римске окупације Дакије 102-270/5. године, које по особинама накита и ношње покојних показује многе илирске особине.¹ Хришћанску веру сахрањених изванредно показује кружни запон са женским ликом означеним грчким натписом „ΧΑ-ΡΙΣ“. То је Божија Благодат, Милост, χαρις Θεου (Лк 2. 40), αγαπος χαρις (Рим 1. 7), χαρις του Θεου (Рим 5. 15); има лик царице (Салонине?) са дијадемом и наушницама. Примена грчког писма слика је древне везе Илирске и Грчке Цркве, успостављене још делатношћу Апостола Павла. У неким гробовима нађени су ваљкасти привесци начињени од бронзаног лима, који се не могу отварати, понекад обележени на кружним странама крстом. По крсту подсећају на старије кутије из Жидовара, које су пљоснате и могу се отворити, за разлику од ових. Сличних привесака има чак до Земплина у горњем Потисју, које није било у римској власти. Тамо је нађен примерак датован римском фибулом у 2. столеће, у гробу са пепелом детета положеним у лонац наводно „дачких“ особина (V. Budinský-Krička, M. Lamiová-Schmiedlová 1990: 263, 297, Т. 16. 40), мада таквих лонаца има код свих Илира. У Земплину има металних појасних копчи врсте Ламинци, а једна је обележена крстовима у круговима. Таквих ваљкастих привесака има у млађим гробљима становника јужног Потисја, као у Војловици, датованој у 3. и 4. столеће (Д. Батистић-Попадић 1985: гр. 24). Из Ковачице потиче случајан налаз таквих ваљкастих кутија, али просечно нижих (М. Јанковић 1997: бр. 550-552). Само два комада 4-5. столећа, неукрашена, потичу из гробаља северно од Мориша, такође приписаних Сарматима. Али таквих кутијица нема у сарматским гробљима изван Паноније, а има их у гробовима Далмације, као у Горици код Имотског (К. Пач 1900: 317, сл. 11) и у подножју Карпата у Молдавији (I. Ioniță 1983: сл. 16. 3, 7). У овим

¹ С. Барачки (1961) је гробље датовао у крај 3. – 4. столеће и приписао Сарматима, што је недавно исправљено (Д. Јанкович, Д. Радичевич 2010: 144).

кутијама се могла налазити причест, трајно затворена, као вид реликвије, коришћена за благослов и заштиту, онима који нису могли да учествују у редовном животу Цркве. Зато се може тврдити да је реч о хришћанима, који су у Банату и Потисју живели пре, за време и после Римљана, а били су домороци, Илири словенског језика, како показују подаци о језику тамошњег становништва под Хунима.

Др Андреј Обломски, виши научни сарадник Археолошког института Руске академије наука, посетио је Србију, и упознао се из аутопсије са археолошким остацима културе Лимиганата. Резултат је било предавање одржано у Народном музеју у јесен 2010., у коме је повезао Лимиганте са Кијевском културом, односно налазиштима која се простиру од Горњег Подњестровља до Горњег Подоња. Предавање је прошло незапажено. Пошто су колегама из Русије постала очигледна два супротстављена виђења доба 1-6 столећа, оба објављивана у руским публикацијама, А. Обломски је понудио своју студију о проблему Лимиганата редакцији часописа Старијар Археолошког института у Београду, али она није прихваћена. У пролеће 2014. године одржан је први(!) заједнички научни скуп археолога Србије и Русије, у Музеју Војводине у Новом Саду и Народном музеју у Београду. Учесиће археолога из Москве омогућио је Фонд Руски свет (Фонд Руски мир). На том скупу је А. Обломски реферисао да је култура Лимиганата вид Кијевске културе, што је скуп и прихватио. Средства за објављивање зборника радова нису добијена, комисије министарстава науке и културе одбиле су финансирање. Обломски је свој реферат објавио у Москви у сажетом виду, што доле преносим.

Налазишта позноримског доба типа Баранде у Србији (култура Сармата – Лимиганата)

А. М. Обломский, Памятники позднеримского времени типа Баранды в Сербии (культура сарматов-лимигантов), Труды IV (XX) Всероссийского археологического съезда в Казани, II. ред.: А. Г.Ситдииков, Н. А.Макаров, А. П. Деревянко, Казань 2014: 371-375.

У савременој српској археолошкој литератури «варварска» налазишта позноримског доба Доњег Потисја обично повезују са тзв. Слободним Сарматима и Сарматима – Лимигантима. Основа за такво закључивање су писани извори, пре свега, за IV в. веома подробна обавештења Амијана Марцелина о међуодносима Сармата и Рима, а такође о полжају Сармата у Средњем Подунављу (Ivanišević, Bugarski 2008.: 39-43; Бугарски, Иванишевич 2012: 488).

Инхумације у тло и под тумулима сматрају се неспорно сарматским, најпотпуније истражене на три гробља (Панчево, Суботица и Вршац) (Миятович 2010: 183). Спорно је питање етнокултурне припадности становништва, настањеног у селима. О том питању постоје два гледишта.

Према првом од њих, у позноримако време у доњем Потисју упоредо живе две разне групе становништва у етничком смислу: Сармати – но-

мади, којима припадају инхумације, и Сармати – Лимиганти, становништво насељено у селима. Такозвана култура Лимиганата није повезана са претходним местним старинама, па је нова археолошка појава у Подунављу. У њеном развоју препознају се два периода: позноримски, заступљен налазима из насеља Баранда, Чуруг, Падеј –Циглана, и раносредњовековни (насеља Колут «Ритская долина», Хоргош, Падеј –Вишневача и др.). Аналогije за старију гњетану грнчарију, конструкције и планове станишта, истраживачи налазе у Кијевској, Черњаховској и Пшеворској култури. На крају се закључује да је становништво тих позноримских села било, углавном, словенско, не искључујући појаву месних илирских, дачких и сарматских елемената. Ђ. Јанковић датира рану етапу у крај III – крај IV столећа. С. Трифуновић сматра да најстарије целине Чуруга припадају крају II – почетку III столећа, а најмлађи објекти из Хоргоша, Падеја – Вишневаче, Колута и друга крају VI – VII столећу (Јанковић 1997; Трифуновић 2000; Трифуновић, Пашић 2003; Трифунович 2010; Миятович 2010; Јанкович, Радичевич 2010: 148).

Истраживачи другог гледишта сматрају да сва «варварска» налазишта позноримског доба, бет обзира на њихову природу припадају Сарматима. Понекад се запажа да је становништво Потисја у то време било мешано, али су међу њима Сармати доминирали. За то се као основни аргумент наводе вести писаних извора, у који су веома честа сведочанства о присуству Сармата (Васић 2000). По мишљењу те групе научника, стварне разлике између «слободних» Сармата и Сармата – Лимиганата, «робова», не постоје. Понекад се сарматско становништво разматра као прва одбрана римске границе са севера (Бугарски, Иванишевич 2012: 488-490).

Циљ овог чланка је анализа проблема порекла културе Сармата – Лимиганата, заснована на гњетаној грнчарији и градитељству кућа.

Налази, особени за културу «варварских» насеља низије Тисе, потичу углавном из насеља Баранда, Чуруг, Падеј – Циглана, Алибунар «Мале ливаде», Банатски Карловац «Калварија», Госпођинци (сл. 1: А) (Трифуновић 2000: Т. IV, VI; Bugarski 2012: 20-21, сл. 7).

Грнчарија насеља типа Баранда дели се на грубу гњетану (дебелих зидова и са додатком шамота у глини) и занатску из различитих радионица.

За омогућавање поређења грнчарије Доњег Потисја са налазима Источне Европе искоришћена је типологија коју сам разрадио за класификацију кухињског посуђа познозарубињског културно – хронолошког хоризонта и Кијевске културе (Обломский, Терпиловский 1991: 114-115, Т. 1; Обломский 2002: 7-8, Т. 1). У избору грубо гњетаних лонаца на налазиштима Доњег Потисја преовлађује заобљено посуђе, међу којом се најчешће срећу посуде са разгнутим ободом и наглашеним заобљеним горњим делом тела (пропорција типа I,1,a,a – 43%: сл. 2: 1, 5, 7-9, 12). Међу заобљеним лонцима има оних са неодређеним обликом горњег дела (пропорција типа I,3-a –

10%: сл. 2: 4, 6). Ређи су лонци пропорција типа I,1,в (наглашено заобљени са правим разгрнутим ободом – 5%: сл. 2: 3), облика лале (I,3-б – 5%: сл. 2: 2), тегласти (I,4 – 3%). Такође има доста посуда зидова правог пресека, укупно 33%. Међу њима су најчешћи биконични лонци (II,2,а – 26%, сл. 2: 11, 13, 15). Остали облици тих лонаца (II,1 угнутог рамена – 2%: сл. 2: 14; II,4 заобљени испод врата – 3%, II,5 без врата и разгенутог обода – 2%) ретки су. У коришћеном посуђу су и зделе – поклопци, на стопи, али и са равним дном (сл. 2: 17-20), конични чанци (сл. 2: 21-22), нађен је и један диск (плочаста црепуља).

Надземне зграде за сада су откопане само у Баранди. Величина прве је 5 x 4 м, највећа дужина друге и треће зграде је око 10 и око 5,5 м. Зидови су изведени од дрвене подлоге премазане глином (Трифуновић, 2000: 48, 64). У насељу Чуруг истраживане су надземне куће са дубоким подрумима. Остале зграде су полужемнице. С. Трифуновић издваја неколико типова зграда, које се свде на следеће конструкције:

- станишта правоугаоне или квадратне основе са огњиштима, са средишњим потпорним стубом за кров и понекад, са траговима још два стуба на ивицама укопа.
- грађевине правоугаоне или неправилне основе са пећи изван укопа (пећ – камин по називу Э. А. Сымоновича).
- грађевине неправилне основе са неравним подом (Трифунович 2010: 159).

По налазима римског новца и увозној грнчарији највероватније датирање налазишта типа Баранда је средина III – IV ст. (Јанковић 1997: 369). По свим основним особинама (избор посуда гњетаног посуђа, састав облика грнчарије, градитељска традиција) српска налазишта типа Баранде слични су неким групама касноримских старина источноевропског шумско-степског појаса, раширених од Горњег Подњестровља на западу до Горњег Подоња на истоку (налазишта типа Черепин – Теремци на Дњестру, старине средњеднепровске и сејминскодонецке варијанте Кијевске културе из доба черњаховских утицаја, налазишта кијевских традиција у черњаховскох култури у Подњепровљу и у сливу Северског Донца, старине круга Каширки – Седелок у Подоњу). Све те источноевропске културне групе настале су као исход три импулса за покретања становништва: распада Зарубињецке културе и расељавање касно-зарубињецких племена и њихових потомака на југозапад и на исток, сеобе одвојених племена пшеворског становништва у I – II столећу на исток до развоја Дњепра и Дона, ширења територије многоетничке Черњаховске културе средином – другој половини III столећа у источном правцу, што је било праћено низом микро миграција. Одређена блискост тих културних група, очигледно, остваривана је узајамним додирима њиховог становништва од средине – друге половине III – почетка V

столећа (Арион и др. 2010). Налазишта типа Баранда припадају том истом културном кругу.

Ако је мишљење, да налазишта типа Баранде у Подунављу немају домаће корене, исправно, произилази да се у Србију негде у III столећу преместила група становништва из шумско-степских области Источне Европе, повезаних са источном граном словенске етногенезе (за њу в. Обломский, Терпиловский 2008).

Овај чланак је припремљен уз подршку Фонда «Руски свет» (пројекат «Судбина народа Источне и Јужне Европе: поглед кроз векове» 2013-2014).

Литература

Арион О.В., Башкатов Ю.В., Обломский А.М., Терпиловский Р.В. У истоков славянства (вместо заключения) //Отв. ред. Обломский А.М. Позднерубинские памятники на территории Украины (вторая половина I – II вв.н.э.). Раннеславянский мир. 12. Москва: изд-во ИА РАН. 2010. С. 93-110.

Бугарски И., Иванишевич В. Пограничье Римской империи и варваров: система обороны Империи от Куция до Ледераты //Отв. ред.: Воронцов А.М., Гавритухин И.О. Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. Конференция 3. Тула: Государственный музей-заповедник “Куликово поле”. 2012. С. 482-511.

Васић М. Рецензија текста Станка Трифуновића „Словенска насеља 4-10. века у Банату и Бачкој. Нова археолошка истраживања“. //Гласник Српског археолошког друштва, 2000. №15-16 (1999-2000). Београд. С. 429-438.

Јанковић Ђ. Словенске особине насеља позноримског доба на југоистоку Паноније //Отв. Ред. Седов В.В. Этногенез и этнокультурные контакты славян. Труды VI Международного конгресса славянской археологии. 3. М. 1997. С. 362-375.

Миятович В. Могли ли сарматы стать земледельцами на территории Бачки и Баната? //Отв. ред. Воронцов А.М., Гавритухин И.О. Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. Конференция 2, часть 2. Тула: Государственный музей-заповедник “Куликово поле”. 2010. С. 181-191.

Обломский А.М. Днепровское лесостепное Левобережье в позднеримское и гуннское время (середица III-первая половина V вв.н.э.). Раннеславянский мир, 5. М: Наука. 2002. 255 с.

Обломский А.М., Терпиловский Р.В. Среднее Поднепровье и Днепровское Левобережье в первые века нашей эры. М: Наука. 1991. 174 с.

Обломский А.М., Терпиловский Р.В. О происхождении восточной ветви ранних славян (I-V вв.н.э.) //Отв. ред. Деревянко А.П., Макаров Н.А. Труды II (XVIII) Всероссийского археологического съезда в Суздале 2008 г. II. М: ИА РАН. 2008. С. 257-262.

Трифунувић С. Насеља Лимиғаната и Словена у Банату и Бачкој. //Гласник Српског археолошког друштва. 2000. №15-16 (1999-2000), Београд. С. 158-180.

Трифуновић С., Пашић И. „Стари виногради“ у Чуругу – вишеслојно археолошко налазиште. //Гласник Српског археолошког друштва. 2003. №19, Београд. С. 263-290.

Трифунович С. Позднеантичне памятники на территории Бачки и Баната: Сходство и связи с черняховской культурой. //Отв. ред. Воронцов А.М., Гавритухин И.О. Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и великого переселения народов. Конференция 2, часть 2, Тула: Государственный музей-заповедник “Куликово поле”. 2010. С. 181-190.

Јанкович Д., Радичевич Д. Два культурно-етнических последствия «готског» нашествия на Фракију и Иллирик в 268-269 гг. // Отв. ред. Воронцов А.М., Гавритухин И.О. Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. Конференция 2, часть 2. Тула: Государственный музей-заповедник “Куликово поле”. 2010. С. 143-157.

Bugarški I. Occupation of the south Pannonian soil during Antiquity and the Migration period: Šajkaška revisited. //Ed. Ivanišević V., Kazanski M. The Pontic – Danubian realm in the period of the Great Migration. Paris – Beograd: Arheološki Institut. 2012. P. 11-34.

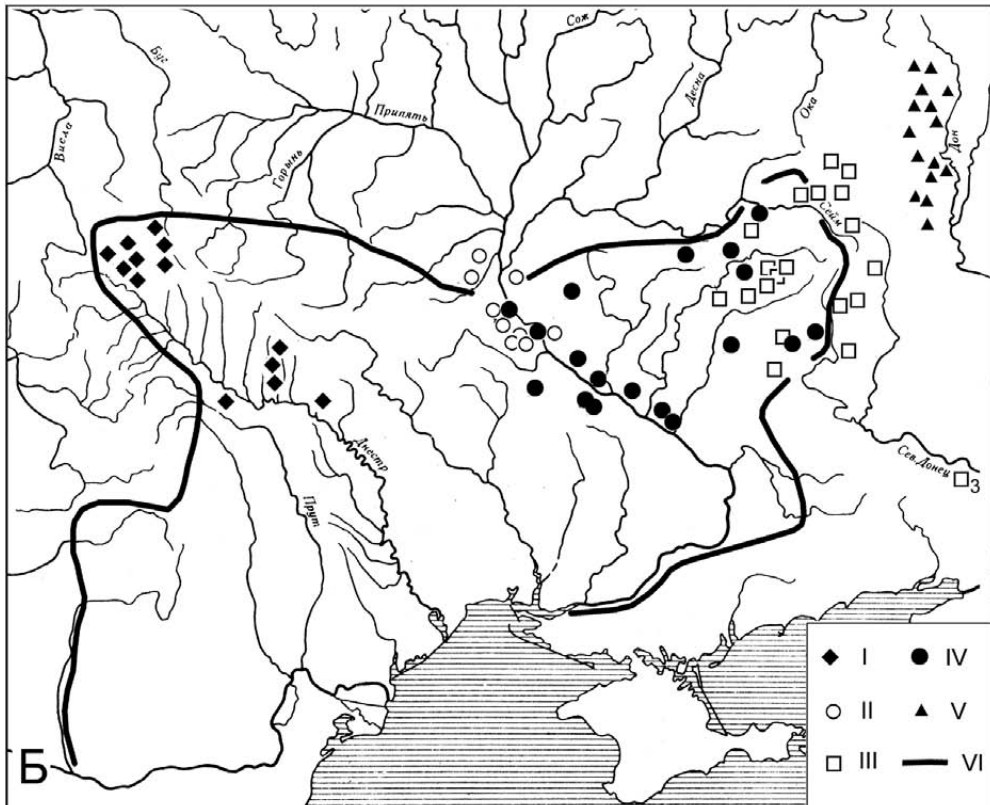
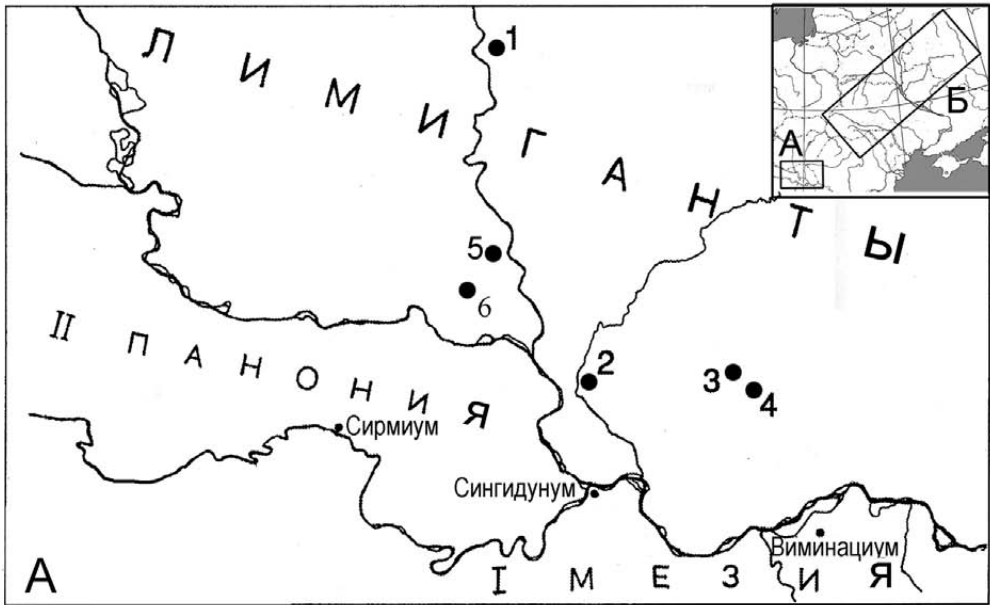
Ivanišević V., Bugarški I. Western Banat during the Great Migration Period. //Ed. Niezabitowska-Wiśniewska. The Turbulent Epoch II. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period. Monumenta Studia Gothica V, Lublin: UMCS. 2008. p. 39-61.

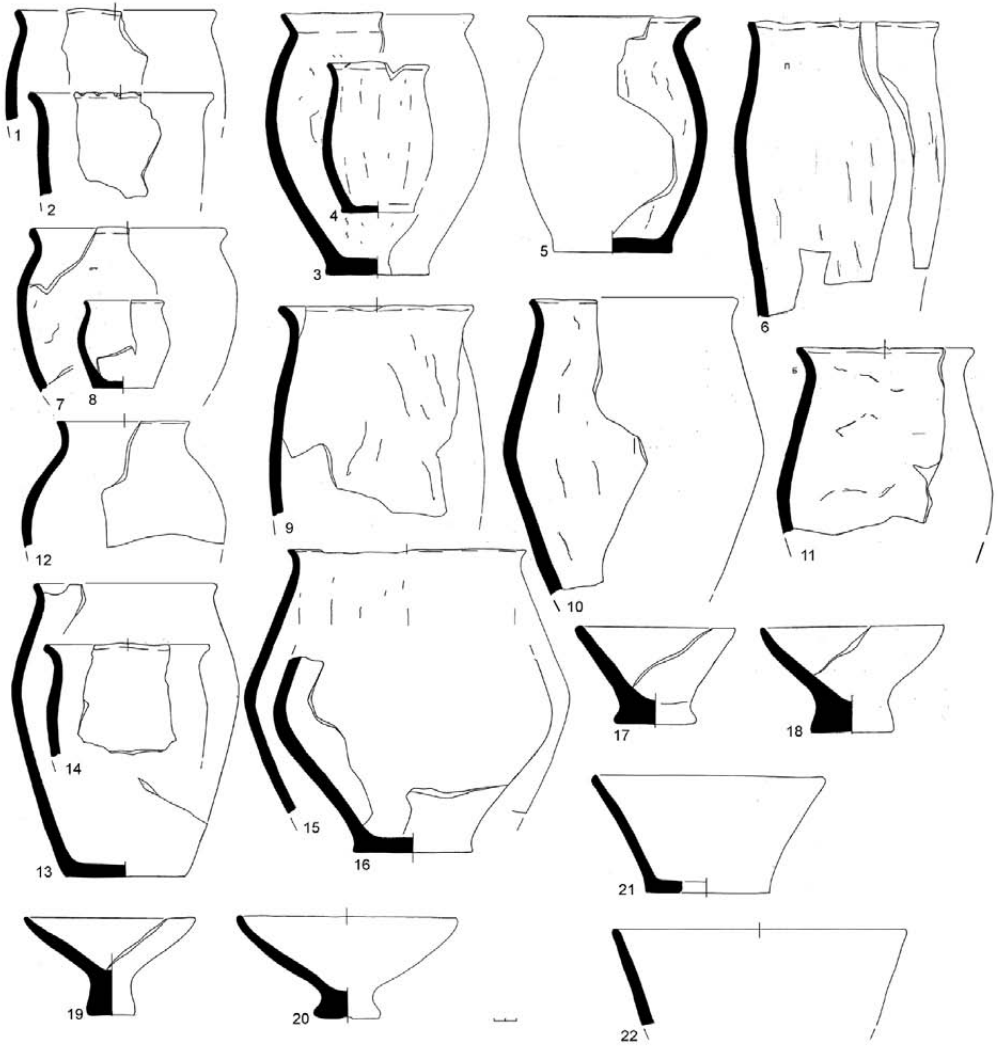
Списак слика

Сл. 1. Налазишта позноримског доба Србије и југа Источне Европе. А. Средње Подунавље. 1 – Падеј Циглана; 2 – Баранда; 3 – Алибунар «Мале ливаде»; 4 – Банатски Карловац «Калварија»; 5 – Чуруг; 6 – Госпођинци (по С. Трифуновићу и И. Бугарском). Б. Југ Источне Европе. I – налазишта типа Черепин – Теремци; II – налазишта средњедњепарске варијанте Кијевске културе; III – налазишта сејминско-донецке варијанте Кијевске културе; IV – черњаховска налазишта киевске традиције; V – налазишта типа Каширки –Седелок; VI – граница Черњаховске културе (по Б. В. Магомедову са исправкама А. М. Обломског).

Сл. 2. Гњетана грнчарија налазишта типа Баранда. 1-2, 10-11, 22 – Баранда; 3-4, 7-8, 13-16, 20-21 – Чуруг; 5-6, 9, 12, 17-19 – Падеј Циглана.

Слика 1

Више археолошких култура на простору северно и источно од Карпата са краја старе и почетка нове ере повезују се са Словенима. На западу је најважнија Пшеворска култура, чије се етничко тумачење још увек креће између приписивања Словенима и Германима. На истоку су најважније културе старија Зарубињецка и млађа Кијевска култура. Захваљујући љубазности редакције Велике руске енциклопедије, која је у припреми за штампу, доле преносим њене одреднице о Зарубињецкој и Кијевској култури.

Зарубињецка култура

А. М. Обломский, Зарубинецкая культура, Большая Российская энциклопедия, том 10, Москва 2008: 276-277.

Зарубињецка култура (Зарубињецко-корчеватовска култура), археолошка култура краја 3 ст. с. е. – 2 ст. н. е. на широком простору шумског и шумскостепског Подњепровља. Налазишта друге половине 1 ст. – 2 ст. издвајају као посебну појаву (културно-хронолошки хоризонт). Названа је по гробљу у селу Зарубињци, што га је ископао 1899 В. В. Хвојка (данас Перејаслав Хмељницьки Кијевске области Украјине). Основни опис и поделу Зарубињецке културе предложио је Ј. В. Кухаренко 1964; позни- (или пост-) зарубињецки период (хоризонт) издвојили су у другој половини 1980-тих М. Б. Шчукин, А. М. Обломски и Р. В. Терпиловски.

У „класичној“ Зарубињецкој култури издвајају се 4 обласне варијанте (карта): полеска (већи део слива Припјата), средњедњепарска (северно од ушћа Тјасмина), горњедњепарска (од области мало изнад ушћа Березина у Дњепар и јужније), сејмска (слив средњег Сејма). Образовала се уз учешће Поморске културе, традиција шумскостепске скитске археолошке културе, група повезаних са Јасторфском културом о других. Улога тих компоненти у месним варијантама је различита; и даље се разматра. Има селишта, а у средње- и горњедњепарским варијантама постоје градишта. Четвороугаона станишта су грађена од дрвета или плетера (у Средњем Подњепровљу премазаним лепом) са огњиштима. Гробља су равна, са спаљеним покојницима; очишћене кости и инвентар полагају се у овалне (ређе правоугаоне) или округле јаме, понекад у урни, праћене посудама. Посуђе се дели на глачано и обично, познато је намерно храпављење („хрповатая“): лонци, зделе, бокали, чаше, крчазе, кружне плоче, поклопци, минијатурне посуде; приликом израде коришћено је витло у виду покретног постоља и прилагођеног за

обраду површине. Нађени су од гвожђа српови, секире типа келт, врхови копаља и сулица, игле са ушицом и друго. Нађене су бронзане и гвоздене фибуле, и имитације средњеевропских и месни типови („зарубињецке“ – са крајем ноге у виду троугла учвршћеног за лук – слика), лимени привесци (обично трапезасти), ланчићи, перле, наруквице, украсне игле, појасне копче. Зарубињецка култура је најисточнија „латенизирана“ култура (в. *Латен*). Основна привреда је земљорадња (крчење или угор). Има јаке везе се античким градовима на северним обалама Црног мора, одакле су вино и други производи у амфорама, и посуђе, стизали у Средње Подњепровље и Посејмље, а стаклене перле у сву Зарубињецку културу.

Око друге или треће четвртине 1 ст. гасе се скоро сва налазишта „класичне“ Зарубињецке културе, почиње низ сеоба. Настају нова груписања (карта): у горњем Припјату и на Западном Бугу (тип Гриневици Вељки), на Јужбом Бугу (тип Рахњи), у Горњем Подњепровљу, Подвињу, дњепровској шумскостепској области (типа Грини и средњег слоја Тушемли), у Подесњу (тип Почеп), на истоку Подњепровља (тип Картамишево), у сливу Северског Донца (тип Терновка), Хопра (тип Шапкино). Ове групе настају услед из разних месних варијанти „класичне“ Зарубињецке културе, уз улешће других културних компоненти. Део становништва Зарубињецке културе учествује у образовању Зубрецеке културе. Ово неки истраживачи објашњавају притиском Сармата, други стављају тежиште на еколошке разлоге (опште смањење влаге у Источној Европи, што је изазвало иселјавање у биве земље и промену привређивања). Са познозарубињецким становништвом у великој мери је повезана појава источноевропског шамплев емаља. На основи низа група познозарубињецког хоризонта настала је *Кијевска култура*.

Изражавана су мишљења о припадности Зарубињецке културе Словенима, Германима, Балтима, посебном народу блиском Келтима или Германима – Бастарнима. У савременим истраживањима прихвата се суштинска или одлучујућа улога Зарубињецке културе у образовању ранословенских култура.

Лит.: *Кухаренко Ю.В.* Зарубињецка култура. М., 1964; *Поболь Л.Д.* Славянский древности Белоруссии. Т. I–III. Мн., 1971–74; *Максимов Е.В.* Зарубињецка култура на територији УССР. Киев, 1982; *Обломский А.М., Терпиловский Р.В.* Среднее Поднепровье и Днепровское Левобережье в первые вв. н.э. М., 1991; *Щукин М.Б.* На рубеже эр. СПб, 1994; *Хреков А.А.* Раннеславянские памятники лесостепного Прихоперья (вопросы хронологии и культурной принадлежности) // Труды VI Международного конгресса славянской археологии. Т. 3. М., 1997; *Пачкова С.П.* Зарубињецка култура и латенизиrowаннe културы Европы. Киев, 2006.

Сл. 1. Зарубињецка култура. Развој зарубињецких фибула (лево су најстарије, десно позне); карта.

Кијевска култура

А. М. Обломский, Киевская культура, Большая Российская энциклопедия том 13, Москва 2009: 648-649.

Кијевска култура (налазишта кијевског типа, кијевска културно-историјска заједница), је археолошка култура 3 – почетка 5 ст. у сливу горњег тока Западне Двине, шумском и шумскостепском Подњепровљу и шумскостепском делу слива Северског Донца. Издвојене области Кијевске културе познате су у делу слива Хопре и левих притока Волге. Добила је име по групи налазишта из околине Кијева, која је истраживао крајем 1940-их – почетком 1950-их В. Н. Даниленко, али је прихваћена после истраживања и ископавања П. Н. Третјакова и Е. А. Горјунова у сливу Десне 1960-их. Основне збирке налазишта Кијевске културе, поделу на обласне варијанте и три хронолошке етапе приказани су 1990-их у радовима Р. В. Терпиловског, А. М. Обломског, Н. С. Абашине, Н. В. Лопатина, А. Г. Фурасјева, А. А. Хрекова, Д. А. Сташенкова.

Кијевску културу састављају четири обласне варијанте (карта): горњедњепарска (обухвата велики део Подњепровља шумске зоне, са издвојеним налазиштима до слива Западног Буга), средњедњепарска (Подњепровље шумскостепске зоне до реке Рос на југу), деснинска (сливови Десне, доњег и средњег Сејма), сејмско-донецки (шумскостепски део Дњепарске леве стране и горњих сливова Сејма, Северског Донца, Оскола). На ободима Кијевске културе издвајају се особене групе: типа Заозерје, Инјасево (слив Хопра), Сиделькино (Средње Поволжје). Позната су селишта, а на северу и градишта. Четвороугаона станишта су плитко укопана, од дрвета или плетера (у шумскостепским пределима ретко покривеног лепом; по правилу имају огњишта, у шумској зони познате су камене пећи, а у шумскостепској тзв. пећи камини (у нишама укопаним у зид). Гробља су равна; покојни су спаљивани на посебном месту; малобројне кости, по правилу помешане са остацима погребне ломаче и уломцима посуда, полагали су у округле или овалне јаме; урне и инвентар су ретки. Од глине су прављени лонци, зделе, бокали, кружне плоче, минијатурне посуде, пршљенци (по правилу биконични), тегови; коришћено је споро витло, постоји глачано посуђе, у раној етапи и оно намерно рапављене површине („храпаво“). Углавном у шумској зони (нарочито у горњедњепарској варијанти и типу Заозерје) особено је посуђе покривено чешљастим украсом и штриховано. Од гвожђа су српови, секире са ушицом, врхови копаља и сулица, оструге, игле са ушицом и друго. Од камена су жрвњеви са ваљком, у средњој и позној етапи кружни жрвњеви. Бронзане и гвоздене фибуле, метални делови појасева, увозни су или подражавају средњеевропске (у средњој и позној етапи углавном черњаховске) узоре, или су домаћи. У широкој употреби су источноевропски украси са емајлом, познати из остава. Основа привреде је земљорадња (крчење или угар) и сточарство. Јаке су везе са античким градовима на се-

верној обали Црног мора и са Черњаховском културом, одакле су у Средње Подњепровље и лево приобаље Дњепра стизали вино и други производи у амфорама, посуђе, фибуле, чешљеви, а у сву Кијевску културу перле, римски новац и друго.

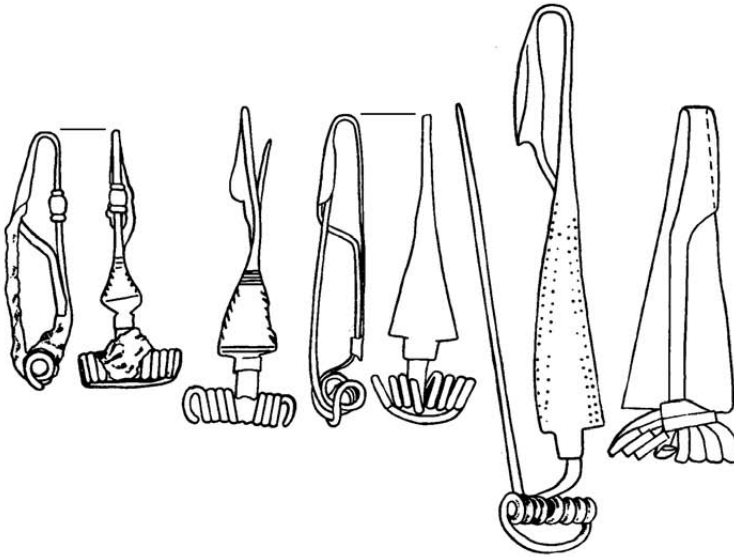
Кијевска култура је образована на граници 2 и 3 ст. као последица сеоба, које су прегруписале носитеље познозарубињецког наслеђа (в. Зарубињецка култура), са извесним учешћем носитеља Пшеворске културе у шумскостепској зони и Културе штриховане грнчарије у Подњепровљу шумске зоне и Подесњу. Њихова улога у обласним варијантама је различита, још увек се проучава. Од друге половине 3 ст. средњедњепарске групе асимилирају или потискују носитељи Черњаховске културе, који тесно сарађују са сејмско донецким групама Кијевске културе (са групом на Десни уочава се сукоб); на тој основи настаје „кијевска компонента“ Черњаховске културе. На наслеђу Черњаховске и Кијевске културе у Горњем Подоњу (између савремених градова Дањков и Вороњеж) образована је група Каширки – Седелки. У 4 ст. десниска варијанта Кијевске културе шири се на већи део горњедњепарске. На Хопри нису позната налазишта Кијевске културе тог времена. На крају 4 – почетку 5 ст., као последица низа сеоба становништва Источне Европе које су покренули Хуни, носитељи варијанте Кијевске културе са Десне, померили су се у област дњепарске шумскостепске зоне, где су заједно са тамошњим групама Кијевске културе и „кијевском компонентом“ Черњаховске културе постали основа за образовање Пењковске културе. Носитељи сејмско донецке варијанте Кијевске културе постали су важан део групе Чертовицкоје – Замјатино. Наслеђе варијанте у области Десне Кијевске културе, у то доба се мења у Колочинску културу. Група Сиделкино постала је једна од основа за образовање Имењковске културе. На темељу типа Заозерје образовале су се култура круга горњег слоја Тушемли, Култура дугих псковских кургана, удомељски тип на Горњој Волги и друге. Већина стручњака повезује носитеље Кијевске културе са низом група раних Словена. В. В. Седов у ранијим текстовима, и неки други истраживачи, сматрају да Кијевска култура припада „дњепарским“ Балтима, под јаким утицајем степских народа.

Лит.: *Терпиловский Р.В., Абашина Н.С.* Памятники киевской культуры (свод археологических источников). Киев, 1992; *Обломский А.М.* Днепровское лесостепное Левобережье в поздне римское и гунское время (середина 3 – первая половина 5 в.н.э.). М., 2002; *Терпиловский Р.В.* Славяне Поднепровья в первой половине 1 тыс.н.э. Lublin, 2004; *Лопатин Н.В., Фурсов А.Г.* Северные рубежи раннеславянского мира. М., 2007; Памятники киевской культуры в лесостепной зоне России. М., 2007.

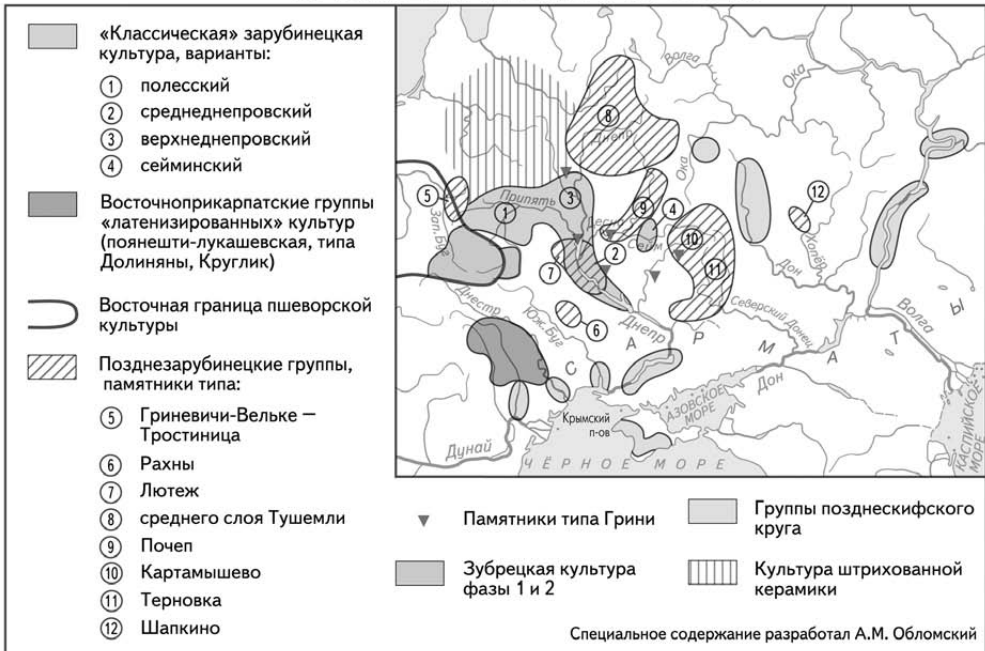
Сл. 2. Кијевска култура. Карта.

Сл. 3. Кијевска култура. 1 – план полуземунице; 2-3, 5-8 – метални делови ношње: пређица, фибуле, игла, привесак, прстенаста копча (6-7 – бронза са емаљом); 4 – коштани чешаљ; 9-14 – глинено посуђе.

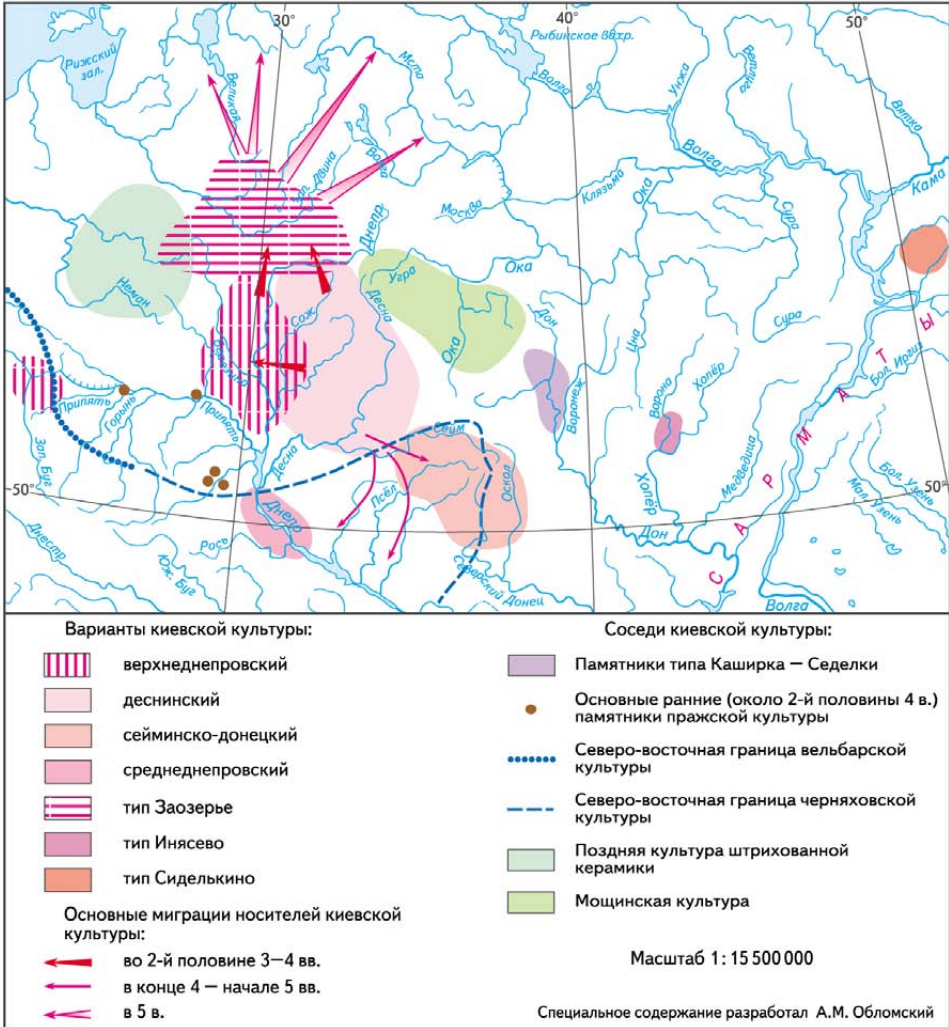
Слика 1

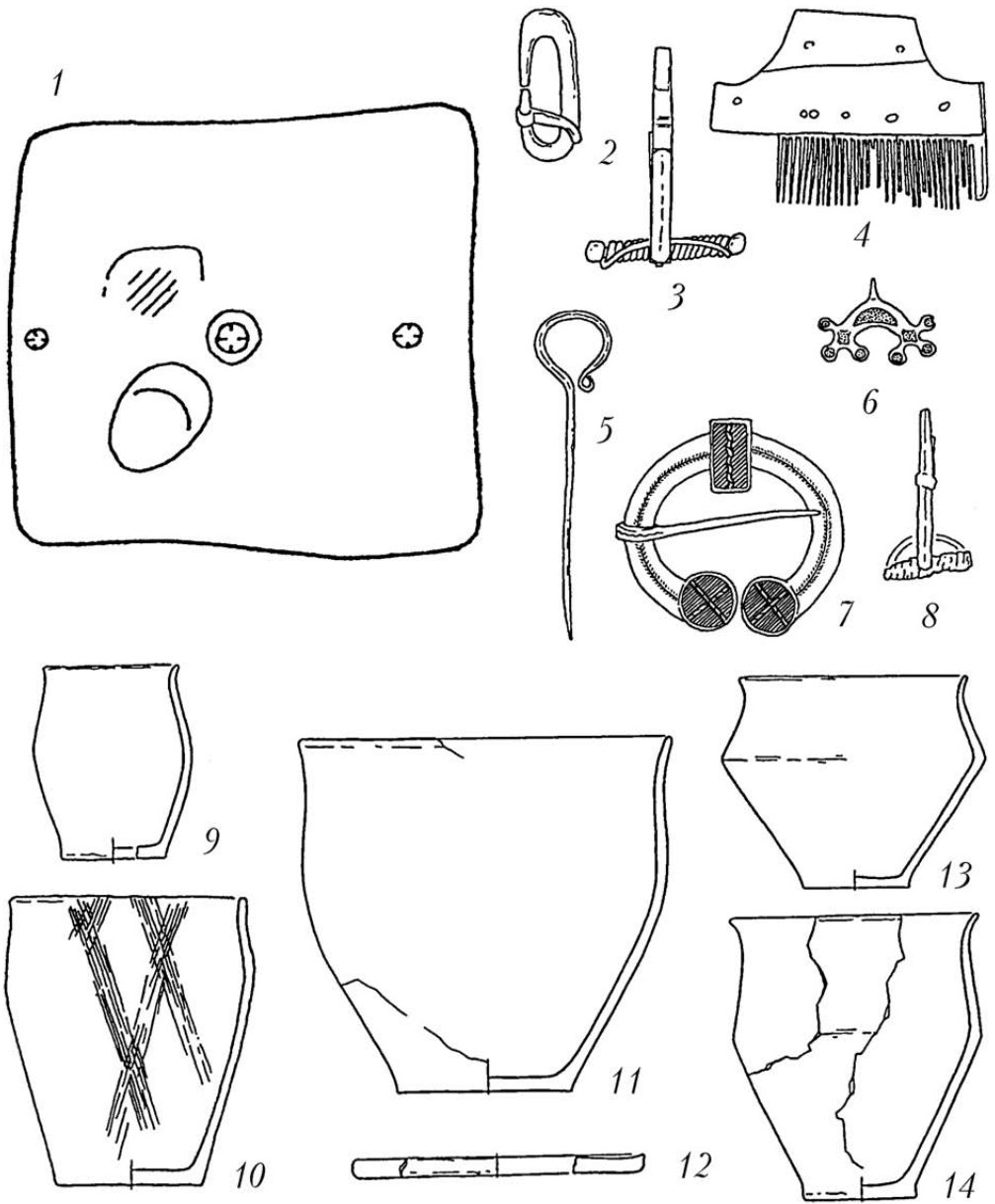
ЗАРУБИНЕЦКАЯ КУЛЬТУРА И ЕЁ СОСЕДИ

КИЕВСКАЯ КУЛЬТУРА

Слика 3

У овом поглављу дати су одломци из писаних извора о добу од самог краја старе ере до петог столећа, а који сведоче о народу настањеном у Српском Подунављу (пре свега Банату и Бачкој) пре Велике сеобе народа. Изабрани су писани извори који, по мом мишљењу, омогућавају увид у догађаје 1-5 столећа у пространој области око ушћа Саве у Дунав. Становништво са десне стране Дунава писани извори по правилу називају Илирима, а оно са леве Сарматима. То нису самоназиви тог становништва, а словенско име забележено као такво познато је тек од 5 столећа (Псеудо Цезарије). Међутим, за део Илира на западу забележено је име Венеди, још у време Херодота, и то име је ширено колонизацијом обала западног и северног Средоземља (Плиније), а не име Илири. Име Илири не налазимо у Италији, мада је тамо било настањених „Илира“. Венеди је древно име Словена, које и Тацит бележи иза Германа, између Карпата и Балтика. У границама Далмације римског и предримског доба, Венедима најпре одговарају гробља са урnama, а осталим „Илирима“ сахрањивање под хумкама.

Птоломеј назива Великом Сарматијом сав простор између Црног мора и Балтика, иако су тамо живели у највећем броју Словени, а уз њих Сармати на истоку, Балти и други на северу (Германија је била северозападно). Неки народи су тек у двадесетом веку, после стицања слободe, успели да промене име које су им наметнуле колонијалне империје. Како сами себе зову „Индијанци“ Америке, или „Абориџини“ (= домороци) Аустралије? Околност да нема забележеног имена „Словени“ пре 5. столећа, злоупотреба империјална пропаганда, тврдећи да су Словени као народ образовани тек почетком Средњег века. Зато доле наведене писане изворе (и остале о „Илирима“, неке о „Сарматима“ и друге) треба читати као сведочанства наше историје, српске и словенске.

Треба имати на уму да преписи извора могу садржавати грешке преписивача. Убацивање великих слова у старе текстове такође може променити значење, на пример *sclavi* и *Sclavi*, *servi* и *Servi*, јер са малим словом је реч о робовима, а са великим о имену народа.

Предање о прошлим временима

Према: *Повесть Временных лет*, припрема текста А. С. Лихачев, превод Д. С. Лихачев и Б. А. Романов, Академија наук СССР, Москва - Ленинград 1950. Постоји превод на српски језик Ненада Косовића: *Повијест минулих љета или Несторов летопис*, ИКП „Никола Пашић“, Београд 2003.

Повесть Временных лет садржи Почетни летопис, од порекла Словена у преисторији до 1117 године, и млађе наставке. Сматра се да је По-

четни летопис састављен током 11. столећа у Кијеву, од старијих текстова и предања; последњи је обрадио и допунио текст монах Нестор. Обично се користи Лаврентијевски рукопис, као најстарији.

Овде су цитирана два одломка о пореклу Словена са Дунава. У првом је забележено да су Словени населили Подунавље (Неолит – најкасније Бронзано доба), да се од тих првобитних Словена одвајају нека племена, међу којима и Срби (најкасније Старије гвоздено доба). Те Словене напали су Римљани, па се исељавају у потоњу Пољску и Русију. У другом одломку се подвлачи да су први Словени у време апостола Павла живели у српској Морави, у Илирику. Превод је начињен према Лаврентијевском рукопису, али је реченица о проповеди апостола Павла у Морави која је у Илирику, преузета из Ипатијевског рукописа, јер је тачнија, по мом мишљењу. Сличне, али сасвим кратке вести о исељавању Словена из Подунавља, сачуване су у предањима Чеха и Пољака.

ПВЛ 1950, 206-207

После много времена населише се Словени по Дунаву, где су сада земља Мађарска и Бугарска. Од тих Словена разиђоше се Словени по земљи и прозваше се својим именима по местима која населише. Тако једни дођу и населе се на реци званој Морава и назваху се Морава, а други се назваху Чеси. А ево још су то Словени: Бели Хрвати, и Срби, и Карантанци. Када су Волохи напали на Словене дунавске, и населили се међу њима и угњетавали их, онда ти Словени пођу и населе се на Висли и прозову се Лахи, а од тих Лаха настадоше Пољаци, од других Лаха Љутићи, ини Мазовшани, ини Поморјани.

Такође су ти Словени дошли и населили се по Дњепру и назвали се Пољани, а други Древљани јер су се населили у шумама, а други се населише између Припјата и Двине и назваху се Полочани, по речици која се улива у Двину и зове се Полота, по њој се назваху Полочани. Они Словени који се населише око језера Илмен, назваху се својим именом Словени, и саградише град и назваху га Новгород. А други се населише по Десни, и по Сејму, и по Сули, и назваху се Северци. И тако се разиђе словенски народ, а по његовом имену и писмо се назвало словенским.

ПВЛ 1950, 219.

Константин се вратио назад и кренуо да учи бугарски народ, а Методије је остао у Морави. Затим је кнез Коцељ поставио Методија за епископа Паноније на престо Светог апостола Андроника, једног од седамдесеторице, ученика Светог апостола Павла. Методије је поставио два попа, добрих брзописаца, и превео потпуно све књиге са грчког језика на словенски за шест месеци, почевши марта, а завршивши у 26 дан месеца октобра. За-

вршивши, одаде достојну хвалу и прослави Бога, који даде такву благодат епископу Методију, наследнику Андроника, јер је учитељ словенског народа апостол Андроник. У Мораву је долазио и апостол Павле и ту учио; то је био Илирик, ту је долазио апостол Паавле, ту су били први Словени. Зато је учитељ Словена апостол Павле, од тих Словена смо ми Руси, зато је и нама Русима учитељ Павле, јер је учио словенски народ и поставио иза себе Словенима за епископа и намесника Андроника. А словенски народ и руски су једно, од Варјага су прозвани Руси, а пре су били Словени; мада су се и Пољанима називали, али су говорили словенски. Пољанима су прозвани јер су насељавали поља, а језик им је био заједнички, словенски.

Апијан

Римска историја, Македонска и Илирска

Према: Апијан, *Римские войны*. Алетејя (Серия «Античная библиотека»), Санкт Петербург 1994. Ῥωμαϊκά ἱστορία, Μακεδονική καὶ Ἰλλυρική (*Илирска збивања*)

Апијан (+ око 165) је написао *Римску историју* у 24 књиге, делимично сачуване. Књиге су описивале поједина римска освајања; у време освајања Илирика под Римом су већ биле простране области од Шпаније и Британије на западу до Сирије и Египта на истоку. Апијан је важан извор за српску и словенску историју ратова са Римом, а и поучан, јер показује како се историја понавља а империја се не мења. Винћентије Кодлубек у својој *Пољској историји* (око 1200 г.) пише о рату Влаха (Римљана) против Словена, и да је међусобна граница успостављена приближно на Дунаву, а Богухвал у *Хроници Пољске* пише да је постојбина Словена Панонија а прародитељ Пан (В. В. Седов, *Славяне в древности*, Москва 1994: 9).

Овде преносим три одломка, у слободном преводу. Скрећем пажњу на помен илирског племена Дербана и на словенско племе Дервљани, Древљани, на данашњу Дервенту, и сличне називе код Келта. Словенско племе тог имена било је од доба Зарубињецке културе настањено између Припјата и Дњестра (в. стр. 125); забележено је и на левој обали доње Лабје (српски кнез Dejanus), у Грчкој (Г.А. Хабургаев, *Этнонимия „Повести временных лет“*, Москва 1979: 204-205), итд.

III 14.

Пеони, велики народ око Истра, насељава простор од Јапода (‘Γαλόδων)¹ до Дардана; Пеонима (Παίονες) их зову Јелини, а Римљани Пано-

¹ (93) Γαλόδες или Γαλόδες — илирско (?) племе, настањено на северозападу Илирије.

ни (Παννόνιοι); Римљани, као што сам казао раније, укључују их у Илирију. Зато сам решио да причам и о њима у Илирским збивањима. Прославише их Македонци због Агриана (Ἀγρίωνας)² који су се показали добри Филипу и Александру; ти су Пеони од доњих Пеона, суседи (ἄλοκοι)³ Илира. Пораз Корнелија⁴ када је напао Пеоне, улио је свим Италицима велики страх од Пеона, и дуго су потоњим конзулима били страшни походи на Пеоне. Само сам то могао наћи древно о Илирима и Пеонима. Чак ни у коментарима другог Цезара, прозваног Август, ја не нађох старијег о Пеонима.

IV 22.⁵

У земљу Сегестина (Сишчана) Римљани су раније упадали два пута, али нису добили ни таоце нити су шта постигли. Зато се Сегестини уобразише. Против њих је кренуо Цезар⁶ преко земље Пеона, која такође још није била потчињена. Земља Пеона покривена је шумом и простире се од Јапида до Дардана. Ти Пеони⁷ нису живели у градовима, већ на отвореном и у селима по родовима; не окупљаху се у заједничким домовима савета, и њихови управници нису били заједнички. Војноспособних било је до сто хиљада. Али ти се не окупљаху заједно, због одсуства (јединствене) власти. Цезар наступи на њих, а они, скривени у шумама, убијаху издвојене војнике. Али Цезар, док се надао да ће му прићи, није штетио ни селима ни пољима, али не изађоху му у сусрет, па у осам дана све преда огњу и мачу, док није дошао до Сегестана, некада такође делу земље Пеона, на реци Сае⁸, на којој стоји утврђени град⁹, окружен реком и веома великим шанцем. Зато је нарочито Цезар хтео да га освоји, да би га користио (као) базно место за рат против Дачана и Бастарна, који се налазе иза Истра, овде званим Дунав (Данубиј),

² (94) Ἀγρίωνες — трачко племе, настањено у Родопским планинама код изворишта реке Стримона у саставу, очигледно, племенског савеза Пеона.

³ (95) Рукописи бележе ἄλοκοι — “досељеници”; истраживачи предпостављају ἄλοκοι — “досељени насељеници” или πᾶροκοι — “суседи”; по латинском преводу Кандида је “колониисти”, т. ј. ἄλοκοι.

⁴ (96) Можда је то Публије Корнелије Сципион Назика, конзул 155 г. с. е., који је ратовао у Далмацији (Liv., Ep., XLVIII), мада на ту претпоставку има неких примедби.

⁵ (123) 35 г.

⁶ (124) Октавијан.

⁷ (125) Овде, као и на другим местима “Илирске књиге” (14), Апијан назива Паноне Пеонима.

⁸ (126) Сава.

⁹ (127) Град Сегеста, лежи на ушћу Колапе у Саву (Plin., NH, III, 148; Dio, XLIX, 37). Страбон (VII, 313-314) разликује Σεγестικά и Σισκία, као два суседна града. Можда су у време Апијана та два града нарасла и спојила се у један.

потом преузимајући име Истра¹⁰. Сава се улива у Истар. Цезар сагради бродове на Сави, за превозење хране на Дунав.

IV 28¹¹

Ступивши на дужност конзула првог дана године¹², он у тај дан, предавши магистратуру Аутронију Пету¹³, одмах се устремио опет против Далмата, а био је у то време један од триумвира; остадоше још две године другог петогодишња те власти, коју су сами себи после првог петогодишња продужили и коју је потврдио народ. Далмати, страдајући од глади, спречени да добијају храну споља, када је дошао Цезар, сусрели су га и са молбом се предали, давши му за таоце седамсто деце, које тражаше и (καί)¹⁴ Цезар, и (заробљена) римска знамења Габинија. Они обећаше да ће плаћати данак, у свој вредности заосталој од времена Гаја Цезара¹⁵, и од тада су постали покорни Римљанима¹⁶. Знамења је Цезар положио у такозвани портик Октавија. После тога, када су били покорени Далмати, и Дербани (Δερβανοί)¹⁷ исто тако, када им се приближио Цезар, молбом су тражили опроштај, дали су таоце и обећали исплату дажбина које нису платили. Били су склопљени уговори са онима¹⁸ којима је прилазио Цезар, и приликом закључивања уговора они су давали таоце. Они којима није могао да приступи због своје болести, нису давали таоце нити склапали уговоре. Очигледно, и ти су били касније подчињени. Тако је Цезар подчинио сву Илирску земљу, и ону која је отпала од Римљана, и ону, која им раније није била потчињена¹⁹. Зато је сенат одлучио да му за освајање Илирије да тријумф, који је Цезар прославио потом заједно са тријумфом над Антонијем²⁰.

¹⁰ (128) Произилази да Апијан назива Истром део Дунава низводно од ушћа Саве. Исто одређење Истра даје Плиније (NH, III, 139; 147; 150). Можда је примена назива Истар, само за доњи ток Дунава, почела од времена илирских похода Октавијана.

¹¹ (138) 33 г.

¹² (139) Јануарске календе – 1 јануар 33 г. с. е.

¹³ (140) Луције Аутроније Пет — конзул *suffectus* 33 г. с. е.

¹⁴ (141) Уместо *καί* Mendelssohn (такође и Nauck) предлаже *δα* или *per*; тада је превод: “које је управо тражио”.

¹⁵ (142) В. Strabo, VII, 315; Dio, XLIX, 38; Liv., Ep., CXXXI-CXXXII; Suet., Aug., 20; 24.

¹⁶ (143) Саопштење Апијана о потпуном потчињавању Далмата није тачно. Са њима је 16 г. с. е. Морао да води борбу проконзул Р. Silius (Dio, LIV, 20; CIL, III, 2873), а 11-10 г. с. е. Тиберије (Dio, LIV, 34; LV, 2; Liv., Ep., CXXXIX; Suet., Tib., 9).

¹⁷ (144) Δερβανοί – невелико илирско племе, живело је поред Далмата.

¹⁸ (145) Овде је у тексту лакуна, допуњена речима исписаним курзивом; Schweighauser је обнавља на следећи начин: „закључивани су уговори и са свим другим, којима...”

¹⁹ (146) 33 г.

²⁰ (147) 13 августа 23 г. с. е. (Dio, XLIX, 43; Suet., Aug., 22; RGDA, 30).

Појтингерова табла

Појтингерова табла (*Tabula Peutingeriana*) је средњевековни препис римске путне мапе, итинерара, са подацима из 2-4 stoleћа. Подаци о становништву Потисја потичу из времена док је Дакија била у римском поседу (102/107-270/275). –

На границама провинција Паноније, Горње Мезије и Дакије, на пет места је убележено име Сармата. Наспрам Горње и Доње Паноније, дакле у Бачкој, живели су *sarmatae vagi* – Сармати луталице. Наспрам Таурунума (Земун) и Сингидунума је *solitudines sarmatarum* – Сарматска пустиња. То би могли бити ритови између Тисе и Тамиша, који се пружају скоро до Зрењанина, а ретка археолошка налазишта налазе се на појединим оцедитим местима. Наспрам Виминацијума (ушће Млаве) су *amaхobii sarmate*, Сармати чергари, који живе у колима. То је данашњи јужни Банат (Равни Банат, у Србији). Наспрам градова у јужној Дакији, Тибискума и Сармигедузе (у Планинском Банату), били су *lupiones sarmatae* – Сармати вукови. Порекло овог надимка може се различито тумачити. Њих би требало тражити у равном Банату јужно од Мориша. И на крају наспрам места у горњој Дакији, Аква и Апулума (средиште Трансилваније) живели су *venadi sarmatae* – Венеди Сармати. Њих треба тражити северно од Мориша, можда у Карпатима. У 6 stoleћу Јордан Венедима назива најбројнију групу Словена, који су живели иза Склавина и Анта, настањених уз Дунав и Црно море. Венедете у јадранском залеђу спомиње још Херодот. Дакле у време постојања римске провинције Дакије, Бачку и Банат изван граница Дакије држе под својом влашћу Сармати, римски клијенти (штићеници).

Сл. 1. Сармати на Табули Појитингеријани: 1. VI 5 – VII 1 (*Solitudines sarmatarum*); 2. VII 2-3 (*Amaхobii Sarmate*); 3. VII 4-5 (*Lupiones Sarmate*); 4. VIII 1-2 (*Venadi Sarmatae*).

Цариградски летопис

Према: *Consularia Constantinopolitana, Извори за българската историја II*, Софија 1958: 295-297. Летопис је реконструисан из више рукописа; припада 4 stoleћу.

334. (године) Оптат и Паулин (конзули)

Под тим конзулима су Сармати Серви сав народ господара својих у Романију протерали (*His cons. Sarmatae servi universa gens dominos suos in Romaniam expulerunt*).

Аноним Валезија **Животопис (Порекло) цара Константина**

Према: Anonymus Valesianus, *Origo Constantini Imperatoris*, Извори за бугарската историја II, Софија 1958: 323. Издавач Хенрих Валезије спојио је два рукописа, онај овде искоришћен, из 4. столећа, и млађи из 6. столећа. У оба доле цитирана одломка реч је о збивањима 334. године. У првом одломку спомиње се цезар Константин, потоњи цар Констанције II.

6, 31

Затим (Константин) почне рат против Гота и тако поможе плачућим Сарматима. Тако деловањем Цезара Константина од глади и хладноће погибе око сто хиљада (Гота). Тада обезбеди и таоце, међу којима и сина краља Ариариха.

6, 32

Затим, закључивши са Готима мир, обрати пажњу на Сармате, који показаше сумњиву верност. Али робови Сармата усталоше и своје господаре протераше (*Sed servi Sarmatarum adversum omnes dominos rebellarunt, ...*), које изгнанике Константин прихвати и више од триста хиљада различитог пола и узраста расели по Тракији, Скитији, Македонији и Италији.

Евсевје Памфил **Живот блаженог цара Константина**

Према: Евсевий Памфил, *Жизнь блаженног василевса Константина*, ред. А. А. Калинин, ком. А. А. Калинина, Labarum, Москва 1998. Постоји превод Слободана Продића: *Јевсевје Памфил, "Живот Константинов"*, Шибеник 2013. Јевсевје Памфил из Цезареје (око 263—340) писац је прве *Црквене историје*. У хроници или житију цара Константина, описује догађаје из 334. године, у четвртој књизи.

IV, 6

Покоравање Сауромата (Σαυρομάτων), приликом устанка робова (δοῦλων)

Сауромате (Σαυρομάτας) је сам Бог довео под ноге Константина, смиливши им хвалисавост варварске надмености. Скити, који усталоше и нападоше на господаре (δεσπόται), па да би се одбранили од непријатеља (господари) наоружају своје робове (δοῦλοι), који господаре (δεσπότην) тако наоружани, све прогнају из боравишта. Они су тада могли наћи спас само код Константина. По навици да спашава људе, он их је све примио у пределе римске земље и способне за ношење оружја припојио својој војсци, а

другим је за исхрану дао земљу, коју су били дужни да обрађују. Ти нови поданици схватили су да им је несрећа била на корист, јер су сада уживали у римској слободи, уместо варварског дивљег живота. Тако му је Бог подчинио различита племена варвара.

Амијан Марцелин **Историја (*Res gestae*)**

Према: Никола Вулић, *Ратовање цара Констанција у данашњој Бачкој*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, I 1, Нови Сад 1928, 23-36. Постоји објављен нов превод са објашњењима Милене Милин: Амијан Марцелин, *Историја*, Просвета, Београд 1998.

Један од најзначајнијих римских историографа је Амијан Марцелин (+ око 400 г.). Он је оставио најважније податке о Лимигантима. У три поглавља својих књига XVII и XIX описује рат који је цар Констанције II (337-361), аријанац, повео против Лимиганата. Осим тога, постоји још једна вест која би могла да се односи на Лимиганте: Готи су из планинског и шумовитог Каукаленда, што је некадашња Дакија (Трансилванија – Ердељ), истисли Сармате 373 године, повлачећи се пред Хунима (Марцелин XXXI 4, 13 – Милин 1998: 506). Дакле, ти „Сармати“ живели су на тлу погодном за сељаци, а не за номаде. Тацит, када у *Германији* пише о Венедима, убраја их у Германе, јер се крећу пешке по шумама и подижу куће, за разлику од Сармата који живе у колима.

Моје напомене обележене су словима и дате на крају цитата.

XVII, 12

– Цару, који се у то време, у зиму, одмарао код Сирмијума²¹, стадоше долазити немили гласови да Сармати и Квади, који живе у пријатељству, јер су суседи и имају сличне обичаје и оружје, измешани упадају у обе Паноније²² и једну Мезију²³ с појединим четама. – Они су вештији да ратују као хајдуци и пљачкаши него да се боре на отвореном пољу, имају дугачка /24/ копља а оклопи су им покривени глачаним плочицама од рога које су наслагане у облику перја на платну. Њихови коњи махом су почишћени, да

²¹ Сремска Митровица.

²² Панонијом се у римско доба звала најпре област која се на северу и истоку граничи са Дунавом, на југу прелази мало Саву а на западу допире отптилике до данашњег Марибора. Доцније је отприлике данашњи Срем добио име Панонија Друга, крај западно одатле Панонија Прва, а узан појас поред Дунава северно одатле име Валерија.

²³ Мезија (Горња) између Мораве, Дунава и Тимока.

се не би узнемирили кад виде кобиле, и да не би при некој заседи побеснели и издали јахаче гласним рзањем. – Они претрчавају простране области или гонећи друге или бежећи испред других, на брзим и добро обученим коњима, а имају једног или по неки пут и по два коња, да би штедели снагу коња мењајући их и да би једном повраћали снагу тиме што ће се други одмарати. – И тако, пошто прође пролећна равнодневница, цар, скупивши велики број војника, пође вођен срећном звездом и кад дође на најзгодније место, пређе мостом који начини од лађа преко Хистра²⁴, који је био поплавио обале, због тога што су се отопиле гомиле снегова, па упадне у варварску земљу, да је опустоши. Варвари, предухитрени његовим брзим маршем и видећи да су чете римске храбре војске, за коју су мислили да се у ово доба године још не може да искупи, већ поднеле своје мачеве под њихова грла, нису смели ни да дахну ни да стану, него се сви нададу у бегство, хотећи да избегну изненадну пропаст. – Пошто већина изгину, јер им страх беше спутао ноге, они који су брзином били избегли смрт, скривени по тајним удољинама у брдима, посматраху одатле како им од мача пропада отаџбина, коју би сигурно спасли да су се одупрли с оном снагом са којом су пошли у бегство. – То се дешавало у оном делу Сарматије који лежи према Панонији Другој, а с истом храброшћу римска је војска, јурећи као вихор, уништавала варварску силу, палила и пљачкала око Валерије. – Услед овог страшног пораза, Сармати оставе одлуку да се крију, и, тобоже под изгледом да траже мир, поделе војску на троје па намисле да нападну наше изненадно... на извесном месту где наши не би могли употребити оружје нити избећи ране нити се дати у бегство, које остаје као последње средство за спасавање у најопаснијим случајевима. – У том тренутку дођоше Сарматима, да поделе с њима опасности, Квади, који су им често били нераздвојни савезници у њиховим пљачкашким походима. Али ни њима не поможе њихова дрскост, него улетоше у отворену пропаст. – Велики број њих погибе ту а они који су се могли /25/ спасти умакну преко познатих брда. Овај догађај подиже дух Римљана и даде им нове снаге и њихова војска збивши гушће редове пође брзо ка квадској земљи. Квади знајући из искуства шта их чека реше да замоле понизно за мир и с поверењем дођу пред цара, који је у таквим случајевима био благ, и на дан који је био одређен да им се саопште услови... Наскоро дође Зизајас, један кнез, младић крупног стаса, па уреди Сармате као за битку, да тако уређене моле цара. Кад опази цара, он збаци оружје и пружи се цео по земљи. Тако остаде лежећи као мртав. Глас га издаде од страха те није могао молити и то изазове још веће сажалење. Он покуша више пута да проговори, али му је јецање прекидало речи, и он успе да каже само понешто од онога што је хтео рећи. – Напослетку се мало охрабри и на цареву заповест подигне се на колена. Повративши говор он стане, клечећи,

²⁴ Дунава.

преклињати да му се опросте греси. Исто тако његов народ који је дошао да моли стајао је нем од страха, док је његов кнез био у опасности. А кад њему би наређено да устане, он да знак својима да моле, који су они одавно очекивали. На то они побацају шлемове и оружје па пруже руке у знак да преклињу... †²⁵ Они су се свим силама трудили да надмаше свог кнеза понизним молбама. – Ту је страх био довео с осталим Сарматима и Румона, Зинафра и Фрагиледа, подкнежеве, и многе друге старешине; они су имали исте молбе и исте наде. Сви обећавају, радосни што им је живот опроштен, да ће поправити што су учинили као непријатељи, траже да им се поставе тешки услови и нуде својевољно Римљанима себе, своја добра, децу и жене. Али благодот преовлада над правдом и њима би наређено да се врате на своје земље без страха, а они предаду наше заробљенике. Они доведу и таоце које им затражише и дадоше с великом готовошћу обећање да ће се покоравати римским заповестима. – Видевши овај пример благодоти, долетеше са свима својима и кнезови Арахарије и Узафер, један од најугледнијих кнезова, војводе својих племена, од којих је један владао делом Трансјугитана и Квада, а други неким Сарматима који су с првима били тесно везани као суседи а и дивљаштвом. Цар, бојећи се да се њихови људи не би, под изговором да хоће да начине уговор, изненада дочепали /26/ оружја, и хотећи да раздвоји савезнике, нареди да се они који моле за Сармате мало одмакну, док се не сврши ствар са Архаријем и с Квадима. – Ови изађу пред цара по обичају криваца са погребљеним леђима. Они се нису могли опрати од тешких грехова и бојали су се да их не постигне нејтежа казна. Када им цар нареди да даду таоце, они то учинише. Досада они нису никада били нагтерани да даду такво јемство да ће испунити уговор. – Пошто је ствар с њима свршена на леп начин, буде пуштен Узафер да моли, мада се Архарије упорно бунио против тога и тврдио да мир који је он сам добио треба да вреди и за Узафера, јер је он његов вазал и слуша његове заповести. – После претреса тог питања буде решено да Сармати не подлеже туђој власти (јер су увек били римски клијенти) и да треба да даду таоце као јемство да ће бити мирни. Они приме тај услов са захвалношћу. – Кад се рашчује да је Архарије прошао без казне, навали велики број народа и кнезова и стадоше молити да им се с вратова уклоне мачеви. И они добију на исти начин мир који су тражили. Кнежевску децу коју им затражише као таоце они доведоше из најдубљих крајева своје земље брже него што се могло помислити, а исто тако наше заробљенике, које су предали, по заповести, с истом тугом као и своје.

– Кад је све то доведено у ред, обрађена је пажња на Сармате (Sarmatas), који су били више достојни сажаљења него ли гнева. Невероватно колику је срећу њима донео овај догађај. Стога изгледа да је истина оно што неки мисле да је царска моћ у стању да сломи судбину или да је управо царска

²⁵ Значи да је текст оштећен.

моћ судбина. – Ови Сармати били су некад моћни и угледни становници ове земље, али једна тајна завера^A наоружа њихове робове (servos) те изврше над њима злочин. И како код варвара свако право зависи од силе, они победе господаре, јер су биле једнаки с њима у дивљаштву, а у броју су их надмашивали. – Њихови господари изгубише главу од страха и побегоше Виктохалима, који су живели далеко од њих. Они су налазили да је боље да се покоравају странцима који ће их бранити него да служе робовима. Они се пожалише цару на своје робове и он их милостиво прими под римско окриље. Онда они замоле да им цар и заштити слободу коју им је дао. Цар, дирнут неправдом која им је учињена, позове их пред целу војску, освоји их благим речима и нареди им да /27/ имају да слушају само њега и римске војводе, и никога више. – И да би повраћена слобода добила у сјају, он им постави за владоаца Зизаиса, који је заиста био достојан овако високе части и у исто време пун верности (као што се после показало). Пошто је овако славно свршио ствар, цар не допусти никоме да се удали, док се наши заробљеници не врате (као што је било наређено). – После свега овога, римска војска врати се у Бригеције,²⁶ да уништи сузама или крвљу последње остатке рата са Квадима, који су беснели у том крају. Њихов кнез Витродор, син краља Видуара, и Агилимунд, подкнез с осталим великашима и судијама^B, који су управљали разним племенима, кад видеше војску у крилу своје земље, падоше ничице пред ноге војника † и кад добише опроштај, поступише по наредбама и дадоше свој пород за таоце (као јемство даће извршити услове мира). Они исукаше мачеве, које поштују као богове, и заклеше се да ће остати верн

XVII, 13

– Пошто ово буде свршено са срећним успехом (као што је испричано), добро државе тражило је да се оружје брзо окрене на Лимиганте, робове Сармате (ad Limigantes Sarmatas servos), јер је била срамота и грех што су учинили некажњено толико зла. Јер кад су слободни Сармати (Liberis) упали у римске земље, Лимиганти као да су заборавили шта су учинили раније па су нашли да је и за њих врло угодно време да пређу римску границу. У том су се само злочину они сложили са својим господарима и непријатељима. – Али буде решено да казна над њима буде блажа него што је захтевала величина злочина и да освета буде у томе што ће бити премештени далеко негде^B те тако изгубити могућност да нам нашкоде. А они су се морали бојати веће казне, јер су били свесни каква су недела одавно чинили. – Осећајући да ће се рат оборити на њих свом тежином, они почну спремати преваре, оружје и молбе. Али чим опазише војску, као да их погоди гром и они помислише да је дошао последњи час. Они стадоше молити за го живот, обећаше да ће плаћати годишњи данак и да ће давати у војску своје младиће и изјавише

²⁶ Код данашњег Коморна.

да примају ропство. Али рекоше да неће да се селе никуда, ако им се то /28/ заповеди. Та одлука видела им се и на лицима и на покретима. Они су се уздали да ће их моћи заштитити природа земље у којој су се настанили кад су прогнали господаре. – Јер кроз ову област кривуда река Партиско²⁷ (Parthiscus!) па се улива у Хистар. Док он тече слободно преко дуге и широке области † а према ушћу се она сужава, становнике брани од римског упада дунавско корито, а од варварских упада Партиско сам собом као нека препона, јер је већи део земље услед мочварне природе и услед поплаве баровит и пун врба па због тога и непроходан, осим за оне који познају те крајеве. Осим тога, већа река прави онде где се Партиско улева као неко острво и одваја га од земље. – Они дођоше по царевој заповести и с убицајеном надутотошћу на ову обалу реке не да изврше наредбе, као што се после видело, него да не би изгледало да су се уплашили од војника, и стајаху пркосни показујући тако да су се приближили у намери да одбаце наредбе ако би им се какве издале. – Цар видећи да се то може десити, раздели војску тајно на више одељења и брзином тице затвори их међу своје убојне редове. И попевши се на један уздигнут насип с неколико доглавника, заштићен својом стражом, он их благо опомене да не бесне. – Али они, колебајући се, несложни, вукући једни на једну а други на другу страну, обузети бесом и у исто време смерајући лукавство, покушају напад; молећи у исто време и спремајући се да наше нападну из близа, они баце далеко од себе штитове с намером да се приближе, тобоже да би дохватили штитове, и да тако постепено краду од простора, а да не изгледа да ту има нимало преваре.

– Већ се почео хватати сумрак и већ је светлост која је одлазила световала да се учини крај том колебању. Зато наши подигоше заставе и војска полети на непријатеља и нападне га муњевитом брзином. А варвари се збију у густе редове и управе цео напад на самог цара, који је стајао (као што је речено) на једном узвишеном месту, бацајући на њега страшне погледе и страшно вичући. – Гневна војска није могла да поднесе лудило овог беса и бесним налетом разбије непријатеља који је био љуто запретио цару (као што је речено) начинивши клин (или како прости војници кажу /29/ „свињску главу“): пешаци су уништавали на десној страни пешачка одељења, а на левој страни коњаници упадоше у брзе ескадроне. – Преторијска кохорта окружујући брижљиво цара ударала је спреда у груди оне који су се још држали а ускоро почне их тући с леђа кад се окретоше да беже. Варвари падајући са нечувеном упорношћу показивали су ужасном виком да не жале толико што умиру него што ми ликујемо и многи од њих трпели су грозне муке дубоко ћутећи лежећи поред мртвих, једни с пресеченим голенима и тако без могућности да побегну, други с одсеченим рукама, а неки неокрзути оружјем него рањени тежином својих другова који су их били прегазили. – И нико

²⁷ Тиса.

од њих у тим разним мукама није тражио опроштај нити је предао оружје или потражио брзу смрт, него су сви, не испуштајући оружје из руку, иако осакаћени, сматрали да је мањи грех да нуду савладани туђом силом него пресудом своје савести. А по неки пут би се чуло како мрмљају да то што се десило збило не заслугом непријатеља него што је тако хтела судбина. Тако у року од пола часа буде решена битка и паде толико варвара да је само победа показивала да је била битка.

– Тек што су непријатељски народи поражени, а наши стадоше довлачити сроднике побијених, које извукоше из њихових убогих колеба, помешане старе и младе, мушке и женске. Они беху изгубили ранију охолост и беху пали у најнижу ропску покорност. Тако се за најкраће време појавише гомиле побијених и чете заробљеника. – Ратни бес и жеља да се види плод победе подстакосе наше да пођу да униште и оне који су били напустили бој † или су се крили по колебама. Кад војник жедан варварске крви дође, он поруши лаке кровнијаре и стане убијати све: никога није спасла од смртне опасности колеба па ни кад је била саграђена од најчвршћих греда. – Напослетку, кад је све запаљено и кад се више нико није могао крити, јер је уништено све што је живот могло чувати, они су и даље умирали упорно или испржени ватром или од непријатељског оружја, бежећи од пожара и спасавши се једне смрти, да би умрли другом. – Ипак неки бежећи од оружја и страшног пожара, бацали су се у вирове оближње реке, у нади да ће стићи на другу обалу, јер су били вешти пливачи, али су се многи удавили а други су били прободени стрелама те се огромна река пенила од /30/ многе проливане крви. Тако је гнев и храброст победилаца уништио Сармате (Sarmatas) с оба елемента (ватром и водом).

После ових догађаја буде решено да се свима непријатељима одузме свака нада и утеха у животу. И пошто су им домови били попаљени и породице заробљене, буде наређено да им се покупе лађе и да се на тим лађама потраже они варвари које је друга обала одвајала од наше војске. – И одмах, да не би охладнео борбени жар ратника, у лађе буду укрцани лако наоружани војници. Поведени потајним путовима, они заузму скровишта Сармата (Sarmatarum), који се у први мах преварише, када опазише домаће лађе и позната весла. – Али кад осетише по оружју које се из далека сјало да се приближава оно чега су се бојали, они се склонише у скровита баровита места. Наши војници погнају их жешће, побију многе и тако нађу победу на месту где се готово не може ни стајати и где се није мислило да се штогод може учинити. – Пошто буду готово сасвим побијени и растурени Амицензи (Amicenses), наши потраже без оклевања Пикензе, који су се тако звали према суседним областима (Picenses, ita ex regionibus appellati conterminis)^д. Њих су биле начиниле опрезнијим невоље њихових савезника за које су били сазнали из вести које су им стално долазиле. Да би њих савладали (јер

је то био тежак посао гонити их растурене овде и онде, јер гониоци нису знали пута), наши позову у помоћ Тајфале и Слободне (Сармате) (Taifalorum auxilium et Liberiorum adaeque Sarmatarum adsumptum est). – Пошто је војска морала одвојено ратовати, наш војник изабере области суседне Мезији, Тајфали добију области које су се граничиле са њиховим крајевима, а Слободни (Сармати) (Liberi) заузму земље које су биле према њима.

– Лимиганти (Limigantes)..., уплашени примерима покорених и савладаних, дуго су се колебали и ломили, да ли да се одупру или да моле, пошто је и за једно и за друго било не малих разлога. Ипак на послетку победи, на наваљивање стараца, мишљење да се предаду. И тако после разних победа наши доживеше и то да им се с понизним молбама обрате они који су оружјем задобили слободу и † да погну врат пред оним које су презирали као побеђене и нератоборне господаре, јер су им се сад учинили храбрији. – Пошто им тако буде дат опроштај, већи број њих оставише брда, која су их бранила, и долетоше у римски логор, растуруни по пространим пољима, с родитељима, децом и женама, и с бедним /31/ имањем које су могли купити у брзини. – И тако се они за које се мислило да ће пре изгубити живот него што ће допустити да их иселе у друге крајеве, док су лудо беснило сматрали за слободу, покорише сада заповестима и пристадоше да сада заузму друга седишта, мирна и сигурна, где их неће моћи нико узнемиравати ратовима и одакле се они неће моћи селити. Они пристадоше на то добровољно (како се мислило) и мало се умирише, али после, захваљујући својој природној дивљини, они опет предузеше злочин који их је упропастио, као што ће се то видети на другом месту.

– Пошто овај поход испале тако срећно за руком, Илирику буде потребни мир осигуран на два начина и цар изврши двоструки задатак који је предузео, макар како да је био велики. Цар врати напослетку у прадедовске земље и ту настани прогнати народ, који је, истина, био такођер доста превртљив, али за који се мислило да ће се понашати са више поштовања. Осим тога, у знак највеће благонаклоности, цар им постави за краља не макар кога, него онога кнеза кога су сами изабрали раније, и који се одликовао добрим душевним и телесним особинама. – Услед тих успешних дела, Констанције, који је сад био изнад сваке бриге, буде прозван по једногласном мишљењу својих војника по други пут „Сарматски“, према имену покорених, и он се реши да се врати. Он сазове кохорте и центурије и све манипуле па се попне на трибину, окружен заставама и орловима и гомилом многобројних старешина, па овако проговори војсци, на опште задовољство (као и обично):

„Сећање на славна дела, које је храбрим људима милије од сваког задовољства, подстиче ме да поновим скромно оно што смо ми, највећи браниоци римске ствари, учинили пре бојева и у самом бојном метежу с

помоћу коју нам је бог послао да победимо. Јер шта има лепше и шта се може боље оставити успомени потомства него да се војник диви храбрости, а војвода да се диви како су ствари умно руковођене? – Илирик је био испунио бес непријатеља, који је презирао у охолој обести наше одсуство, док смо ми пазили на Италце и на Гале, и у разним походима пустошио је нашу земљу поред крајњих граница, час пловећи у издубљеним стаблима, по неки пут прелезећи пешке реке, не уздајући се у бој и оружје нити снагу, него навикнут на пљачкања, лукавство и превару, страشان већ за наше претке, откако се за њега зна. Удаљени много, ми смо то подносили докле се могло, надајући се да се вештином војвода могу избећи незнатнији губици. – Али кад због нашег попуштања њихова раздуданост стане бивати све већа и почне да наноси кобне и честе поразе по провинцијама, ми утврдисмо ретке прилазе и осигурасмо Галије па, неоставививши никакву опасност иза леђа, дођосмо у Паноније да осигурамо оно што се љуља, ако би то била божја воља. И пошто све буде спремљено (као што вам је познато), ми пођосмо на пролеће и приступисмо тешком послу. Најпре се потрудисмо да нам непријатељско оружје не наноси штету док градимо мост и у томеуспесмо без велике муке. Када смо то свршили и стали на непријатељску земљу, и кад су сармати покушали да нам даду отпора, решени да умру, ми их потукосмо без својих губитака. Уништисмо и Кваде који беху довели помоћ Сарматима и који су били напали са истом дрскошћу на наше племените легије. После страшних губитака, један бежећи а други покушавајући дрско да се одупру, искусивши шта вреди наша храброст, они бацише оружје и везаше сами себи наопако руке које су били дигли против нас. Видећи да им је једина нада у молбама, они падоше пред ноге нашег милостивог цара, за чије су ратове били често искусили да су имали срећне свршетке. – Пошто свршисмо са њима, ми победисмо и Лимиганте сличном храброшћу: једне побисмо а други потражише спас у скривеним баруштинама, да би избегли опасност. – Кад и с њима срећно свршисмо, дође време за милост. Лимиганте натерасмо да се иселе у удаљене крајеве, како не би могли да се крећу на нашу штету, и многе поштедесмо. У исто време постависмо Слободним (Сарматима) Зизаиса за владоаца, уверени да ће нам он у будуће бото веран и одан, и волећи више да варварима дамо краља него да им га одузмемо. Овај чин је био утолико свечанији што смо им ми дали истог владоаца кога су они већ раније изабрали. – Дакле, ми и држава задобили смо овим једним походом четвороструку награду: прво, осветили смо се опасним пљачкашима, затим иматате у изобиљу живих заробљеника. (Јер храброст треба да се задовољи оним што је задобила знојем и десницом) – Ми имамо велика богатства и блага, ако наши напори и храброст одрже /33/ неокрњено свачије имање. (Јер то приличи једном добром владоцу, кад успешно заврши посао.) – Нпослетку, и ја имам као плен једну непријатељску реч: добио сам

по други пут надимак „Сарматски“, који сте ни ви дали по заслуги (држим да нисам нескроман кад то кажем), осећајући сви једно те исто.

После тог говора цео збор стаде уздизати свечаним речима цара веселије него обично, с већом надом на добит, и узевши бога за сведока да је Констанције непобедан, сви потражише весело своје шаторе. Цар, вративши се у свој царски логор, и одморивши се два дана, оде натраг у Сирмијум триумфално, а војници одоше у одређена седишта.

XIX, 11

– У овим тешким приликама Констанција, који је још тада у миру проводио зиму, узнемиравали су страшни и тешки гласови који су јављали оно чега се он онда много бојао, наиме да су Лимиганти Сармати (*Limigantes Sarmatas*), за које смо напред испричали како су истерали своје господаре (*dominos suos*) из очинских и дедовских седишта, постепено постали незадовољни са својим местима која су ин била додељена прошле године, да не би (како су немирни) учинили какво зло, да су заузели суседне области, да лутају слободно по свом обичају (ако их не би ко спречио) и да ће све да преврну.

– Цар мислећи да ће њихова обест још порасти ако он одложи ствар, скупи са свих страна велику војску од извршних ратника и пође у рат не сачекавши пролеће. Двоје га је храбрило: што ће се војска, пуна богатог плена задобивеног у походу који је био ту скоро и надајући се да ће задобити сличан плен, још више осоколити за нове подвиге, и што је тадашњи намесник илирске префектуре Анатолије био већ спремио шта је потребно, те је војска могла имати што јој треба а да се нико не оптерети. – Јер (као што је свима добро познато) досад ни под једним другим префектом ове северне провинције нису биле у таквом благостању као под овим. Он је умео својом благонаклоношћу и умешношћу да поправи ствари које су се љуљале, да ублажи терет поште, која је наносила огромне штете и која је била затворила безбројне куће, и да стави у изглед снижење пореза на имање и на личност. И становници тих области живели би и после срећни и задовољни, /34/ јер би узроци свађама били успавани, да нису после проклете порезе које су порезници и порески обвезници још само више отежали, једни трудећи се да задобију за себе власти други надајући се да ће бити заштићени кад цео свет осиромаше, учинили да су људи дошли дотле да су или били протерани са свог огњишта или су се обесили.

– Цар, снабдевен одличним средствима, пође (као што је речено), да би учинио крај несносном стању, и дође у Валерију, која је некада била део Паноније, а после је у почаст Диоклецијанове кћери образована као засебна провинција и по тој жени добила име. Ту он нареди војсци да се смести под шаторима на обали реке Хистра па онда стане посматрати варваре, који су

пре његовог доласка под маском пријатељства хтели да пустоше Паноније, мислећи да у време кад је најгора зима упадну у те земље, док још снегови неотопљени пролећном топлотом допуштају да се свуда може прећи преко реке и док наши тешко могу да издрже зиму под ведрим небом.

– Одмах буду Лимигантима (Limigantes) послата два трибуна и два тумача и цар их преко њих запита благо, зашто су оставили огњишта, кад су начинили с Римљанима мир и савез који су сами тражили, и зашто тако лутају, и зашто су против забране ударили на римске границе. – Они стану наводити неке лажне разлоге, јер их страх натера да не говоре истину. У исто време почну молити цара и преклињати га за милост. Они га замоле да им не буде непријатељ, да им допусти да пређу реку и да дођу к њему па да му кажу какве невоље трпе и како су готови да у границама римске државе (ако би он на то пристао) заузму земље макар и веома удаљене. Тако би они дошли до сталног мира (који ће поштовати као бога), плаћали би данак и били би и по имену римски поданици.

– Пошто цар то сазна од трибуна кад се вратише, он се веома обрадова, јер је дотле мислио да није могућно извршити што је предузео, а сад му се чинило да се све може свршити без икаквих напора. Он пристане да сви варвари пређу на римско земљиште. Била га је обузела лакомост, коју је гомила ласкаваца повећавала, јер су му они говорили да ће, кад се умире спољни непријатељи и кад свуда завлада мир, он имати довољно људи из нижих сталежа одакле ће моћи узимати најбоље трупе, пошто ће провинцијалци радо давати злато уместо да иду у војску – нада која је више пута /35/ намела велику штету римској држави. – После тога цар сагради насип близу Ациминка²⁸ и подигне високу трибину од земље па нареди лађама на којима су били одабрани легионари да пазе на обалу. Тим лађама командовао је неки Инокентије, земљомер, који је цару и дао тај савет. Он је имао да нападне изненада с леђа варваре, ако би приметио да они имају неку другу намеру и да припремају буну. – Лимиганти (Limigantes), ма да су опазили шта се спрема, ипак су само преклињали и молили, с погрбљеним леђима, али су дубоко у души мислили нешто сасвим друго него што би човек закључивао по њиховим покретима и речима.

– Чим се цар појави на високој трибини, хотећи да одржи један благ говор, и спремајући се да ослови варваре као будуће послушне поданике, један од њих, пун дивљег беса, хитне своју ципелу на трибину, узвикнувши: „мара, мара“ (marha)^b – то је код њих убојни крик, – а на њега се угледа неуређена гомила па подигавши наједанпут варварску заставу и дивље урлајући навали на самог цара. – Кад цар види озго с трибине како по целом пољу јури руља наоружана копљима и с исуканим мачевима и ражњевима и како му се примиче пропаст, он скочи на брзог коња и брзо побегне, изме-

²⁸ Код данашњег Сланкамена.

шан с варварима и Римљанима, јер није било времена да се оклева, а није се знало је ли војвода или обичан војник. – Неколико његових пратилаца покушаваше да зауставе нападаче, који су се ширили као што се шири ватра, али при том или изгибоше рањени или падоше на земљу оборени, те варвари моглоше несметано украсти царски престо са златним јастуком.

– Глас да је цар био у крајњој опасности и да се и сад још налази у великој неизвесности, брзо се разнесе. Војска помисли да је њена најсветија дужност да му прискочи у помоћ (јер је сматрала да он још није избегао опасностима и да још није у сигурности). И ако није имала времена да се потпуно наоружа, она полети са убојним покличима и баци се, пуна охолости и зато с још више поуздања, на варварске чете, готове да умру. – Имајући да спере срамоту храброшћу, наша дична војска навали гневно на коварног непријатеља и стане да убија све што јој је стајало на путу, газећи нештедимице живе, полумртве и мртве. И пре него што би она заситила руке варварским животима, читава се брда од лешева подиглоше. – Наши онда стадоше гонити бунтовнике: једни бише побијени, други побегоше од страха, док су трећи покушавали да спасу живот узалудним молбама, али су падали под удвостриченим ударцима. Пошто све уништише, наши буду трубама позвани да се врате натраг. Наших је изгинуло мало; то су били они које су варвари погазили у првом страшном налету или они који су дочекали бесни непријатељски напад с откривеним грудима, без оклопа и штита. – Треба нарочито истаћи смрт која је задесила Целу, трибуна штитоноша, који се у почетку сукоба први бацио у сред сарматских чета.

После овог страшног покоља буду предузете све потребне мере за сигурност граница, па се Констанције врати у Сирмијум, осветивши се варљивом непријатељу. Затим свршивши брзо шта су прилике налагале, он пође одатле у Цариград.

Напомене

А – Реч је о ослобађању Лимиганата од Сармата 334 године. Речи „sed coniuratio clandestina servos armavit in facinus“ (XVII 12. 18) могу се једноставно превести са „устанак“, чин стран римској и германској култури, па га зато Амијан Марцелин описује латинским појмовима. Како се сагледава из наведених описа збивања 334 године, она су текла овако: Сармати су тражили помоћ од Рима да би се одбранили од Гота, римска војска је напала и победила Готе северно од Дунава, а у тој победи учествовали су и ново наоружани Лимиганти, док су се Сармати показали као непоуздани; Лимиганти протерују Сармате, које Римљани расељавају на свом тлу. Лимиганти су добили оружје од Римљана, јер Сармати нису имали своја складишта оружја. Ту је код Лимиганата мало шта могло бити „тајно“. Зато изгледа да се цар Константин договорио са Лимигантима и омогућио им устанак. Тако је обезбедио победу над Готима, добио је поуздане савезнике на граници испред Сирмијума, и добио је приходе од нових поданика, Сармата („Слободних“). Можда је тада осно-

вано утврђење у Ковину, уз трг за Лимиганте наспрам града Маргума, под именом Flaviania, castra Augustoflaviensia, Κωνσταντία и на крају Κωνσταντίολα, тако названом по цару Константину (М. Мирковић, *Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији*, Београд 1968: 51-53). Треба имати на уму да је његов син Констанције II био аријанац.

Б – Амијан Марцелин спомиње разна племена на северу Паноније, не наводећи сва њихова имена. Међу вођама се спомињу судије, iudices (123), што би најпре могло да одговара жупанској власти, то јест словенском друштву. То би значило да су на том простору, осим германских Квада и Сармата, живели и Словени. То би даље објаснило откуд сродност Прешовске културне групе у Словачкој са културом Лимиганата, и наводно, „нову“ појаву Словена на северним странама Паноније у 5. столећу.

В – Гледајући распоред различитих племена, Лимиганти су вероватно исељени северно од Карпата, код Словена Кијевске културе, а не код непријатељских германских племена.

Г – Име Тисе у римско доба, Partisco, Patusus (в. овде Приск, н. 38) преузето је од словенског По-тисје, па је један од филолошких доказа да Словени живе у Панонији у предримско доба, што је показао још Ј. Шафарик.

Д – Видети стр. 47. Пинкени су живели око ушћа Пека (М. Мирковић 1968: 101). Упадљиво је да су Лимиганти данашњег Баната названи по незнатном месту на ушћу истоимене реке на десној обали Дунава, имена једнаког илирском племену, а не по римским упориштима на левој обали Дунава, Ледерати и Константиоли, или по већим и познатијим местима на десној обали, као што су били престони Виминацијум и мањи градови на Дунаву – Сингидунум и Маргум.

Ђ – Ђ. Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Београд 2014, 107.

Приск **Прискови Фрагменти**

Према: Ф. Баришић, Приск, Византијски извори за историју народа Југославије I, Београд 1955: 7-16.

Ретор Приск је у време цара Теодосија II био у дипломатској служби. Његово дело сачувано је само у одломцима (Prisci Fragmenta). После хунског пустошења слива Мораве (Мезије), био је члан посланства Атили, 448 године. Описао је путовање посланства и оставио драгоцене податке о затеченом стању и становништву доњег Потисја. По Фрањи Баришићу становници Потисја били су Словени (Ф. Баришић, *Приск као извор за најстарију историју јужних Словена*, Зборник Византолошког института 1, 1952: 52-63).

Фрагмент 6 (Frg. 8)

«Одатле (из села) путовали смо угодним и равним путем и наилазили смо на пловне реке од којих су, после Дунава, највеће Дрекон²⁹, Тигас³⁰ и Тифесас³¹. Неке смо реке прешли моносилима којима се служе оближњи становници, а друге смо препловили сплавовима које варвари возе на колима кроз мочварна места. По селима су нам спремали храну, место жита просо³², место вина медос (медовину), како се тамо зове³³. И слуге, које су нас пратиле, са собом су носиле просо и пиће које се добија од јечма. Варвари то (пиће) називају камон»³⁴.

²⁹ ὁ Δρήκων, а на другом месту Δρέκων (frg. 14, p. 327,23). Позивајући се на Приска *Iordanes*, *Getica* 34, пише: id est Tysiam Tibisiamque et Driccam transeuentes. Према томе, Δρήκων = Drica = дан. „Bega oder Aranka?“ (*Patsch Dricca*, RE 5, 1905, 1706).

³⁰ Pathissus (*Plinius*), Πάθισος (*Strabon*), Pathiscus (*Am. Marcellinus*), Τίγας (*Priscus*), Tysia (*Iordanes*, *Geograph. Ravennas*), Τισσός (*Simoocatta*, *Theophanes*). *Kiepert* (cf. RE, Suppl. 6 a, 1937, 1469) и *Niederle*, SS II 1, 158, доказују да је слог Pa- у Pathissus додан од Словена, односно да је Pathissus = Потисје. Ово је у нескладу са чињеницом да су Словени у Плинијево и Страбоново време још далеко од Потисја. Указујући на то *J. Melich* сматра да је Pathissus трачко-дачка сложеница са префиксом Pa- који је доцније отпао и прешао у готско-гепидско *Tīzas (уместо Τίγας, како се грешком преписивача налази у Присковом тексту), а према том готском облику формиран су доцније слов. Тиса и мађ. Tisza одн. Tisa. (Опширније *M. Gyöny*, *Streudekmäler*, 136; *M. Fluss*, Tisia RE Suppl. 6 a, 1937, 1469-1478). *A. Trombetti*, Saggio di antica onomastica mediterranea, Архив за арбанаску старину, језик и етнологију 3 (1925) 45, „Pathissus“ и „Tisia“ (< *Ptisia) своди на заједничку преиндоевропску коренску групу p-t. Против те хипотезе највише говори чињеница да се Pathissus јавља у старије, а Tysia у млађе историјско доба. Сматрамо да је у Присковом оригиналу морало бити Tīsas, јер за то говори Tisia код Јордана који Приска преписује. Стога мислимо да најубедљивије тумачење скраћивања Pathissus даје *M. Будимир*, Pathissus – Тиса, Гласник Историј. др. Н. Сад 2 (1929) 1-15, према коме је почетни слог Pa- могао отпасти само у словенској средини која је, сагласно духу свог језика, Po-/Pa- схватила као сувишну препозицију помоћу које се иначе праве називи за долине река. Према томе, Присково Τίγας одн. Tīsas говори за присуство Словена у Атилиној Војводини.

³¹ Τίβισις (*Herodotus*), Τιβίσκος (*Ptolomaeus*), Τιφήσας (*Priscus*), Tibisia (*Iordanes*, *Geograph. Ravenn.*). *J. Melich* тумачи да је трачко-дачки Tibhis-Tibis прешао у буг. турско *Timis од којега су се доцније развили мађ. Temes, и слов. Тамиш (Cf. *Gyöny*, *Streudenkmäler* 34).

³² Κέγχρος (просо) као храну карактеристичну за балканске Словене спомињу доцније Псеудо – Маврикије (нап 7) и тактика Лава VI (доле бр. 4). О просу као главној храни северних и источних Словена у IX-X веку говоре многи оријентални писци (Cf. *Niederle*, *Živ. st. Slov.* 1, 179).

³³ Ὁ μέδος ἐπιχθονίως καλοῦμενος. Реч мѣдос по свој прилици претставља грчку транскрипцију слов. Медѣ. Cf. *Баришић*, Приск као најстарији извор за историју Јужних Словена, Зборник радова Виз. инст. 1 (1952) 59-60.

³⁴ τὸ κάμιν, а не ὁ κάμιος, како се обично наводи, јер је у лат. samum, i, n. (*Ulpiani*, *Digesta* 33, 6,9; *Edictum Diocletiani* 2,11, etc.). Реч свакако припада неком пресловенском балканском народу и мога је са њом у вези доцнија јужнословенска позајмица ком, комина (Cf. *Баришић*, op. cit., 60).

Приска у Атилиној престоници неко поздрави грчким језиком, што га је зачудило, «јер ови становници који су помешани, поред свог варварског језика, теже да знају или хунски или готски, па и латински, уколико са Римљанима долазе у додир³⁵. Њихов човек, међутим, не говори лако грчки језик, изузев оних које су довели као заробљенике из Тракије или илирског приморја. Али се ови при сусрету лако познају по одрпаном оделу и запуштеној глави као људи који су запали у беду.»

Јордан

Гетика – О пореклу Гета

(заправо Готика – О пореклу Гота)

Према: *Getica – De origine actibusque Getarum, Извори за българската историја II*, Софија 1958: 362-364.

Јордан је средином 6. столећа саставио историју Гота, и повезао их са знатно старијим Гетима, који су на смени ера живели уз ушће Дунава. Гети се обично рачунају у Трачане, али пре ће бити да су били потомци тамо пресељених Илира. Могу се препознати унутар Черњаховске културе по словенским особинама (на првом месту поклопљене урне рађене гњетањем). Као Гот односно Алан, Јордан је био пристрасан.

Овде преносим његове одломке о „Сарматима“ око Београда 467-471 године. Наиме, „Сармати“ су, предвођени својим краљевима Беуком и Бабајем (*Beuca et Babai*), помагали Свебима (*Suavi* који суживели у *Suavia* у данашњој јужној Немачкој), у сукобу са Гетима. Помен два краља подесећа на два племена Лимиганата, Амикенса и Пикенса. Бабај (очигледно = Баба, Бабо) је заузео Сингидунум (Београд) и биће да је владао потомцима Лимиганата Пикенса у Потисју. Име Беука подсећа на име преримског илирског племена Бреука, настањеног у Срему, које предвођено Батоном (Батом) учествује у устанку против Римљана на почетку нове ере, заједно са Амантинима; можда то указује да је он био на челу западних Лимиганата, „Сармата“ настањених негде око Саве.

³⁵ ξύγκλυδες γὰρ ὄντες πρὸς τῆς σφετέρᾳ βαρβάρῳ γλώττῃ ξηλοῦσινῆ τὴν Γότθωνῆ τὴν Οὐννωνῆ καὶ τὴν Αὐσονίων... Из ових речи излази да у етничком конгломерату Атилине Војводине значајан, ако не и највећи, део становништва сачињавају неки варвари који нису ни Хуни ни Готи ни остаци романизованог становништва. Језик ових варвара Приску је потпуно стран, што се разабере и из *fragm.* 8, р. 317-318, из којег се види да Приск разликује латински, хунски и готски језик (cf. Ф. Баришић, *op cit.*, 53 sq.).

29, 277

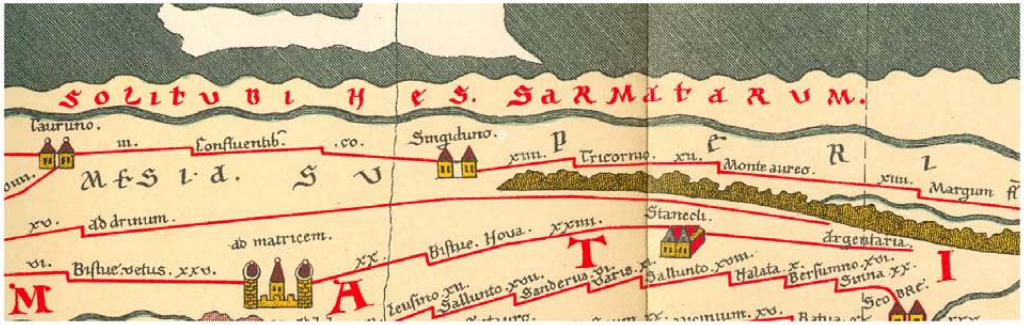
Уплашени њиховим поразом, краљеви Свеба Хунимунд и Аларик крену војском на Готе, уздајући се у помоћ Сармата, који су им дошли као савезници са својим краљевима Беуком и Бабајем.

29, 282

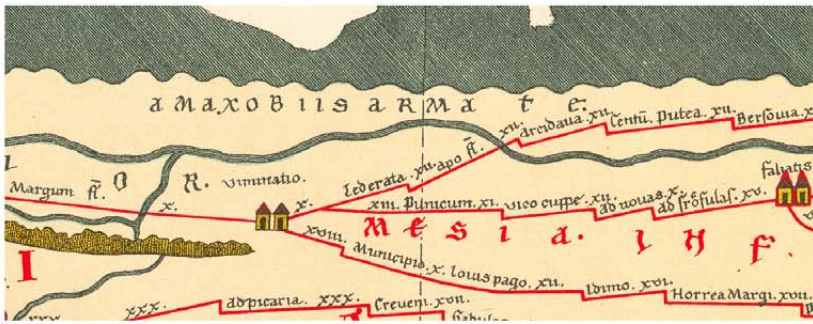
Теодорих је завршио детињство и ушао младалачке године; напунио је осамнаест година. Позвавши неке од пратилаца оца и примивши заинтересоване од народа и штићеника, што је чинило скоро шест хиљада људи, он је са њима, без знања оца, прешао Дунав и напао Бабаја, краља Сармата, који је недавно победио Камунда, римског војсковођу, и владао опијен успехом. Напавши га изненада, Теодорих га уби, зароби му породицу, чељад и имање, и врати се са победом назад свом родитељу. Затим је напао град Сингидунум, који су држали ти Сармати, и не врати га Римљанима, већ га подчини својој власти.

30, 285

Тиудимер (Thiudimer = Чудимир?), старији брат, прешао је са својима реку Саву, сарматској војсци запретивши ратом, ако се ко супротстави. Они су од страха били мирни, јер нису могли да надвладају такво мноштво.

1

2

3

4

На основу свега напред изложеног, намеће се закључак да су Лимиганти били Словени. Њихов начин живота био је словенски, њихов дух био је словенски. Они живе у Банату и Бачкој у 3-4 столећу, то јест пре Велике сеобе народа. Лажна теза о досељавању Словена на Дунав тек у 6, или чак у 7 столећу, мора се одбацили. Шта више, само неколико корака нас дели од коначног доказивања да су Словени потомци старог становништва Подунавља, познатог под именом „Илири“.

Неке археолошке недомице још увек су присутне. Нема довољно истражених гробаља и нема довољно антрополошких података о до сада откривеним скелетима сахрањених покојника. Тек када се ти подаци прикупе и објаве, добиће се могућност поређења са истовременим скелетима нађеним јужно од Саве и Дунава и оним из поуздано сарматских гробаља у Панонској низији и оних из степа Источне Европе. Налази првог столећа из Жидовара још увек нису објављени, а тамо се крију два изванредно важна сазнања. Прво су нови докази о словенској природи тог значајног налазишта из 1 столећа, рецимо гњетана грнчарија, лонци и кружне плоче – таве, као узор за доцнију Кијевску културу. Друго је известност да је ту било обредно место у континуитету од почетка Бронзаног доба, каквих има и на другим словенским просторима, па се отварају нови простори за проучавање далеке прошлости Словена и целе Евроазије. Наравно, недостају истраживања домородачких налазишта са десне стране Дунава, али ту је стање сада предвидиво – показаће се да домороци углавном нису романизовани и да су сународници оних на левој обали Дунава. Управо су на српском тлу најважнији докази о постојбини Словена у Подунављу.

Словени Лимиганти су живели наспрам римских граница, на територији омеђеној на југу и западу Дунавом, а на северу вероватно Моришем. Простор на коме се ширила култура Лимиганата најбоље показује распоред њене занатске грнчарије. На истоку су држали у најмању руку планински Банат до Гвоздених врата. Често се тумачи да је западна граница Дакије била на Тиси између Дунава и Мориша, па чак да је обухватала и целу Бачку. То неће бити тачно, јер западну границу Дакије одређује распоред римских налазишта у Банату. Од Ковина на север пружао се римски земљани бедем, кроз данашњу Пешчару и поред Вршца, и то је била западна граница Дакије. У неком тренутку је песак покрио део лимеса, што је ослабило одбрану римске Дакије. Тај положај границе не искључује могућност да су Римљани на неки начин у нека доба контролисали и подручје осталог Баната и Бачке.

Порекло словенске културе Лимиганата је на десној обали Дунава и Саве. Крајем старе ере запажа се преношење „копљастих“ фибула Далмације прво до десне обале Дунава, а затим у млађу Зарубињецку (словенску) културу; али оне нису уобичајене на левој обали Дунава. Као да су њихова млађа варијанта фибуле типа Јарак. А њима су истовремене, у време смене ера, копче типа Ламинци, које се уочљиво шире од десне обале Саве и Дунава на леву обалу Дунава, а затим у Влашку низију и спорадично до Дњестра. Налазишта на левој страни Дунава, из првог столећа, као што су Чуруг и Жидовар, припадају истој култури као и она на десној страни Дунава, укљученој у Римско царство. Примери налазишта јужно од Дунава су Гомолава у Срему и гробље на Карабурми. Дакле неспорно је да се та култура, образована на десној обали Дунава, проширила на његову леву обалу, што је најпре била последица римске најезде. После тога се одиграло ново пресељавање становништва у новоосновану римску провинцију Дакију, оног са јужне стране Саве. Гробље у Вршцу, из 2-3 столећа, садржи предмете познате из старијих гробаља Поуња, из првог столећа. Зато можемо претпоставити да су Римљани неко становништво данашње западне Босне преселили на освојену територију северно од Дунава. Становништво истих особина откривено је и у времену по напуштању Дакије, у Војловици, што значи да се они нису повукли из Дакије 270/275, са римским или латинизованим становништвом.

Новоизграђена култура Лимиганата је седелачка, сељачка. Живело се у селима, обрађивана је земља, међу житарицама је сејано и просо; гајена је крупна и ситна стока, па и свиње, које номади не држе. Прављени су у кућној радиности тканине и плетиво, грнчарија, пиво, ракија и низ других уобичајених сеоских производа. Иако је увоз римске грнчарије био обустављен као непотребан, ипак се трговало са становништвом римских области, како показују налази римске стоне грнчарије и новца. Занимљиво је да нема налаза римских стаклених посуда. Међусобни однос Лимиганата и домородаца на римској страни Дунава био је добар, а сличност грнчарије из кућне радиности у Бачкој и Банату са таквом из Подриња показује да су те везе биле засноване и на сродству, а не само на трговини. Исто показују лонци рађени на спором витлу, из Горње Мезије, Баната и Бачке. Облици се понављају и у занатској грнчарији.

Упадљиво је да култура Лимиганата ипак није монолитна, јер користи различита станишта. Нека полуукопана станишта имају на средини пода јаму за стуб, нека две јаме уз зидове по оси, а нека их немају; постоје и велика надземна станишта. Можда су укопана станишта коришћена зими, а надземна лети. Таква станишта позната су истовремено на другим словенским просторима, али су тамо у сваком насељу подједнако грађена на један или други начин, са једним, два стуба или без њих. Како су изгледала сеоска

станишта домородаца на римском тлу, није познато. То указује да Лимиганти нису били јединственог порекла.

Присуство хришћанства међу Лимигантима само је на први поглед изненађење. Словени нису били многобошци, и у словенским културама тог доба нису нађени ни пагански храмови нити било какви идоли. Погреб са спаљивањем покојника указује на веру у чишћење грехова ватром пре изласка душе пред Бога. Хришћанство је било пријемчиво Словенима, нарочито после пораза од јачих и способнијих Римљана. За успостављањем цркве у Жидовару логично следе гробља хришћанских особина са сахрањеним покојницима (грчки натпис на фибули из Вршца, крст на торквесу из Ковачице) и усклик „марха“ у јуришу на Констанција II, аријанца. Хришћанство објашњава појаву гробља са сахрањеним покојницима, мада је и код Илира предримског доба било уобичајено сахрањивање покојника.

Препознатљиво је неколико фаза развоја културе Лимиганата, добро датованих захваљујући писаним подацима. Оне чине логичну целину, са почетком и крајем, па се види када је култура настала и када се уклопила у опште промене у културама словенског света на почетку Раног средњег века. У драматичним условима стварања једног од нових светских поредака, када је успостављена хришћанска култура, Лимиганти – Крајишници су одиграли своју улогу како треба, своју Косовску и Кумановску битку.

Култура Лимиганата почиње очигледно масовним пресељавањем становништва са десне стране Дунава, негде на смени ера, из области око Саве од Сиска до Београда, у Бачку, у Равни и Планиски Банат, вероватно и у Малу Влашку. Узрок су несумњиво римске победе и освајање потоње Мезије, Далмације и Паноније. Последњи отпор домородаца („Илира“) сломљен је свирепим гушењем устанка из 6-9 г. Пре тога су велики делови Панонске низије били пусти, због ратова, болести и напада Келта, који су једно време ту владали и затим отишли за Галију. Изгнаници са илирског југа нису се зауставили на левој обали Дунава, него су у више таласа стигли до Дњестра и Дњепра, а на север до Висле и Западног Буга. Тамо значајно утичу на образовање култура које се сматрају за најстарије поуздано словенске културе тих простора. Исељавањем становништва на север, непријатељства и сукоби са Римом на Дунаву нису прекинути, и Дакија је преузела рат са Имперijом. Онда је једно племе Сармата, Јазиги, прешло из прицрно-морских степа у Панонију. У њиховим походима запустела су насеља Бачке и Баната. Они су постали штићеници Рима.

У току трајања римске провинције Дакије (102/107-270/5) запажа се малобројност насеља изван римских граница у Бачкој и Банату. Та чињеница потврђује привремену превласт Сармата у равницама Потисја, забележену на Табули Поитингеријани. У Бачкој се зна за лимигантско налазиште у Чуругу, а у Банату за сада није познато ни једно њихово насеље тог времена.

Становници насеља уз обалу Тисе у Бачкој (Чуруг), заштићени ритовима, могли су бити у зависном положају од Сармата.

Дакију је Римско царство напустило у време цара Аурелијана (270-275), и своје становништво преселило у запустеле делове Горње и Доње Мезије (потоње провинције Обалска и Средоземна Дакија). То је била једна од последица најезде племена пореклом претежно са подручја Черњаховске културе, извршене преко Црног мора и доњег Дунава. Они су звани уопштено Готи или Скити, али са њима су живели бројни Словени. Пошто су поражени коначно код Ниша 268 године, неки од „Гота“ су насељени на „варварском лимесу“, тј. насељени су испред римске границе. Напуштена Дакију, из које нису отишли сви становници, населили су суседи, а међу њима су били потомци становника пореклом са подручја јужно од Дунава (Братеи). Тада су Лимиганти могли населити Банат и доње Потисје, досељавањем и ширењем из Дакије. Ту су затекли сродно становништво, које није напустило своје тло ни у време сарматске власти (Чуруг). Тако се може објаснити податак да нису имали оружје, па су их Сармати наоружали 334 године, уз помоћ Рима, да би се заједнички одбранили од германског напада. Неуобичајено за то време, потчињени Лимиганти су искористили прилику, ослободили се Сармата и прогнали их. То је био важан догађај и преседан; изазвао је дивљење савременика, али и реакцију Царства. Дошло је до успешног римског напада на Лимиганте 358 године, па су протерани. Наредне године Лимиганти се враћају у своју земљу довољно снажни да нападну Констанција II и врате своју земљу. По свој прилици су Лимиганти били привремено протерани у пределе негде северно од Карпата, одакле су добили помоћ. У Банату и Бачкој су живели и почетком Велике сеобе народа, у сарадњи са становништвом на десној обали Дунава. По почетку Хунске најезде бивају покорени. По слому Хуна успостављају опет своју државу и покушавају да се учврсте на десној обали Дунава и Саве (Бабај). Тада те Словене још називају Сарматима, последњи пут.

Ова историја Лимиганата може се поделити на археолошке фазе.

А: крај старе ере – 1 ст. н. е. (до око 60 – 106 г.); досељеници из правца Посавине (Чуруг, Жидовар)

АБ: 2 stoleће – средина 3 stoleћа; превласт Сармата, старо становништво потчињено Сарматима (Чуруг) и Риму (Вршац)

Б1: 268/275 г. – (334) 358 г.; Лимиганти (Баранда, Војловица) неки насељени или досељени

Б2: 359 г. – 378/390 г.; Лимиганти (Падеј) неки досељени

В: око 390 г. – 453 г.; Лимиганти под Хунима

После 453 г. – Лимиганти су независни и уклапају се у словенску рано-средњевековну културу

У фази А куће су обично полукопане, издужене, под правоугаоним кровом ослоњеним на два стуба. Такве куће су биле уобичајене код Келта; илирске су непознате. Употребљава се занатска грнчарија и она рађена у кућној радности. Порекло занатске сиве грнчарије обично се повезује са Келтима, а на смени ера са Скордисцима. Гњетана кухињска грнчарија по правилу се повезује са Дачанима. Накит и метални делови ношње ове фазе виде се као келтски (под Скордисцима се обично подразумевају Келти), у мањој мери као илирски, на крају и као дачки. Тако су археолози, без правог упоришта у писаним изворима, исконструисали заједницу од претежно келтских и дачких особина, уз присуство илирских посебности. Међутим, испало је да су обе врсте грнчарије уобичајене у сливу Мораве, па и тамо где није било ни Келта ни Дачана (Кршевица). Сиву занатску грнчарију производили су и Илири (Крајчиновићи), под грчким утицајима, па њу не треба етнички опредељивати. Тек треба проучити појаву и ширење те врсте грнчарије у Подунављу, јер је стизала и са севера, где је приписана Скитима. Слично важи за највећи број фибула, које се сматрају за келтске, а биле су у уобичајеној употреби код Илира и других народа.

У фази А очигледне су археолошке сличности са домородачким становништвом Далмације и Горње Мезије. По грнчарији, Банат је више повезан са долином Велике Мораве (Жидовар), а Бачка са динарским простором (Чуруг). Те везе потврђују аутохтони називи оба племена Лимиганата, Амиценза (старији Амантини живели су у Срему) и Пикенза, који се зову по илирском Пинкуму. Значи, фаза А припада племенима из народа који су Римљани називали Илирима. По Апијану, Панони су насељавали простор од Јапода (Уна) до Дарданаца (Јужна Морава) и Посавину. То су они предели одакле је насељена лева обала Дунава, како је установљено археолошким путем. Панони су живели у селима и нису знали за јединствену власт, што подсећа на Лимиганте и касније описе словенског друштва. Дакле, становници Бачке и Баната у 1 столећу били су „Илири“, то јест Венеди, а не Келти или Дачани.

После раније установљених сеоба („утицаја“) у 3-1 ст. с. е. из Илирика у области између Висле и Дњепра, добили смо податке и о сеоби око почетка 1 ст. н. е. из истог правца. За сада се та сеоба своди на податке о пресељавању у Бачку и Банат. Међутим, пошто су насеља Бачке и Баната запустела услед напада Сармата око 60 године, а и због притиска Римљана, она је вероватно имала свој наставак, или другу фазу, сеобу даље на север у области Карпата. Тамо још нема јасних археолошких података о њој. Након заустављања римског ширења по освајању Дакије, 102/107 г., више није било разлога за сеобе на север. Наравно, овде је реч само о догађајима око ушћа Тисе и Гвоздених врата; слично повлачење становништва одиграло се преко западне Паноније (Земплин), уз нападе Германа, и у доњем Подунављу, уз нападе Сармата.

Постојање фазе АБ у време римске Дакије, указује да су преци Лимиганата, који се нису иселили, ступили у некакав подношљив суживот са сточарима – Сарматима. Сармати су владали равницама са обе стране Тисе, али су им подручја окружена ритовима била тешко приступачна као коњаницима. Познато је да су Словени живели близу ритова, где су могли да се склоне у случају опасности. Тај обичај тражења заштите у води настао је најпре у Потисју, због појаве Сармата. Из фазе АБ има мало налаза, али ипак довољно да се повежу фазе А и Б. Та фаза показује да су у доњем Потисју и даље живели земљорадници, иако писани извори бележе само Сармате номаде („луталице“ и „чергари“). Наставак је претходне фазе (А), и у њој нестају особине занатске латенске производње са краја старе ере. Гњетана грнчарија показује сродност са производима домородаца Срема и Подриња. Са Лимигантима је повезује простор, привреда, станишта и трапови, употреба две врсте грнчарије.

Фаза Б је доба процвата културе Лимиганата и привредног напретка. Њу образује становништво фазе А-Б и придошлице из два правца, из напуштене Дакије и са подручја Кијевске културе.

Затечено становништво фазе А-Б били су тзв. Илири, сродни нероманизованим домороцима Мезије (Поморавља), Далмације (Подриња) и Паноније (Срема). Лимиганти нису нападали ни пљачкали становнике на десној обали Дунава, јер су им то били сродници. Поданици Царства могли су да из било ког разлога пребегну на леву обалу Дунава. На пример, због пореза, или хришћани због прогона. Сетимо се мученика Светих Ермила и Стратоника, који су 315/6. године необично погубљени бацањем у Дунав са моста (понтонског), можда са сврхом претње хришћанима на другој обали Дунава. Ако је мост заиста тада био на Дунаву, сведочи о међусобној трговини становништва обе обале, о куповини жита од Лимиганата.

Када је за Римљане одбрана Дакије постала скупља него приходи од рудника сребра и злата, она је напуштена, па је из ње раније потиснуто становништво могло да се врати. Повратнике археолошки приказује гробље Братеи 1, са покојницима неког племена сахрањиваним по древном обреду Горње Мезије. Сличан случај је могао бити са Лимигантима, да су се неке избеглице вратиле на обале Дунава. Гробље из Војловице пример је премештања старог становништва из Дакије (Вршца) на запад, у време њеног напуштања.

Сродност са Кијевском културом показује да неки Лимиганти потичу са њеног подручја, што би објаснило нагло увећавање броја становника. Можда су то били Словени пореклом од исељеника из Бачке и Баната, који су учествовали у походу „Скита и Гота“ на Балканско полуострво, а поражењих код Ниша 268 године, и насељених на „варварском“ лимесу. То би показивало куда је 358 Констанције II протерао Лимиганте – у њихову претходну

земљу на подручју Кијевске културе. То објашњава и зашто тада Тајфали и Сармати нису искористили прилику да униште поражене противнике – јер су имали заштиту бројнијих сународника у пределима Карпата и Кијевске културе. Оданде се одмах враћају довољно ојачани, да могу напасти Констанција II на римском тлу, а Царство више ни не покушава да их протера.

Име Лимиганата има смисао крајишника, гледано са обе стране Дунава оног времена. За Римљане они су чинили варварски лимес после 268 године, предзиђе римског лимеса на десној обали Дунава. То објашњава успостављање једне од четири новоосноване римске престонице, Сирмијума, уз саму границу Царства (замишљеном средишту „Илира“?). Тада, почетком 4 столећа, није се видела никаква опасност из Бачке и Баната. Са словенске стране, Лимиганти су бранили словенску границу са Римским царством и окупираним територијама. Онда име Лимиганата може бити превод словенске речи „крајишници“.

Историја се понавља; можда данашње време више подсећа на доба Лимиганата него оно из доба турске окупације.

Појава Хуна из темеља је пореметила етничко стање у Европи. Као и многи друга племена, Лимиганти су признали власт Хуна. Након хунског слома и њиховог повлачења из Подунавља у степе, у залеђу Лимиганата остали су само Словени. Јордан је забележио, око средине 6 столећа, да између Невиодунума и Мурсијанског блата (Копачки рит у Барањи, наспрам Мурсе – Осијека) до ушћа Дњестра живе Склавени, даље до ушћа Дњепра Анти, а иза њих безбројна племена Венета. Тада почиње и средњовековна историја Срба, такође запретена незнањем, као што је била запретена историја Баната и Бачке у првим столећима наше ере.